

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ERKEN SÂSÂNİLER DÖNEMİNDE PERS İDEOLOJİSİ VE İMPARATORLUK
KİMLİĞİ: MEŞRUIYET VE PROPAGANDA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aynur ŞEN

OCAK - 2025

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ERKEN SÂSÂNÎLER DÖNEMİNDE PERS İDEOLOJİSİ VE İMPARATORLUK
KİMLİĞİ: MEŞRUIYET VE PROPAGANDA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aynur ŞEN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İlhami Tekin CİNEMRE

OCAK - 2025

TRABZON

ONAY

Aynur ŞEN tarafından hazırlanan “Erken Sâsânîler Döneminde Pers İdeolojisi ve İmparatorluk Kimliği: Meşruiyet ve Propaganda” adlı bu Çalışma 29.01.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Mehmet ALICI	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Muhammet YÜCEL	Üye	☐	☐	
Dr. Öğr. Üyesi İlhami Tekin CİNEMRE	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Haydar AKYAZI
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Aynur ŞEN
17.01.2025

ÖNSÖZ

Pers/Akamenid İmparatorluğu'nun Büyük İskender tarafından yıkılmasının ardından İran coğrafyası siyasi birliğin büyük ölçüde zayıfladığı bir döneme tanık olmuştur. Bu süreçte, merkezi otoritenin kaybolmasıyla birlikte İran topraklarında yerel hanedanlıklar ve feodal beylerin egemen olduğu dağınık bir yönetim yapısı ortaya çıkmıştır. 224 yılında Parthları devirerek İran'da merkezi bir otoriteyi yeniden tesis eden Sâsânîler, Akamenidlerin mirasçıları olduklarını iddia etmişlerdir. Bu iddia, Sâsânîler'in kendi yönetimlerini meşrulaştırmak ve İran'ı geçmişteki ihtişamına yeniden kavuşturmak amacıyla geliştirdikleri ideolojik söylemin temel taşlarını oluşturmuştur.

Bu tez çalışmasında, erken dönem Sâsânî krallarının kullandığı propaganda araçları detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve Sâsânî ideolojisinin Akamenid mirası üzerinden nasıl şekillendiği incelenmiştir. Bunun yanında, Zerdüşti gelenekler ve İran mitolojisinin Sâsânî krallık ideolojisindeki etkisi tezin kapsamı dahilinde ele alınmıştır.

Bu tez çalışmasının konusunun belirlenmesinde beni yönlendiren ve tamamlanmasına kadar geçen sürede desteklerini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi İlhami Tekin CİNEMRE'ye teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmamın sınırlarının çizilmesinde ve şekillenmesinde sundukları katkılar için yüksek lisans tez savunma jürimde bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet ALICI ve Doç. Dr. Muhammet YÜCEL'e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca değerli bilgilerini esirgemeyerek benimle paylaşan Prof. Dr. Touraj DARYAEE'ye ve bazı Farsça makaleleri Türkçe'ye çevirmemde yardımcı olan Doç. Dr. Hamidreza PEİGHAMBARI'ye teşekkür ederim.

Bu çalışma Karadeniz Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası: 10617

Ocak, 2025

Aynur ŞEN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	XI

GİRİŞ	1-8
-------------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SÂSÂNÎLERİN ORTAYA ÇIKIŞI	9-23
1.1. Kutsal Atalar: Pâpak, Sâsân ve I. Ardaşîr	9
1.2. I. Ardaşîr'in Kariyeri ve Yükselişi.....	13
1.3. İdeolojilerin Çatışması	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. SÂSÂNÎLERİN ESKİ PERS SINIRLARINA ULAŞMA ARZUSU	24-42
2.1. Etnik Sınırlardan Siyasi Sınırlara: <i>Ērān ud Anērān</i>	24
2.2. İç Savaş ve Propaganda.....	30
2.2.1. Narseh Döneminde Siyasi Gelişmeler	32
2.3. II. Şābuhr'dan II. Constantius'a: İdeolojik Bir Mektup	35
2.4. Iulianus'un Doğu Seferinin Kavramsal ve İdeolojik Temelleri	38
2.5. <i>Ignobile Decretum</i>	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜCÜN GÖRSEL İNŞASI: SANAT VE PROPAGANDA	43-71
3.1. Kaya Kabartmaları ve Yazıtlar.....	43
3.1.1. I. Ardaşîr'in Kaya Kabartmaları	44
3.1.2. I. Şābuhr'un Zafer Kabartmaları.....	47

3.1.2.1. I. Šābuhr'un Bišāpūr (I-II-III) Kabartmaları.....	48
3.1.2.2. I. Šābuhr'un Nakş-ı Rüstem Kabartması ve Ka'be-i Zerdüş Yazıtları	51
3.1.2.3. Dārābgerd Kabartması	53
3.1.3. II. Wahrām'ın Sar Mašhad'daki Kabartması	54
3.1.4. Narseh'in Nakş-i Rüstem ve Bišāpūr'daki Takdis Kabartması	58
3.1.5. II. Šābuhr'un Bišāpūr Kabartması ve Persepolis'teki Šābuhr Sakānšāh Yazıtı	60
3.2. Meşrulaştırma Aracı Olarak Sikkeler.....	62
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	72
KAYNAKÇA	75
ÖZGEÇMİŞ.....	89

ÖZET

Antikçağın son büyük Pers/Akamenid hanedanı olarak Sâsânîler, İran'ın Persis bölgesinde ortaya çıkmışlardır. İlk Sâsânî kralı I. Ardaşîr (224-239), Parth egemenliğine karşı başlattığı isyan ile güç dengesini değiştirmiş ve İran Platosu'nun büyük bir kısmına yayılmıştır. Erken dönem Sâsânî kralları, meşruiyetlerini güçlendirmek için kendilerini Pers İmparatorluğu'nun mirasçılar olarak tanımlamışlardır. Bu miras, Sâsânîlerin politik ve askeri hedeflerini şekillendiren bir ideolojiye dönüşmüştür. Bu ideolojik yönelim, yalnızca söylemlerle sınırlı kalmamış, sikkeler, yazıtlar, kaya kabartmaları ve dini metinler vasıtasıyla güçlü bir propaganda aracı haline getirilmiştir.

Sâsânîlerin Pers mirasına dayanan kimlik inşası, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'na karşı yürüttükleri saldırgan politikaların ideolojik zeminini de oluşturmuştur. Sâsânî kralları, Perslerin tarihsel ihtişamını yeniden canlandırma arzusunu askeri başarılarıyla birleştirerek Romalılar üzerinde üstünlük kurma çabası içine girmişlerdir. Perslerin mirasını sahiplenmek ve bunu yeni bir ideolojik çerçevede sunmak, Sâsânîlerin hem iç istikrarını pekiştirmiş hem de dış dünyaya yönelik saldırgan ve genişlemeci politikalarının dayanağını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sâsânîler, Propaganda, Roma-İran Savaşları

ABSTRACT

The Sassanids, the last great Persian dynasty of antiquity, emerged in the Persis province of Iran. The first Sassanid king, Ardashir I (224-239), changed the regional balance of power with the revolt he initiated against Parthian rule, expanding over a large part of the Iranian Plateau. The early Sassanid kings defined themselves as the successors of the Persian Empire to strengthen their legitimacy. This heritage transformed into an ideology that shaped the political and military goals of the Sassanids. This ideological orientation was not limited to rhetoric; it became a powerful tool of propaganda through coins, inscriptions, rock reliefs, and religious texts.

The identity construction of the Sasanian based on Persian heritage also provided the ideological basis for their aggressive policies against the Roman Empire. The Sassanid kings combined their desire to revive the historical grandeur of the Persians with their military achievements, striving to establish superiority over the Romans. Embracing the Persian heritage and presenting it within a new ideological framework both reinforced the internal stability of the Sassanids and served as the foundation for their aggressive and expansionist policies towards the outside world.

Keywords: Sasanians, Propaganda, Roman-Iranian Wars

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	I. Ardaşir'in Firuzābād'da Yer Alan Takdis Kabartması.....	45
2	I. Ardaşir'in Nakş-ı Receb'te Yer Alan Takdis Kabartması.....	45
3	I. Ardaşir'in Nakş-ı Rüstem'deki Takdis Kabartması	46
4	Silindir Mühürde Betimlenen Atlı Mızrakçı, Persepolis	46
5	I. Šābuhr'un Bišāpūr I Kabartması	48
6	Bišāpūr II Kabartmasının Merkez Sahnesi	49
7	I. Šābuhr'un Bišāpūr III Kabartması	50
8	I. Dārius'un Behistun'daki Kabartması	51
9	Nakş-ı Rüstem'deki Pers Krallarının Kaya Mezarları	52
10	Ka'be-i Zerdüşt.....	52
11	I. Šābuhr'un Nakş-ı Rüstem'deki Zafer Kabartması	53
12	I. Šābuhr'un Dārābgerd Kabartması	54
13	II. Wahrām'ın Sar Mašhad'daki Kabartması	55
14	Bir Aslanı Bıçaklayan Kahraman	56
15	Genç Bir Aslanı Boğan Figür	56
16	I. Dārius'un Silindir Mühür Üzerindeki Aslanla Mücadele Tasviri	57
17	Bir Boğaya Saldıran Aslan	57
18	Bir Koça Saldıran Aslan	58
19	Narseh'in Takdis Kabartması	59
20	Narseh'in Bišāpūr Kabartması.....	60
21	II. Šābuhr'un Bišāpūr Kabartması	61
22	I. Dārius Sarayı'ndaki Šābuhr Sakānšāh'ın Orta Persçe Yazıtı	62
23	Persia Eyaleti Kralı Olarak I. Ardaşir'in Bastırdığı İlk Sikkeler	63
24	I. Ardaşir Dönemi Altın Drahmi.....	64
25	I. Ardaşir Dönemi Gümüş Drahmi	64
26	I. Ardaşir Dönemi Tetrادrahmi	65
27	I. Ardaşir Dönemi Gümüş Drahmiler	66
28	I. Dārius'un Nakş-ı Rüstem'deki Kabartması.....	66
29	I. Šābuhr Dönemi Gümüş Drahmi	67
30	Ērān ud Anērān İbaresinin Yer Aldığı Gümüş Drahmi	67

31	I. Šābuhr ve Roma İmparatoru Philippus'un Tasvir Edildiği Dinar	68
32	I. Ohrmazd'ın Mithra'dan Egemenlik Diademini Alması	69
33	I. Ohrmazd ve tanrıça Anahita.....	69
34	II. Wāhram, kraliçe Šābuhrduxtag ve Elinde Diadem Tutan Bir Figür	70
35	II. Wāhram, Kraliçesi Šābuhrduxtag ve Genç Bir Figür	70
36	Narseh'in İlk Taç Tipinin Yer Aldığı Gümüş Drahmi.....	70
37	Narseh'in İkinci Taç Tipinin Yer Aldığı Gümüş Drahmi.....	71

KISALTMALAR LİSTESİ

- Agath. (= Agathias, *Historiae*)
Agathias (1975), **The Histories**, (Trans. Joseph D. Frendo), W. de Gruyter, Berlin.
- Aa (= Agat'angelos, *Patmut' iwn Hayoc*)
Agat'angelos, (1976), **History of the Armenians**, (Trans. Robert W. Thomson), State University of New York Press, Albany.
- Amm. Marc. (= Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri*)
Ammianus Marcellinus (1986), **The later Roman Empire (AD 354-378)**, (Trans. Walter Hamilton; Intro. Andrew Wallace-Hadrill), Penguin Classics, Oxford, New York.
Ammianus Marcellinus (2000), (Trans. John C. Rolfe), Vols. I-III, MA: Harvard University Press, London, Cambridge.
- ANRm-a *Ardaxšīr & Ohrmazd, Naqš-e Rostam-a*
ANRm-b *Ardaxšīr & Ohrmazd, Naqš-e Rostam-b*
- Aur. Vic. (= Sexti Aurelii Victoris, *Liber de Caesaribus*)
Sextus Aurelius Victor (1994), **De Caesaribus**, (Trans. Harold W. Bird), Liverpool University Press, Liverpool.
- Av. *Avesta*
- Bd. (= *Bundahišn*)
The Bundahišn: The Zoroastrian Book of Creation (2020), (Trans. Domenico Agostini and Samuel Thrope), Oxford University Press, New York.
- Bk. Bakımız
- Bîrûnî (= Ebû'r-Reyhân Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî, *Al-Āthār al-Bāqiya 'an al-Qurūn al-Khāliya*)
The Chronology of Ancient Nations: An English version of the Arabic text of the Athār-ul-Bâkiya of Albîrûnî, Or Vestiges of the Past (1879), (Trans. C. Edward Sachau), Oriental translation fund of Great Britain & Ireland by W.H. Allen & Co, London.
- Cass. Dio (= Cassius Dio, *Rhomaika*)
Dio Cassius (1914-1927), **Roman History**, (Trans. Earnest Cary and Herbert B. Foster), Vols. I-IX, MA: Harvard University, Cambridge.
- Cedrenus (= Georgius Cedrenus, *Historiarum Compendium*)

	Georgius Cedrenus (1838), Historiarum Compendium , Immanuel Bekker (Ed.), Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Impensis E. Weberi, Bonn.
<i>Chron. Arbela.</i>	(= <i>Chronicle Arbela</i>) Die Chronik von Arbela (1985), (Trans. Peter Kawerau), In aedibus E. Peeters, Lovanii.
<i>Chron. Pasch.</i>	(= <i>Chronicon Paschale</i>) Chronicon Paschale 284-628 AD (1989), (Trans. Mary Whitby and Michael Whitby), Liverpool University Press, Liverpool.
<i>Chron. Seert</i>	(<i>Chronicon Seert</i>) Chronique de Séert , (1908), Addai Scher (Ed.), Patrologia Orientalis, Vol. IV, Firmin Didot, Paris, pp. 214-313.
Çev. DB	Çeviren (= <i>Darius, Behistun</i>) Old Persian: Grammar Texts Lexicion (1950), (Trad. Roland G. Kent), American Oriental Society, New Haven.
DNa	(= <i>Darius, Naqš-e Rostam</i>) Old Persian: Grammar Texts Lexicion (1950), (Trad. Roland G. Kent), American Oriental Society, New Haven.
DPh	(= <i>Darius, Persepolis H.</i>) Old Persian: Grammar Texts Lexicion (1950), (Trad. Roland G. Kent), American Oriental Society, New Haven.
Ed.	Editor
Eds.	Editors
<i>EnIr</i>	<i>Encyclopædia Iranica</i>
<i>et al.</i>	Et alii
Eunap. VS.	(= Eunapius, <i>Vitae Sophistarum</i>) Eunapius (1921), Lives of the Philosophers and Sophists , (Trans. Wilmer Cave Wright), MA; Harvard University Press, Cambridge.
Euseb. <i>Vit. Const.</i>	(= Eusebius) (<i>Vita Constantini</i>) Eusebius (1999), Life of Constantine , (Trans. Averil Cameron and Stuart G. Hall), Clarendon Press, Oxford.
Eutr.	(= Eutropius, <i>Breviarium ab Urbe Condita</i>) Eutropii (1992), Breviarium ab Urbe Condita , Carlo Santini (Ed.), Teubner-Bibliotheca Teubneriana, Stuttgart- Leipzig. Eutropius (1993), Breviarum , (Trans. Harold W. Bird), Liverpool University Press, Liverpool.

	Eutropius (2007), Roma Tarihinin Özeti , (Çev. Çiğdem Menzilioğlu), Kabalcı Yayınları-Humanitas Seri, İstanbul.
Fasc.	Fasikül
Fest. Brev.	(= Rufius Festus, <i>Breviarium</i>) Rufius Festus (1967), The Breviarium of Festus: A Critical Edition with Historical Commentary , by Cf. John W. Eadie, The Athlone Press, London.
Firdevsî	(= Ebul-Kâsım Firdevsî, <i>Šāhnāme</i>) The Shahnama of Firdausi (2000), (Trans. Arthur G. Warner and Edmond Warner), Vol. VI, Routledge, London.
Hamza el-İsfahânî	(= Ebû'Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî, <i>Târîhu Sinî Mülûk al-Arz ve al-Anbiyâ</i>) Hamza Bin Hasan Isfahani (1967), Tarikh-e Payambaran va Shahan , (Trans. Jafar Shoari), Bonyad-e Farhang-e Iran Press, Tehran.
Hdt.	(= Herodotus, <i>Historiai</i>) Herodotus (1920-1925), The Persian Wars , (Trans. Alfred D. Godley), Vols. I-IV, MA: Harvard University Press, Cambridge.
Herod.	(= Herodianus, <i>Ab Excessu Divi Marci</i>) Herodian of Antioch's (1961), History of the Roman Empire from the Death of Marcus Aurelius to the Accession of Gordian III , (Trans. Edward C. Echols), University of California Press, Berkeley.
İbnü'l-Belhî	(= İbnü'l-Belhî, <i>Fársnâma</i>) The Fársnâma of Ibnu'l-Balkhî (1921), Guy Le Strange ve Reynold Alleyne Nicholson (Eds.), Luzac, London.
Iulian	(= Iulianus)
Or.	(= <i>Oration</i>) Julian (1923), The Works of the Emperor Julian , (Trans. Wilmer C. Wright), Vol. II, MA: Harvard University Press, Cambridge.
Kārnāmag	(= <i>Kārnāmag ī Ardašīr ī Pābagān</i>) Kārnāmak-i Artakhshīr Pāpakān (1900), (Trans. Edalji K. Ântiâ), Fort Printing Press, Bombay.
Lac. DMP	(= Lactantius, <i>De Mortibus Persecutorum</i>) Lactantius (1984), De Mortibus Persecutorum , (Trans. John L. Creed), Clarendon Press, Oxford.
Lib. Or.	(= Libanius, <i>Oration</i>) Libanius (1969), Selected Orations (Trans. Albert F. Norman), Vols. I-II, MA: Harvard University Press, Cambridge.
Liv.	(= Titus Livius, <i>Ab Urbe Condita</i>)

- Livy (1919-1959), **History of Rome** (Trans. Benjamin O. Foster), MA: Harvard University Press, Cambridge.
- Mesudî (= Ebü'l-Hasen Alî b. El-Hüseyn b. Alî El-Mes'ûdî El-Hüzelî, *Mürûcû'z-zeheb*)
- Mes'ûdî, (1962-1997), **Les Prairies D'or**, (Trad. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille), Tome I-V, Société Asiatique, Paris.
- Mesudi (2004), **Murûc Ez Zeheb (Altın Bozkırlar)**, (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- MÖ Milattan Önce
- MX (= Movsēs Xorenac'i, *Patmut'wn Hayoc'*)
- Moses Khorenats'i (1978), **History of the Armenians**, (Trans. Robert W. Thomson), Harvard University Press, Cambridge, London.
- Nāmag ī Tōsar* (= *Nāmag ī Tōsar ō Gušnasp Šāh*)
- The Letter of Tansar** (1968), (Trans. Mary Boyce), Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, Rome.
- NPi* (= *Nerses Paikuli Inscription*)
- Paikuli Inscription (1924), **Monument and Inscription of the Early History of the Sasanian Empire**, (Ed. Ernst Herzfeld), Dietrich Reimer, Berlin.
- The Sassanian Inscription of Paikuli** (1983), (Trans. Helmut Humbach and Prods O. Skjærvø), Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, Munich.
- Oros. (= Orosius, *Historiarum Adversus Paganos Libri VII*)
- Orosius (2010), **Seven Books of History Against the Pagans**, (Trans. Andrew T. Fear), Liverpool University Press, Liverpool.
- P'B (= P'awstos Buzand, *P'awstosi Buzandac'woy Patmut'wn Hayoc'*)
- P'awstos Buzand (1989), **The Epic Histories Attributed to P'awstos Buzand** (Trans. Nina G. Garsoïan), Harvard University Press, Cambridge.
- Petr. Patric. (= Petrus Patricius, *Historia*)
- Peter Patrikios (2015), **The Lost History of Peter the Patrician: An Account of Rome's Imperial Past from the Age of Justinian**, (Trans. Thomas M. Banchich), Routledge, London.
- Plin. *HN* (= Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*)
- Pliny (1938-1971), **Natural History**, (Trans. Harris Rackham, W. H. S. Jones and D. E. Eichholz), Vols. I-X, Harvard University Press, Cambridge.
- Plut. (= Plutarchus, *Bio Paralleloi*)
- Art.* (= Artaxerxes)
- Plutarch's Lives** (1914-1926), (Trans. Bernadotte Perrin), Vols. I-XI, Harvard University Press, Cambridge.

Polyb.	(= Polybius, <i>Historiai</i>) Polybius (2010-2012), The Histories , (Trans. William R. Paton; Rev. ed. Frank W. Walbank and Christian Habicht), Vols. I-VI, MA: Harvard University Press.
SHA	(= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>)
Alex. Sev.	(= Alexander Severus)
Carus	(= Carus)
Gor.	(= Gordianus)
Val.	(= Valerianus)
	Historia Augusta (1921), (Trans. David Magie), Vols. I-III, Harvard University Press, Cambridge.
ŠKZ	(= <i>Šābuhr Ka'be-ye Zardošt</i> = <i>Res Gestae Divi Saporis</i>) Die Dreisprachige Inschrift Šābuhrs I. an der Ka'ba-i Zardušt (ŠKZ) (1999), (Ed. Philip Huyse), Vols. I-II, School of Oriental and African Studies, London.
ŠPs-I	<i>Šābuhr Sakānšāh Inscription</i>
Soz. HE	(= Sozomenus, <i>Historia Ecclesiastica</i>) The Ecclesiastical History of Sozomen (1886), Philip Schaff (Ed.), Vol. II, Christian Literature Publishing Co., New York, pp. 326-698.
Strab.	(= Strabo, <i>Geographika</i>) Strabo (1928), Geography , (Trans. Horace Leonard Jones), Vol. V, MA: Harvard University Press, Cambridge.
Symm. Rel.	(= Symmachus, <i>Relationes</i>) The Relationes of Symmachus (1973), Prefect and Emperor (A.D 384) , (Trans. R.H. Barrow), Clarendon Press, Oxford.
Syncell.	(= Georgius Syncellus, <i>Chronographiae</i>) Georgius Syncellus (1829), Chronographiae , Guilielmus Dindorfius (Ed.), Vol. XXII/1, Impensis E. Weberi, Bonnae.
Taberî	(= Ebu Cafer Taberî, <i>Tarihu 'l-Ümem ve 'l-Mülûk</i>) The History of al-Tabarî (1989), (Trans. Joel L. Kraemer vd.), Vols. I-XL, State University of New York Press, Albany.
Theod. HE	(Theodoretus, <i>Historia Ekklesiastike</i>) The Ecclesiastical History, Dialogues, and Letters of Theodoret (1886), Philip Schaff (Ed.), Vol. III, Christian Literature Publishing Co., New York, pp. 3-612.
Trans.	Translation
Trad.	Traduit
vd.	ve diğerleri
Vol.	Volume

Vols.	Volumes
Xen.	(= Xenophon)
Cyr.	(= <i>Cyropaedia</i>)
	Xenophon, (1914), Cyropaedia , (Trans. Walter Miller), Vol. V, MA: Harvard University Press, Cambridge.
Zon.	(= Zonaras, <i>Epitome Historiarum</i>)
	Zonaras (2009), The History of Zonaras , (Trans. Thomas M. Banchich and Eugene N. Lane), Routledge, London, New York.
Zos.	(= Zosimus, <i>Historia Nova</i>)
	Zosime (1971-1989), Histoire Nouvelle , (Ed. François Paschoud), Les Belles Lettres, Paris.
	Zosimus, (1982), New History , (Trans. Ronald T. Ridley), Australian Association for Byzantine Studies, Canberra.

GİRİŞ

İskender'in Pers/Akamenid İmparatorluğu'nu fethetmesi ve ardından İran'daki Selevkosların antik Yakın Doğu'da baskın bir siyasi rol oynamasıyla Perslerin görkemli tarihi arka plana düşmüştür. Yaklaşık yarım asır geçtikten sonra Parthlar/Arşakid (Eşkânî) I. Mithradates (MÖ 171-132) döneminde Mezopotamya'yı ele geçirerek Selevkosları Fırat Nehri'nin batısındaki topraklara çekilmeye zorladığında Pers kimliği ve kültürü unutulmaya başlanmıştır. Mezopotamya'nın fethiyle birlikte Parthlar, Doğu Akdeniz'de Selevkosların otorite boşluğunu dolduran Roma için de ciddi bir tehdit haline gelmişlerdir. Parthlar ve Romalılar arasında ilk diplomatik temas II. Mithradates'in saltanatının son dönemlerinde, Parth elçisi Orobazos ve Romalı general Sulla ile Fırat kıyısında buluşmasıyla gerçekleşmiştir. Fırat Nehri'nin sınır olarak belirlenmesiyle çatışmaların başlaması kaçınılmaz olmuştur (Olbrycht, 2009: 174; Brosius, 2021: 221).

Romalılar ve Parthlar arasındaki çatışmalar II. yüzyılın ortalarına kadar büyük ölçüde Fırat Nehri boyunca uzanan bir sınır hattı etrafında yoğunlaşmıştır. İmparator Septimius Severus (193-211) döneminde Roma'nın doğu politikalarında önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır. Severus, Parthların başkenti Ctesiphon'u ele geçirerek Mezopotamya ve Osrhoene'yi Roma eyaletlerine dönüştürmüş, Parthların bölgedeki otoritesini ciddi şekilde zayıflatmıştır. Elbette Septimius Severus'un bu hamlesi, tek başına Parthların çöküşünü tetiklemediyse de iç çekişmelerin ve hanedan kavgalarının yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. Nitekim VI. Vologeses'in (yaklaşık 207) yönetimi ele geçirmesiyle birlikte, ülkede huzursuzluklar baş göstermiştir. Bu iç karışıklıklar sürerken, VI. Vologeses'in kardeşi IV. Artabanus (216-224), 213 yılı civarında Media'da isyan çıkararak taht üzerinde hak iddia etmiş ve kralın dikkatini kuzeye çekmeyi başarmıştır. İç savaşın patlak vermesinden yararlanan Roma İmparatoru Caracalla (211-217), 214 yılında Edessa'yı, 216 yılında ise IV. Artabanus'un kontrolündeki Adiabene'yi işgal etmiştir. Caracalla'nın öldürülmesinin ardından halefi Macrinus (217-218), Nisibis yakınlarında gerçekleşen neticelenmemiş bir savaştan sonra 218 yılında Parthlarla barış antlaşması imzalamıştır (Lieu, 1985: 3; Comfort, 2023: 11; Maksymiuk, 2024: 437-438).

III. yüzyılın başlarında Persia'da hüküm süren yerel bir hanedan tarafından Parthlara meydan okunmuştur. Persia, Akamenidlerin kadim yurdu ve yerel aristokrasi, Selevkoslardan belirli bir ölçüde bağımsızlık kazanmışlardı. Kendilerini Pers geleneklerinin gerçek mirasçıları olarak gören Persia kralları Parthları İran tarihinin karanlık bir çağı olarak değerlendirmişlerdir. İsyanı başlatan I. Ardaşir, Parth Kralı IV. Artabanus'u 224 yılında mağlup ederek Sâsânî hanedanının temellerini atmıştır (Alram, 2015: 2-3). Erken dönem Sâsânî kralları için, Pers İmparatorluğu'nu yeniden

canlandırma fikri egemenliklerini haklı çıkarmak ve saldırgan politikalarını desteklemek için itici bir güç haline gelmiştir. Bu ideolojik düşünce, Sâsânîlere Perslerin mirasçıları olarak Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altında olan tüm topraklar ve eyaletler üzerinde hak iddia etme yetkisi vermiştir. Bu doğrultuda I. Ardaşîr hızla Roma topraklarına yönelerek geniş çaplı bir askeri harekât başlatmıştır.

Bu çalışmanın çerçevesini Pers mirasını sahiplenerek Romalılara karşı saldırgan bir politika benimseyen Sâsânîlerin Romalıları nasıl algıladıkları ve bu algının ideolojik söylemlerine nasıl yansıtıldığı oluşturmaktadır. Nitekim Pers İmparatorluğu'nun sınırlarına ulaşma arzusu, Sâsânîlerin III. ve IV. yüzyıllarda Romalılarla ilişkilerinin şekillenmesinde temel bir rol oynamıştır. Bu bağlamda kronoloji takip edilerek 224-363 yılları arasındaki dönem mercek altına alınmıştır. Özellikle I. Şābuhr dönemi (241-272) Sâsânî sınırlarının yaklaşık yarım bin yıl önce Pers İmparatorluğu'nun ulaştığı en geniş sınırlara yaklaşacak şekilde genişlediği ve propagandanın en yoğun şekilde kullanıldığı dönem olması açısından önem taşımaktadır. I. Şābuhr'un ölümüyle birlikte iç ayaklanmaların meydana geldiği ve Roma karşısında alınan yenilgilerle sınırların yeniden tayin edildiği bir süreçte dâhil Roma ile süregelen rekabet hanedan ideolojisinin temel unsuru olmaya devam etmiştir. II. Şābuhr (309-379) döneminde Roma'ya karşı saldırgan politikalar yoğunlaştırılmış ve Pers İmparatorluğu'nun kadim mirası tekrar dile getirilmiştir. Ancak Romalıların Hristiyanlığın hamiliğine soyunduğu bu dönemde Zerdüştilik de Sâsânî hanedanının ideolojisini dönüştürmüş ve değiştirmiştir. Nitekim II. Şābuhr döneminde Zerdüşti dininin resmen tanınmasıyla Perslerin görkemli geçmişi göz ardı edilmiştir. Aslında Zerdüşti dininin resmîyet kazanması, Roma'nın Hristiyanlaşmasına bir tepkiydi. 313 yılında I. Constantinus ve Licinius tarafından yayınlanan bir ferman ile imparatorluk tebaasına, özellikle de Hristiyanlara din özgürlüğü tanınmıştır (Gregory, 2010: 54). Hristiyanlık dinini benimseyen I. Constantinus'un Hristiyanlık dinine verdiği destekle birlikte Roma İmparatorluğu, Hristiyanlık ilkelerine dayalı bir teokratik devlete dönüşmüştür. Böylece IV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Hristiyan ideolojisiyle imparatorluğu yönetmeye başlayan Romalılar kendi eylemlerini bu ideolojinin çerçevesinde meşrulaştırmışlardır. Bu gelişmelerden sonra Sâsânî coğrafyasına yönelen tehdit yalnızca askeri bir tehdit olmaktan çıkmış aynı zamanda dini ve ideolojik bir boyut kazanmıştır. Hem Roma İmparatorluğu hem de Hristiyanlık, evrensel bir yapıya sahipti ve her ikisi de dünya egemenliğini amaçlamıştı (Shahbazi, 1990: 588-599). Hristiyanlık dininin ve Roma İmparatorluğu'nun bu evrenselci yapısı, Sâsânîleri ciddi şekilde endişelendirmiştir. Devlet dini olan Zerdüştilik siyasal bir kimlik kazanarak ideolojik bütünlük inanç üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Öte yandan Zerdüştilik, Sâsânîlerin iç ve dış politikasının temel çerçevesini oluşturmuş ve görüş birliğine varan Zerdüşti din adamları yüksek bir saygınlık ve konuma sahip olmuşlardır.

Zerdüşti din adamlarının İran'ın geçmiş tarihine dair yorumları ve onların arzu ettikleri tarih, Avesta'da kayıtlı olan efsaneler ve olaylardı. Akamenidlere atıfta bulunmak artık Sâsânîler için kullanışlı değildi. Zira Akamenidler, tebaalarına kendi dinlerini özgürce ibadet etme ve kendi

tanrılarına tapma hakkı tanımışlardır. Sâsânîler için Zerdüştiliğin kutsal metinleri olarak kabul edilen Avesta'ya yönelmek işlevsel bir seçenek olmuştur. Roma'da da Hristiyanlığın kabulünden sonra tarih yazımı *dini* bir nitelik kazanmıştır. Ancak İran ve Roma tarih yazımı arasındaki fark, Roma'da birçok kişinin devletten bağımsız bir şekilde tarih yazması ya da eski eserleri kopyalamasıydı. Bu nedenle çok sayıda eser sonraki dönemlere aktarılmıştır. İran'da ise tarih yazımı VI. yüzyıla kadar baskın bir şekilde var olmamıştır. Zira İran coğrafyasında büyük ölçüde sözlü gelenek yaygındı bu da anlatıların değiştirilmesini kolaylaştırmıştır. Ancak Akamenid krallarının hikâyesi unutulmamış aksine Avesta'daki Keyânîler ile karışmış ve yer değiştirmişlerdir. Keyânî efsanelerinin etkisi o kadar yaygın ve popüler hale gelmiştir ki Persepolis (sad-stûn) gibi Akamenid siteleri, Yaştların *Yima xšaēta* (parlayan Yima) tahtı olan *Takht-i Jamshid*'e dönüşmüştür. Tarihi yeniden oluşturma süreciyle Avesta'daki krallar Sâsânîlerin ataları haline gelmişlerdir (Daryaei, 1995: 141).

I. Antik Kaynaklar

Sâsânî tarihinin aydınlatılmasında büyük bir öneme sahip olan Orta Persçe, Arapça ve Farsça kaynaklar Sâsânî dönemini yücelten ve meşrulaştıran bir hanedan perspektifinden ele alınmıştır. Kaynaklarda Parth dönemi kısa geçilerek Parthların tarihi İran'ın küçük krallıklara bölündüğü bir dönem olarak değerlendirilmiş ve Pers İmparatorluğu'nu yok eden İskender kötü bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Nitekim Sâsânîlerin son dönemlerinde derlenen ve Orta Persçe olarak kaleme alınan *Kārnamag ī Ardašīr ī Pābagān* adlı eserin ilk bölümünde İran'ın İskender tarafından küçük krallıklar arasında paylaştırıldığı anlatılmaktadır (*Kārnamag*, I.1).

Kārnamag ī Ardašīr ī Pābagān I. Ardašīr'in meşruiyetini güçlendirmek ve İran halklarını kendi yönetimi altında birleştirmesinin haklılığını vurgulamak için kaleme alınmıştır. Eserde karşılaşılan en büyük tezatlık Parthlara karşı duyulan öfkeye rağmen I. Ardašīr'in Parth kralı IV. Artabanus'un kızıyla evlendiği ve I. Šābuhr'un annesinin bu Parth prensesinin olduğu bilgisidir (*Kārnamag*, I.6-7). I. Ardašīr, Parth prensesinin hamile olduğunu öğrenince öldürülmesini emretmiş fakat bir çoban tarafından gizlice büyütülmüştür. I. Šābuhr'un Parthların mağlup edildiği 224 yılında yetişkin bir kişi olduğu I. Ardašīr'in Fīrūzābād'da bulunan kabartmalarında açıkça görülebilir. Zira I. Šābuhr bu kabartmada babasıyla birlikte Parthlara karşı kahramanca bir savunma içerisinde tasvir edilmiştir. I. Šābuhr'un annesinin bir Parth prensesi olduğu ayrıntısından rahatsızlık duyan Sâsânî sarayı ise Parthlar için olumsuz bir bağlam yaratmak amacıyla esere Parth prensesinin I. Ardašīr'i zehirlemeye çalıştığına dair bir anlatı eklemişlerdir (*Kārnamag*, X.1-17). I. Šābuhr'un soyuna dair aktarılan hikâye Herodotos'un *Historiai* adlı eserinde verilen II. Kyros'un hikâyesine çarpıcı bir şekilde benzemektedir. Herodotos'a (I.107-119) göre II. Kyros, sonunda yeneceği baş düşmanı Astyages'in (Media'nın son kralı) kızının oğludur. Astyages kızı Mandane'yi II. Kyros'un babası Kambyzes ile evlendirmiştir. Mandane'den doğacak bir çocuğun kendi yerine geçeceğine dair rüyalar görmesi üzerine endişelenen Astyages, II. Kyros'un doğar doğmaz Harpagos tarafından öldürmesini emretmiştir. Ancak Harpagos bu emri yerine getirmeyerek II. Kyros'u öldürmesi için bir çobana

vermiştir. Çoban, II. Kyros'u kendi çocuğu gibi büyüttüştür. II. Kyros ve I. Šābuhr'un yaşam öyküsü tesadüf olamayacak kadar benzerdir. Muhtemelen *Kārnāmag ī Ardašīr ī Pābagān* kaleme alınırken II. Kyros'a dair anlatılardan yararlanılmıştır.

Sâsânîlerin meşruiyetlerini haklı çıkarma kaygısıyla kaleme alınan bir diğer eser I. Ardašīr'in baş veziri Tansar'ın Taberistân kralı Gushnāsp Şah'a yazdığı mektuptan oluşturulan *Nâme-yi Tansar*'dır. Tansar, I. Ardašīr'in meşruiyetini sorgulayan Gushnāsp'in sorularına cevap vererek din ve yönetimin birlikteliğinin propagandasını yapmıştır. *Nâme-yi Tansar* I. Ardašīr döneminde kaleme alınmış olsa da I. Hüsrev döneminde yeniden derlenmiştir. İlk defa İslami dönemde İbn Mukaffa tarafından Orta Persçe'den Arapçaya tercüme edilen *Nâme-yi Tansar*'ın yalnızca İbn İsfendiyâr tarafından Farsçaya çevrilmiş tercümesi mevcuttur (Boyce, 1968: 33-37; Pourshariati, 2008: 86).

IX. yüzyılda yaşamış olan Arap tarihçi Taberî *Tarihu'l-Ümem ve'l Mülûk* adlı eserinde Parth döneminin parçalanmış yapısına dikkat çekerek I. Ardašīr'i İran'ın kurtarıcısı olarak konumlandırmıştır. Ancak Taberî İran'daki kargaşanın asıl sorumlusunu Parthlar değil İskender olarak görmektedir. Öte yandan İskender'i Romalı olarak tanımlayan Taberî (I.813-814) I. Ardašīr'in Romalıları karşı düzenlediği seferleri İskender'in öldürdüğü Dārâ'nın intikamının alınması şeklinde değerlendirmiştir. Taberî, I. Ardašīr'in soyuna dair verdiği tafsilatlı bilgilerin yanı sıra Sâsânîlerin yıkılışına kadar geçen sürede yönetime gelen krallar hakkında da bilgiler vermektedir. Ayrıca Sâsânîlerin siyasi, askeri ve sosyal tarihine ışık tutan eser Belâmî gibi birçok tarihçiye kaynak olması bakımından önem arz etmektedir.

Firdevsî tarafından 976-1010 yılları arasında kaleme alınan ve İran'ın millî destanı özelliği taşıyan *Şahname*'de ise Sâsânîlerin ataları hem Keyânîlere hem de Pers kralı III. Dārius'a dayandırılmıştır. Aynı zamanda Firdevsî (1826) Romalı olarak tasvir ettiği İskender'i Keyânîlerle özdeşleştirerek İskender ve III. Dārius'un üvey kardeş olduğunu aktarmıştır. Ancak Firdevsî (1375), Sâsânîlerin yükselişini ele aldığı bölümde İskender'in I. Ardašīr'in atalarını öldürdüğünü dile getirmiştir. Muhtemelen Firdevsî İskender'e dair farklı anlatılar karşısında kaldığı belirsizliği eserine yansıtmayı tercih etmiştir. Tarihsel gelenekte sıklıkla "Büyük" olarak adlandırılan İskender'in Yakın Doğu'nun tüm kültürel çevreleri tarafından kabul görmediğini belirtmek gerekir. İran geleneği, İskender'in *Eskandar-nâme* anlatısına dayanan kahramanlık resmini korumuş olsa da Doğu geleneğindeki İskender'in olumlu resmi, Sâsânî sonrası dönemde Arap kültürü içinde şekillenmiştir. Sâsânîlerin İskender'e karşı olumsuz tutumu, kraliyet ideolojilerinden kaynaklanıyordu. Zira Sâsânî krallarının Zerdüşti dinine bağlı olmaları, sadece İskender'in taht üzerindeki haklarının inkâr edilmesine değil, aynı zamanda İran'ın baş düşmanlarından biri olan, İran geleneklerinin ve gerçek dinin yıkıcısı olarak tasvir edilmesine de yol açmıştır (Maksmiyuk, 2019: 103-104).

Sâsânîler hakkında bilgi veren diğer kaynaklar Romalı yazarlar tarafından ele alınan eserlerdir. Sâsânîlerin Perslerin mirasçıları olarak atalarının sahip olduğu toprakları geri almak istediğine dair

ilk anlatılar Cassius Dio ve Herodianus'un eserlerinde yer almaktadır. Nitekim Cassius Dio *Rhomaika* adlı eserinde I. Ardaşır'ın Pers İmparatorluğu'nun sahip olduğu coğrafyalar üzerinde hak iddia ettiğinden bahsetmiştir (Cass. Dio, LXXX.3.1-4). Cassius Dio'nun eseri Severus Alexander'ın Sâsânîlere karşı sefere çıkmasından önce sona erse de yazarın Roma'nın doğu sınırındaki gelişmeleri ele aldığı birkaç paragraf oldukça önemlidir. Cassius Dio, eserinin sonunda I. Ardaşır'ın Parthlara karşı kazandığı zaferin ve yeni hanedanın kurulduğuna dair ilk haberlerin Roma'ya nasıl ulaştığını ifade etmiştir. Sâsânîlerin Roma İmparatorluğu için oluşturduğu tehlikeyi açıkça belirten Cassius Dio Roma'daki ve diğer eyaletlerdeki insanların bu konuda duyduğu korkuyu birkaç kez vurgulamıştır. Öte yandan Cassius Dio'ya göre (LXXX.4.1) Romalı askerler yeni düşmana karşı direnememiş ya da direnmek istememişlerdir. Ancak bunlar hiçbir şekilde imparatorluğun düşmanlarından gelen tehdidin sonucu değildi. I. Ardaşır'ın ciddiye alınması gereken bir rakip olmadığını belirten Cassius Dio (LXXX.4.1-2) Sâsânîleri Roma birliklerinin kötü durumunu eleştirmek için bir araç olarak kullanarak okuyucularına Roma birliklerinin itaatsizlik etmeye ne kadar istekli olduğunu göstermeyi amaçlamıştır.

Bir diğer Romalı tarihçi Herodianus *Rhomaika Historia* adlı eserinde I. Ardaşır'ın tehditlerini ele alarak Romalılardan istediği eski Pers topraklarının ayrıntılı bir tanımını yapmıştır. Sâsânîleri ciddiye alınması gereken bir tehdit olarak tasvir eden Herodianus (VI.2.1-2), Severus Alexander'ın Sâsânîlere karşı gerçekleştirdiği seferi anlatısının merkezine yerleştirmiştir ve Roma'nın doğu sınırındaki gelişmeleri imparatorun rolü ve davranışıyla ilişkilendirmiştir. Herodianus'un anlatısında Cassius Dio'ya benzer şekilde tutarsızlıklar bulunmaktadır. Herodianus (VI.6.5) Romalıların Sâsânîler tarafından yenilgiye uğratıldığını vurgulayarak bu başarısının I. Ardaşır'i daha büyük başarılar elde edeceği konusunda cesaretlendirdiğini belirtirken diğer taraftan Sâsânîlerin galip gelmelerine rağmen kuvvetlerinin zayıf düştüğünü ifade etmiştir.

Cassius Dio ve Herodianus'un anlattıklarının aksine, *Historia Augusta*'da Sâsânîler genellikle Roma İmparatorluğu için ciddi bir tehdit olarak tasvir edilmemiştir. Nitekim Sâsânîler Romalılardan daima daha aşağı olan bir rakip olarak resmedilmiştir. Roma İmparatoru Valerianus'un I. Şābuhr tarafından esir alınması gibi başarıları ise kurnazlık, hilekârlık ve Romalı yöneticilerin başarısızlıklarına bağlanmıştır (*SHA, Val. I.1-6*). Géza Alföldy (2003: 89-108), Cassius Dio ve Herodianus olmak üzere III. yüzyıl yazarlarının kendi dönemlerinin krizlerle dolu durumunun farkında olduklarını varsayarak bu kriz bilincinin yazarların eserlerine de yansıdığını ifade etmiştir. Bu eğilim Cassius Dio'da zaten fark edilebilse de Herodianus'un metninin temelini oluşturmuştur.

Sâsânîlerin Pers mirasına yönelik iddialarından bahseden diğer bir önemli eser Ammianus Marcellinus'un *Res Gestae* adlı eseridir. Ammianus Marcellinus (XVII.5.3-8) II. Şābuhr'un II. Constantius'a gönderdiği mektupta yer alan Akamenidlerin mirasına yönelik iddialarını aktarmıştır. Aynı zamanda Ammianus Marcellinus, Roma İmparatoru Iulianus ve II. Şābuhr arasında gerçekleşen

savaşı ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır. Ancak Ammianus Marcellinus, Sâsânîleri daima Parthlar olarak adlandırmıştır.

II. Modern Çalışmalar

Sâsânîlerin Akamenidlerin mirasçıları olarak atalarının toprakları üzerinde hak iddia etmeleri modern yazarlar tarafından genellikle kabul edilmemekle birlikte bu iddianın yalnızca Roma kaynaklarında yer aldığı ve Sâsânîlerin Akamenidler hakkında yeterince bilgiye sahip olmadıkları görüşü yaygındır. Nitekim Ehsan Yarshater (1971: 519) “Where the Sasanians Heirs to the Achaemenids?” adlı çalışmasında eğer Sâsânîlerin bir mirasçı iseler Akamenidlerin mirasçıları değil Parthların mirasçıları olabileceklerini öne sürmüştür.

Rahim Shayegan ise (2011: 369-370) *Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia* adlı çalışmasında Sâsânîlerin Perslerin mirasçıları olduğu fikrinin Romalılar tarafından uydurulduğunu dile getirmiştir. Bu ideolojik iddia Romalı imparatorların kendilerini İskender ile özdeşleştirmesinin bir sonucuydu. İskender’in İran ve Roma geleneklerinde farklı şekilde işlendiğine elbette kuşku yoktur çünkü iki tarafta farklı tarih anlayışlarına sahipti. İskender’in hem İran’da hem de Roma’da kabul görmesinin önemli bir sebebi, onun hatırasının tarihsel bir analogiyi desteklemek için kullanılmasıydı. Fırat’ın her iki yakasındaki yorumcular için İskender’in doğu sınırındaki güçlü imparatorluğu istilası ile Roma’nın Parthlar ve Sâsânîler aleyhine yeni emperyal kazanımlar elde etmeye yönelik köklü içgüdüleri arasında güçlü bir süreklilik vardı. Aradaki fark, sürekliliğin hangi yönde ilerlediğiydi. İran kaynaklarında İskender’in doğu üzerindeki hâkimiyeti Roma emperyalizminin erken bir tezahürüydü, çünkü İskender bir Romalıydı. Sâsânîler, İskender’e Romalı kimliğini yükleyerek içinde bulunduğu zamanın koşullarını geçmişle eşleştirmiştir. Romalılar ise doğudaki düşmanlarını Persler olarak adlandırmış ve Persler hakkındaki eski Yunan literatüründen aldıkları terimlerle düşmanlarını tanımlamışlardır (Nabel, 2018: 205).

Theodor Nöldeke (1879: 3) *Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden* adlı kitabında Sâsânîlerin sadece bir Dārā’nın İskender tarafından öldürüldüğü ve bu Dārā’dan önce başka bir Dārā’nın hüküm sürdüğü geleneğine sahip olduklarını belirterek Sâsânîlerin Akamenidler hakkında bilgi sahibi olmadıklarını iddia etmiştir. Karin Mosig-Walburg da Sâsânîlerin Pers mirasını devraldıkları iddialarını reddederek şiddetle eleştirmiştir. Nitekim Mosig-Walburg (2004/2005: 114) “Grundlagen und Zielsetzung der offensiven sasanidischen Politik gegenüber dem Römischen Reich unter Ardašir I” adlı çalışmasında I. Ardašir’in yönetimini meşrulaştırmak için III. Dārīus ile arasında bir akrabalık ilişkisi yaratıldığını ifade etmiştir. Öte yandan Mosig-Walburg (2004/2005: 115-123) Romalı bir rakibe karşı güçlü bir savunmanın ancak güçlü bir siyasi destekle mümkün olacağını farkederek I. Ardašir’in Pers ve Parth soylularını batıdaki eski düşmanlarına karşı kendisiyle ortak

hareket etmelerini sağlamak amacıyla Zerdüşî dini ve Aryan halkı arasındaki bağlantıyı kullandığına değinmiştir.

Mary Boyce (1988: 30), Sâsânîlerin Akamenidler hakkında çok az bilgiye sahip olmalarının sebebini İskender'in İran'ı istila etmesiyle Zerdüşî dininin geleneklerinin kaybolmasına yol açması olarak belirtmiştir. Boyce'ye (1988: 30) göre Sâsânîler, Akamenidler mirasçısı olduklarını iddia etmişler ancak Akamenid krallarından yalnızca I. Dârius, III. Dârius ve Artaxerxes'in isimlerini korumuşlardır. Ayrıca Boyce (1988: 29-30) I. Dârius'un Zerdüş'tün koruyucusu olarak tasvir edilen ilk Keyânî kralı Vištâspa ile özdeşleştirilmesinin, II. Kyros'un Sâsânîler döneminde halk şarkılarında anılmasına rağmen resmi gelenekten çıkarılmasına neden olduğu sonucuna varmıştır. Shapour Shahbazi ise "Early Sasanians' Claim to Achaemenid Heritage" isimli çalışmasında Sâsânî krallarının Persler hakkında bilgi sahibi olduğunu ancak V. yüzyılda Keyânîlere doğru bir yönelimin gerçekleştiğini iddia etmiştir (Shahbazi, 2001: 69).

Touraj Daryaee (2005: 388) konuya farklı bir açıdan yaklaşarak Romalı tarihçilerin Sâsânîlerin atalarını yanlış anladıklarını düşünmektedir. Daryaee'ye göre (2005: 387), Sâsânîler soylarını Keyânîlere bağlayan kutsal bir tarih inşa etmişlerdir. Ayrıca Daryaee (1995: 132) Sâsânîler döneminde yaşayan ve zaman zaman sarayla iyi ilişkiler içinde olan Yahudiler, Ermeniler ve Nasturi Hristiyanlar tarafından kutsal metinlerinde Akamenidler, özellikle de II. Kyros hakkında mevcut olan bilgilerin Sâsânîlere aktarılmış olmama ihtimaline karşı çıkmaktadır. Yahudi toplumu zaman zaman zorluklar yaşamış olsa da Sâsânîler dönemi Yahudiler için barışçıl bir dönem olmuştur. Nitekim I. Yezdgird (339-420) döneminde Yahudiler özel bir ilgiyle karşılanmıştır. Yahudiler için II. Kyros, İşaya Kitabı'ndan Talmud'a, Midraş'tan Yahudi-Pers metinlerine kadar önemli bir figür olarak kalmıştır. Bu metinlerde yer alan hikâyelerin aktarımında bir diğer muhtemel yol ise Hristiyan Ermeniler ve Nasturilerle olan temaslardır. 544 tarihli bir Nasturi kilise belgesinde, I. Hüsrev *yeni Kyros* olarak adlandırılmıştır (Daryaee: 1995: 132). Babadi ve Rasouli de (2021: 89-122) Sâsânî dönemine ait kaynakları inceleyerek bu konuda yeni bir teori ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu teori, bir yandan Sâsânîlerin dini ve siyasi nedenlerle tarihi kasıtlı olarak tahrif ettiğini, diğer yandan ise Akamenid krallarının Sâsânî tarih yazımında varlığını koruduğunu ancak yeni bir görünümle sunulduğunu öne sürmektedir.

III. Türkçe Literatür

Sâsânî tarihi ülkemizde son yıllarda ilgi uyandırmaya başlamış ve çeviri faaliyetleri artmıştır. Nitekim Mehmet Alıcı "Aryanem Vaejah'tan İran'a: Zerdüş'ten Erken İslâmî Döneme Bir Kavramın Etimolojik ve Tarihsel Serüveni" adlı makalesinde İran kimliğinin şekillenme sürecini ele alarak Sâsânîler döneminde nasıl tasavvur edildiğini tartışmaktadır. Aynı zamanda *Kadîm İran'da Din: Monoteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı* adlı eserinde Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'nın Sâsânîler döneminde yorumlanma sürecini ele alması bakımından önem arz etmektedir.

Muhammet Yücel'in Sâsânî sikkeleri üzerine yaptığı kapsamlı araştırmalar Sâsânî ideolojisi, politikası ve siyasi eğilimlerini anlamak açısından oldukça elzemdir. Zira sikkeler meşrulaştırma aracı olarak kullanılmasının yanı sıra hanedan propagandası hakkında ipuçları vermektedir. Yücel'in *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Pers Varlığı (M.S.224-651)* isimli doktora tezi Sâsânî sikkelerine dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Ahmet Altungök *İslâm Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi: Sâsânî Dönemi (M.S. 226-652)* adlı çalışmasında Sâsânî dönemi İran tarihini ana kaynaklar ve modern kaynakları kullanarak ele almıştır. Ali Hüseyin Toğay tarafından çevrilen *Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân, Eşkânîlerin (Partların) Düşüşü ve Sâsânîlerin Yükselişi ve Sâsânîlerin Siyasî Tarihi* adlı çalışmalar Türkçe literatüre kazandırılmıştır. Ulaş Töre Sivrioğlu *Perslerin Ardından İran: Sâsânîler Dönemi, Sâsânîler Dönemi İran Arkeolojisi ve Sanatı* adlı çalışmalarında Sâsânîler döneminden kalma sikkeler, mühürler ve kaya kabartmaları gibi arkeolojik verilerle ilgili olarak genel bilgiler vermiştir.

Teknik Notlar

Giriş ve sonuç dışında üç ana bölümden oluşan bu çalışmada, antik kaynaklar tanıtılırken sırasıyla; antik tarihçinin ismi, edisyonun çıkış tarihi, kitabın, çevirmenin ve yayınevinin adı şeklinde ifade edilmiştir. Süreli yayınlar, terimler ve antik kaynaklarda kullanılan Antik Yunanca ve Latince kısaltmalarda *Oxford Classical Dictionary*, 1879 yılında yayımlanan *Lewis and Short, A New Latin Dictionary* referans alınmıştır. Ayrıca burada bulunmayan bazı kısaltmalar için ise başka kaynaklardan yararlanılmıştır. Eski Persçe ve Orta Persçe kişi ve yer adlarının yazımlarının, *Encyclopedia Iranica* tarafından belirlenen kılavuzlara göre transliterasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada mümkün olduğunca kişiler veya yerler için tek bir ad formunu kullanmaya özen gösterilmiştir. Bunun dışında özel tanımlamalar, unvanlar, yer isimleri veya vurgulanmak istenen öğeler yerine göre italik olarak gösterilmiştir. Ayrıca bazı terimlerin ne anlamlara geldiklerinden bahseden Türkçe karşılıkları çift tırnak içerisinde verilmiştir. Antik kaynaklara atıf yapılırken kitap numarası Roma rakamlarıyla, bölüm numaraları ise Arap rakamları ile gösterilmiştir. Kitap numarası bulunmayan antik kaynaklarda ise sadece bölümler Arap rakamları ile ifade edilmiştir. Bibliyografyaya ise çalışmanın sonunda yer verilirken, tüm çalışmalar yazarın soyadı, adı ve yayın tarihi şeklinde sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SÂSÂNÎLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. Kutsal Atalar: Pâpak, Sâsân ve I. Ardašîr

Sâsânî Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen I. Ardašîr'in soyu, Pâpak ve Sâsân adlı atalarıyla ilişkilendirilmektedir. I. Ardašîr'in soyağacına dâhil edilen Pâpak ve Sâsân'dan bahseden mevcut kaynaklar destansı bir anlatıma sahip olmakla birlikte önemli farklılıklar içermektedir. Kaynaklardaki farklı senaryolar muhtemelen I. Ardašîr'in ünlü bir hanedana (Persler) bağlanarak Sâsânî yönetiminin meşruiyetine zemin yaratma maksadıyla oluşturulmuştur.

Hanedana adını veren Sâsân'dan bahseden en eski kaynak I. Šābuhr'a ait *Ka'be-i Zerdüšt* (ŠKZ) üzerindeki üç dilli (Yunanca, Partça ve Orta Persçe) yazıttır.¹ I. Šābuhr burada, Sâsân'ın yalnızca bir efendi (*xwadāy*), Pâpak'ın ise kral (*mlkn*) olduğunu ifade etmiştir.² *Ka'be-i Zerdüšt Yazıtları*'na göre I. Ardašîr'in babası Pâpak, Pâpak'ın annesi ise Dēnag'tır. Ancak Sâsân ismi Pâpak veya Dēnag ile ilişkilendirilmez (Frye, 1962: 20; Daryaei, 2010: 243). Görünüşe göre I. Šābuhr erkek ataları söz konusu olduğunda sadece I. Ardašîr ve büyükbabası Pâpak'ın adını vermekle yetinmiştir (Mashayekh, 2010: 11). Nitekim ilk Sâsânî hükümdarlarının neredeyse tamamı atalarını tanıtmada konusunda çok geriye gitmeden sadece babalarından ve dedelerinden söz etmiştir. Bunun yanında Sâsânîlerin erken dönemlerini konu alan *Kārnamag ī Ardašîr ī Pâpakan*'a (III.19) göre Sâsân I. Ardašîr'in babasıdır ve Sâsân, Dārāyān soyundan geldiği için *Kārnamag*'da özel bir konuma sahiptir.

I. Ardašîr *Kārnamag*'da yalnızca Persia'nın eski krallarının varisi olarak konumlandırılmamış aynı zamanda ona doğaüstü bir görünüm kazandırılmıştır:

Pâpak bir gece rüyasında güneşin Sâsân'ın başından parlamaya başlayarak tüm dünyayı aydınlatıldığını gördü. Bir başka gece Sâsân'ın bembeyaz bir filin üzerinde oturduğunu ve ülkedeki herkesin onun etrafında toplanıp ona selam verdiğini, ona taptığını ve onu övdüğünü gördü. Pâpak, rüya yorumcularından rüyanın anlamını çözmelerinin istedi. Rüya yorumcuları Pâpak'a, rüyasının Sâsân'ın veya oğullarından birinin dünyanın kralı olacağını, çünkü güneş ve beyaz süslü bir filin, cesareti, gücü ve zaferi sembolize ettiğini açıkladılar (*Kārnamag*, I.9-13)

¹ Sâsân adı I. Šābuhr'un *Ka'be-i Zerdüšt Yazıtları*'nda birkaç kez geçmektedir, ancak bunların hiçbirinden I. Ardašîr'in ailesi olarak bahsedilmez. Adı geçen az sayıda hükümdar arasında I. Ardašîr'in sarayında iki Sâsân, Sürēn Sâsân ve Sâsân Andēgān olduğu bilinmektedir. Her ikisi de Parth soyunun temsilcileridir. Bk. Olbrycht, 2016: 28.

² Sâsân ile ilgili bir başka argüman, Sâsân'ın bir kişi değil, bir tanrı olma olasılığı etrafında toplanmıştır. Orta Asya'da keşfedilen bir seramik üzerinde *ssn* formunda bulunan bir tanrı adının varlığı farklı yorumlanmıştır. Livshits (1977: 176) bu tanrının Sâsân'ı temsil ettiğini iddia ederken, Schwartz (1996: 253-257) ise MÖ II. binyılda Ugarit'te bulunan *sesen* adında eski bir Sami tanrısını temsil ettiğini öne sürmüştür.

Pāpak, Sāsān'ın Dārā'dan, yani Akamenid kralı III. Dārius'un soyundan geldiğini öğrendikten sonra kızını Sāsān'a eş olarak vermiştir (*Kārñāmag*, I.16-20). Bu birliktelikten de Pāpak'ın evlat edineceği I. Ardašīr doğmuştur (*Kārñāmag*, II.1-3). Ancak Sāsān, saygıdeğer geçmişine rağmen I. Ardašīr'in doğumundan sonra hikâyede bir daha görünmez (Kreyenbroek, 2008: 8). Soyuna ne kadar asil olsa da görünüşe göre Sāsān'ın tek rolü, I. Ardašīr'in babası olmaktır. Benzer bir anlatım XI. yüzyılda kaleme alınan *Şahname*'de de ele alınmıştır. Zira *Şahname*'de (1374-1375) Sāsān'ın, Keyânî kralları olarak adlandırılan Dārā(II), Dārā (I)/Dārāyan, Ardašīr Bahman, Esfandīār ve Goštāsp'ın soyundan geldiği yazmaktadır.

Bahman, *Bahman Yašt* ve *Dēnkard*'da İran'ın en büyük Mazdaist krallarından biri olarak tanımlansa da Avesta'da adı geçen Keyânî krallarından biri değildir (Khaleghi-Motlagh, 2011: 489-490). Buna rağmen İslam tarihçileri I. Ardašīr'in soyunu genellikle Keyânîlere dayandırmaya eğiliminde olmuşlardır. Nitekim I. Ardašīr'in soyağacına dair farklı ayrıntılar veren Taberî (I.814), Sāsān'ın Bahman'ın oğlu olduğunu aktarmıştır.³ Ardašīr'in Pāpak'ın oğlu, Pāpak'ın da Sāsān'ın oğlu olduğunu bildiren Mesudî (II.151) I. Ardašīr'in soyunu Bahman üzerinden Esfandīār'ın oğlu Lohrāsp'a dayandırmıştır.⁴ XIII. yüzyıl destanlarından *Dārābnāmah*'da Bahman'ın bir ejderhayı öldürme sahnesi tasvir edilirken Bahman'ın ismi Ardašīr olarak da verilmiştir. Böylece I. Ardašīr'in soyunun izleri, Zerdüşti inancında ve mitolojisinde iki önemli dini-politik figür olan Esfandīār ve Goštāsp'a kadar geriye gitmiştir. Zira kraliyet soyundan gelmek meşru güç için yeterli değildi, hükümdarın doğru dini de korumayı amaçladığını göstermesi gerekiyordu (Arjomand, 1998: 247; Askari, 2013: 139).

Ardašīr Bahman, I. Artaxerxes Longimanus (MÖ 465-425) ve II. Artaxerxes Mnemon (MÖ 404-359) gibi çeşitli Pers krallarıyla da özdeşleştirilmiştir. I. Artaxerxes, sağ elinin sol elinden uzun olması sebebiyle Yunanca *Μακρόχειρ* (Makrocheir) ve Latince *Longimanus* olarak adlandırılmıştır (Schmitt, 2011: 655-656; Avilagh ve Ghaemi, 2017: 71). Birçok kaynakta I. Artaxerxes ve Bahman Esfandīār'ın aynı kişi olduğu kabul edilmektedir. Nitekim Taberî (I.687) Bahman'ın I. Artaxerxes olduğunu düşünmektedir.⁵ Bîrûnî (1879: 112-115), Bahman'a Artaxerxes adını verdikten sonra, unvanının *Maqarroshir* olduğunu ve bunun *Longimanus* anlamına geldiğini belirtmiştir. İbnü'l-Belhî (1921: 52) ise Bahman'ı birçok ülkeyi fethettiği ve Sistan'ı yağmaladığı için *Longimanus* Ardašīr

³ Taberî (I.689) Bahman'ın, eşsiz güzelliğinden dolayı kendi kızı Homāy ile evlendiğini ve Homāy'ın, Bahman'ın oğlu Dārā'nın annesi olduğunu aktarmaktadır. Bahman'ın bir diğer oğlu ise Sāsān'dır. Taberî'nin (I.814), I. Ardašīr'in soyuna dair verdiği ayrıntıların ortak noktası Pāpak'ın Sāsān'ın oğlu ve I. Ardašīr'in babası olmasıdır. Bir başka ifadeyle Sāsān, I. Ardašīr'in baba tarafından dedesidir. Taberî'ye (I.814) göre Sāsān Eştākr'daki Anāhîd tapınağının koruyucusuydu ve karısı Bāzrangî ailesinden Rāmbehešt'ti. Olbrycht (2016: 27), Sāsān'ın Anāhîd tapınağının koruyucusu olmasından hareketle, 53'te kardeşi I. Vologeses ve ardından 66'da Roma'da Nero tarafından taçlandırılan Armenia'nın Arşak kralı Tiritades gibi hem rahip hem de prens olabileceğini düşünmektedir.

⁴ I. Ardašīr'in Mesudî tarafından uyarlanan fermanlarından biri şu ifadeyle başlamaktadır: "Krallar kralı Ardašīr Bahman'dan..." Bk. Mesudî, II.162.

⁵ Taberî (I.687) Ardašīr Bahman'ın çevredeki tüm krallıkları fethettiğini ve böylece tüm iklimlere hükmettiği için "Kudretli Ardašīr (al-tawîl al-bā")" olarak adlandırıldığını söylemektedir.

Bahman olarak adlandırmıştır. Bütün bunlardan hareketle, *Longimanus* sıfatının sadece fiziksel bir özellik olarak değil, I. Artaxerxes'in gücünü tanımlamak için kullanıldığı da söylenebilir.

I. Ardaşîr'in soyağacına II. Artaxerxes'in dâhil edilmesinin arkasında köklü bir düşünce bulunmaktadır.⁶ İkisi arasındaki altı yüzyıl boyunca teoforik bir lakapla kurulan bağlantı *Anāhitā* kültüne bağlılıkla pekiştirilmiştir (Arjomand, 1998: 247). Plutarchus (*Art.* III.12), II. Artaxerxes'in saltanatının Pasargada'de, Athene olduğu tahmin edilen savaşçı bir tanrıçanın tapınağında törenle başlatıldığını ifade etmiştir.⁷ Boyce (1982: 202) bu tanrıçayı, kült lâkapları *Arədvī Sūrā Anāhitā* olarak bilinen (Av. *Haraxaiti*) batı İran tanrıçası *Anāhīd/Īštar* olarak tanımlamıştır.⁸ *Anāhīd*'e tıpkı Persler döneminde Pasargada'de olduğu gibi, muhtemelen savaş tanrıçası yönüyle Eştakr'da da tapınılmıştır. I. Ardaşîr ilk seferlerinde düşmanlarının kopmuş başlarını *Anāhīd*'e sunarak tanrıçaya büyük bir bağlılık göstermiştir. Belki de I. Ardaşîr ruhani otoritesini tıpkı adaşı II. Artaxerxes gibi bu tanrıçadan almıştır (Boyce vd., 2011: 1003-1011). Keyânîlerin Sâsân'ın şeceresine dâhil edilmesi, I. Ardaşîr'in Keyânîlerin soyundan geldiğini kanıtlamaya çalışarak (Persleri anımsatarak) Sâsânîlerle geçmişin efsanevi kralları arasında bir bağlantı kurulmasının amaçlanmış olduğunu düşündürmektedir (Olbrycht, 2016: 26).

I. Ardaşîr'in meşruiyetini güçlendirmek için Sâsânî döneminde son derece saygı gören astrolojiden de yararlanılmıştır. *Kārnāmag*'e göre (III.1-19) IV. Artabanus'un sarayındaki astrologlar, efendisinden kaçacak bir köle tarafından krallığının sonlandırılacağını tahmin etmişlerdir. Firdevsî (1370-1371), astrologların IV. Artabanus'un krallığıyla ilgili kehanetlerini benzer şekilde ele almıştır fakat I. Ardaşîr'in bir köle olduğu izlenimini vermemeye dikkat ederek soyunun bir komutandan veya askerden geldiğini belirtmiştir (Askari, 2013: 142).

Romalı yazarlar ise I. Ardaşîr'in bilinmeyen soyu konusunda çoğunlukla hemfikirdir. Örneğin; Herodianus ve Ammianus Marcellinus gibi antik tarihçiler I. Ardaşîr'in bir Pers kralı olduğunu düşünerek adını Artaxerxes olarak zikretmişlerdir (Herod. VI.II.1-7; Amm. Marc. XVII.5.3-6). VI. yüzyıl yazarlarından Agathias (II.27) ise, Sâsânî kraliyet arşivlerine eriştiğini iddia ederek I. Ardaşîr'in doğumunun farklı bir versiyonunu sunmuştur. Ancak Sâsânî karşıtı tutumu, kendisi veya Hristiyan arkadaşı Sergius tarafından hikâyenin değiştirildiğini düşündürmektedir. Agathias'a (II.27) göre Pāpak astroloji bilgisine sahip bir ayakkabı tamircisi, Sâsân ise onun konuğu olan bir askerdir.

⁶ II. Artaxerxes, II. Dārius ve Parysatis'in en büyük oğlu, I. Artaxerxes'in torunudur. Plutarchus'tan itibaren antik yazarlar II. Artaxerxes için "hatırlamak, iyi bir belleğe sahip olmak" anlamına gelen *Mnēmō* lakabını kullanmışlardır. Bk. Schmitt, 2011: 656-658.

⁷ *Anāhīd*, Zerdüştîlerin kutsal metni Avesta'da kahramanlar, savaşçılar ve krallar için bağlılık nesnesi olması sebebiyle önemli bir yere sahipti. MÖ V. yüzyılın başlarında II. Artaxerxes, Mīhr (Mithra) ve Ohrmazd (Ahurā Mazdā) ile *Anāhīd*'e de tapmıştır. Bk. Daryaei, 2010: 245.

⁸ Antik yazarlar *Anāhīd*'i, Afrodite (Urania), Athena ve Artemis dâhil olmak üzere birkaç farklı Yunan tanrıçasıyla çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. *Anāhīd*'in en eski yazılı izleri, kendisine göre kültü İran panteonuna yeni tanıtılmış bir tanrıçadan bahseden Herodotus'un eserinde bulunur. Herodotus (I.131), İranlıların Antik Yunan yazarlar tarafından Afrodite Anaitis adını verdikleri göksel bir tanrıçaya kurban sunduklarını belirtmektedir.

Pāpak, Sāsān'ın soyunun kaderinde yücelik olduğunu öğrenince kızı, kız kardeşi veya başka bir yakın kadın akrabası olmadığı için karısını ona vermiştir. Bu birlikten de Sāsānî hanedanının kurucusu I. Ardašīr doğmuştur. Agathias (II.27.1-5), Ardašīr'in Pāpak tarafından büyütüldüğünü, ancak o büyümeden önce Pāpak ve Sāsān arasında Ardašīr'in soyu hakkında bir tartışma çıktığını ve bu tartışmanın sonucunda ise I. Ardašīr'e "Sāsān soyundan gelen Pāpak'ın oğlu" denmesine karar verildiğini ifade etmiştir. Agathias'ın ifadesi Sāsānîlere karşı önyargılı olsa da I. Ardašīr'in soyağacı söz konusu olduğunda verileri kısmen I. Ardašīr ve I. Šābuhr'un kayıtları ile örtüşmektedir. Ancak Sergius veya Agathias dönemin evliliğe dair yasalarından habersizdir. Zira yasalara göre bir erkek eğer nikahlı eşini boşayıp onu özgür kılsa ve kadın erkeğin sağlığında başka bir kişiyle evlenip ondan çocuk sahibi olursa, bu çocuk kadını boşayan ilk eşe ait sayılırdı. Dolayısıyla Pāpak eşini bu şekilde boşayarak onun Sāsān ile evlenmesine izin verebilirdi. I. Ardašīr yine Pāpak'ın oğlu ve soyundan sayılacağı için Pāpak ve Sāsān'ın arasında ihtilaf ortaya çıkmış olması mümkün görünmemektedir (Shaki, 1990: 80).

Benzer bir hikâye Syncellus'un kayıtlarında da mevcuttur. Syncellus (440-441), I. Ardašīr'in bilinmeyen ve ayırt edilemeyen Pers soyundan biri olduğunu belirterek I. Ardašīr'in annesinin, Pambecus adında, mesleği kunduracı aynı zamanda astrolog olan bir adamla yaşadığını belirtmiştir. Daha sonra Sananus adlı bir askerin Pambecus'un evinde ağırlandığını ve Pambecus'un astroloji aracılığıyla Sananus'un soylu bir aileden geldiğini öğrenince karısını Sananus'a verdiğini iddia etmiştir. Agathias ve Syncellus'un aksine, dönemin diğer tanıkları olan Ermeni yazarlar Agat'angelos (18) ve geçmişteki anlatıları tekrar eden Movsēs Xorenac'i (II.71), I. Ardašīr'in Sāsān'ın oğlu olduğunu aktarmalarına rağmen Pāpak adından bahsetmemişlerdir.

IX. yüzyıldan kalma bir din kitabı olan *Bundahišn*'de (35.36) farklı bir soy ağacı belirtilmiştir: *ardaxšīr ī pābagān kē-š mād duxt sāsān ī weh-āfrīd* "annesini Sāsān'ın kızı olan Pāpak'ın oğlu Ardašīr". Buna göre I. Ardašīr'in annesi, Pāpak'ın kızı veya eşi değil, Pāpak'ın kayınpederi ve I. Ardašīr'in anne tarafından büyükbabası olan Sāsān'ın kızıdır. Diğer bir ifadeyle Sāsān kızını Pāpak'a eş olarak vermiş ve bu birlikten I. Ardašīr dünyaya gelmiştir. *Bundahišn*'de verilen bu ayrımın *Kārnamag*'daki anlatının tam tersi olduğu söylenebilir. Nitekim *Kārnamag*'a göre (II.1-4) Pāpak, kızını Sāsān'a eş olarak vermiş ve bu birliktelikten doğan I. Ardašīr'i evlat edinmiştir. Jalilian (2010: 34) *Kārnamag* ve *Şahname* başta olmak üzere, Pāpak'ın Sāsān'ın kayınpederi, I. Ardašīr'in anne tarafından dedesi ve aynı zamanda manevi babası olarak tanımlandığı metinlerde, Zerdüşti hukukundaki evlilik ve evlat edinme kurallarının göz ardı edildiğini ifade etmiştir. Zira Sāsānî dönemi Zerdüşti hukukunda bir erkeğin kızının çocuğunu evlat edinmesine dair bir düzenleme bulunmuyordu. Eğer Pāpak, I. Ardašīr'i evlatlık olarak kabul etmiş olsa bile Ardašīr'in soyu biyolojik babası Sāsān'dan değil Pāpak'tan devam etmesi gerekirdi. Frye ise (1984: 291), Sāsān'ın, I. Ardašīr'in doğumundan kısa bir süre sonra öldüğünü ve Pāpak'ın Zerdüşti geleneğine uygun olarak I. Ardašīr'i evlat edindiğini söylemiştir. Jalilian (2010: 39) Frye'nin *stūrīh* (evlilik yoluyla çocuk

evlat edinme) ile evlat edinme geleneğini bir tuttuğunu bir başka deyişle, iki ayrı Zerdüşti gelenek olan *stūrīh* ve evlat edinme geleneğini karıştırdığını düşünmektedir.⁹

Taberî'nin üç kahraman (büyükbaba Sāsān, baba Pāpak, oğul Ardašīr) arasındaki ilişkiyi ataerkil sunumuyla birlikte açıklaması dışında diğer tüm versiyonların Sāsān ve Pāpak arasında Ardašīr'in annesi aracılığıyla kan bağı kurduğu görülmektedir. Nitekim Ardašīr'in eski bir hükümdar hanedanının meşru bir halefi olarak kabul edilmesi için kan bağıyla Sāsān'a ve resmî babası Pāpak'ın soyuna bağlı olması gerekmektedir. Bu bağlantının kurulmasıyla birlikte I. Ardašīr'in yükselişine ideolojik bir zemin hazırlanmıştır.

1.2. I. Ardašīr'in Kariyeri ve Yükselişi

Bir grup astrolog ve kâhin hikâye örgüsüne uygun olarak I. Ardašīr'e uğurlu bir yıldızdan doğduğunu ve toprakları (yani tüm İran'ı) yöneteceğini bildirmişlerdir. Taberî (I.816) I. Ardašīr'in bu kehanete uygun şekilde mütevazı davrandığını, her geçen gün *iyi işlerde* bulunduğunu aktarmıştır. I. Ardašīr rüyasında yanında oturan bir melek ve yaratıcının ona bu topraklar üzerinde hükümdarlık verdiğini görünce buna hazırlanması gerektiğini düşünmüştür. I. Ardašīr ilk olarak Dārābgerd bölgesinde Jübānān denilen yere giderek orada Fāsīn adında bir hükümdarı öldürmüştür. Manūshīhr ve Dārā adlı iki hükümdarı daha öldüren I. Ardašīr babasına neler başardığını anlatan bir mektup yazarak onu Bayzā'da bulunan Gōčehr'e karşı isyan etmesi için kışkırtmıştır. Pāpak, Kral Gōčehr'e isyan ederek *Kâh-ı Sefīd*'e saldırmış ve Gōčehr'i öldürdükten sonra Persia bölgesinin hâkimi olmuştur.¹⁰ Daha sonra Pāpak, IV. Artabanus'a bir mektup yazarak Gōčehr'in tacının diğer oğlu Šābuhr'a verilmesini istemiştir (Christensen, 1936: 81; Zerrinkūb vd., 2019: 29-30). Pāpak'ın en büyük oğlu Šābuhr'u varisi olarak görmüş olduğu açıktır. Nitekim arkeolojik kazılar neticesinde hem Šābuhr'u hem de babası Pāpak'ı temsil eden sikkeler bulunmuştur. Bu sikkelerin ön yüzünde *bgv šhpwhly MLK* '“(Majesteleri) Kral Šābuhr” ve arka yüzünde *BRH bgv p'pky MLK* '“(Majesteleri) Kral Pāpak'ın oğlu” ibareleri bulunmaktadır (Daryae, 2009: 4).

⁹ Zerdüşti gelenekte, eğer bir adamın yalnızca bir kızı varsa, yaşamı boyunca bir erkek çocuğu evlat edinmesi ya da ölümünden sonra dul eşinin, ölen kişinin en yakın erkek akrabasıyla evlendirilmesi gerekirdi. Eğer adamın eşi yoksa ve yalnızca kızı kalmışsa, bu kız, ölen kişinin en yakın erkek akrabasıyla evlendirilirdi. Eğer bu da mümkün değilse, ölen kişinin mal varlığıyla bir kadın alınır ve bu kadın, ölen kişinin en yakın erkek akrabasıyla evlendirilir, bu evlilikten doğan çocuk, ölen kişinin çocuğu sayılırdı. Orta Persçe metinlerinde bu karmaşık evlilik *stūrīh* olarak adlandırılmıştır. Zerdüşti erkek soyunun devamlılığının sağlanması için önemli ve yasal bir evlilik türüydü. Bk. Jalilian, 2010: 40.

¹⁰ Pāpak'ın isyan tarihi bazı kaynaklarda 210/211 yılı olarak verilmektedir. Örneğin; Christensen (1936: 81) I. Ardašīr'in yaklaşık 212 yılından itibaren yerel krallara saldırdığını ve Pāpak'ın Gōčehr'e isyan ettiğini söylemektedir. Ancak Daryae (2010: 249) Pāpak'ın 205/206 yılında isyan ettiğini ve 211/212 yılları arasında Eştakr'da tahta geçerek büyük oğlu Šābuhr'u varisi olarak seçtiğini daha makul bulmaktadır. Eğer Pāpak 205/206 yılında isyan ettiyse bu tarih Parth kralı V. Vologeses yönetimine (192-207) ve Roma imparatoru Septimius Severus ile V. Vologeses arasında yapılan savaşlara denk gelmektedir. Parthlar yalnızca Romalılarla şiddetli bir savaşa girmemiş, aynı zamanda hanedan kavgaları ve taşra isyanlarıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Hanedanlığın prestijisinin kaybedilmesi nedeniyle, V. Vologeses'in yönetimi birçok açıdan Parth tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Persia kralları, Pāpak'ın isyanı gibi yerel ayaklanmalar karşısında kendilerini desteklemek için artık Parthlı yerel yöneticilere güvenemezlerdi. Bk. Daryae, 2010: 249.

IV. Artabanus Pāpak'ın isteğini reddettiği gibi Pāpak ve I. Ardašīr'i de asi olarak ilan etmiştir. Kısa bir süre sonra Pāpak hayatını kaybetmiş ve oğlu Šābuhr babasının isteğini yerine getirerek kral olmuştur (Zerrinkūb vd., 2019: 29-30). Taberî'ye (I.818) göre I. Ardašīr, Šābuhr'u kral olarak tanımamış ve bir isyan eylemi olarak Dārābgerd'den Ardašīr-Xwarrah'a taşınarak babası öldüğünde ağabeyine saldırayabileceği bir sur inşa etmiştir.¹¹ Ancak Šābuhr, bir rivayete göre Persepolis'te üzerine düşen bir taş nedeniyle hayatını kaybedince I. Ardašīr, Pāpak'ın halefi olarak yönetime ele geçirmiştir (Frye, 1984: 292). I. Ardašīr'in, Ardašīr Xwarrah'ı kurmasına öfkelenen IV. Artabanus I. Ardašīr'e yazdığı mektupta öfkesini açıkça ortaya koymaktadır:

Başınıza tacı almanıza, bir araya topladığınız ve hükümdarlarına ve halklarına boyun eğdirdiğiniz tüm bölgeleri ele geçirmenize izin veren kim? Çölde kurduğunuz şehri inşa etmenizi kim emretti? (Taberî, I.818).

Ardından IV. Artabanus I. Ardašīr'e *Ram Ardašīr* adında bir şehir inşa etmesini söylemiştir. IV. Artabanus'un bu ifadesi, Antik İran'da bir şehir, özellikle de bir kraliyet şehri inşa etmenin hükümdarların ayrıcalığı olduğunu düşündürmektedir (Taberî, I.817; Maroufi, 2020: 1066). Ardašīr-Xwarrah'ın kurulması, I. Ardašīr'in merkezi güce karşı planlayabileceği en düşmanca ve saldırgan provokasyon eylemiydi. Şehrin ismi aslında tahrik ediciydi: Avesta'da *Viḍaṭ.x'arənah* formunda *tanrısalılık* ile ilişkilendirilen *xwarrah* "tanrılar tarafından verilen yönetme hakkı" olarak tezahür edilmektedir. Nitekim I. Ardašīr IV. Artabanus'a *bana bu tacı bahşeden, fethettiğim topraklar üzerinde bana yetki veren ve öldürdüğüm güçlü hükümdarlara ve krallara karşı bana yardım eden Tanrı'dır* ifadelerini kullanarak şehrine bu adı vermiş ve yönetme hakkını ilan etmiştir (Taberî, I.818; Rossi, 2018: 81; Maroufi, 2020: 1066).

224 yılına gelindiğinde I. Ardašīr gücünü Persia sınırlarının ötesine genişletmeye başlamıştır. Önce güneybatıdaki Balāš adında bir kralın bulunduğu Kerman'a doğru ilerleyen I. Ardašīr, Balāš'ı yakalayıp şehrin kontrolünü ele geçirene kadar şiddetli bir çatışma yaşanmıştır. I. Ardašīr, Balāš'ı öldürdükten sonra oğlu Ardašīr'i Kerman'a vali olarak tayin etmiştir (Taberî, I.817). Ardından I. Ardašīr, Basra Körfezi kıyılarındaki bölgelere ve geri kalan yerel Parth krallarına saldırmıştır. I. Ardašīr tüm Parth ve Kerman eyaletinin efendisi olarak Gör'da bir saray ve ateş tapınağı inşa ettirmiştir.¹² Yeni şehirlerin kurulması ve muhtemelen sikke basılması gibi idari eylemlerle I. Ardašīr, Parth otoritesini reddettiğini açıkça göstermiştir (Christensen, 1936: 82; Wiesehöfer, 2011: 371-376). I. Ardašīr kendisini Akamenidlerin mirasçısı olarak görmekle kalmayıp aynı zamanda

¹¹ X. yüzyıl tarihçisi Hamza el-İsfahânî'ye (1967: 44) göre Ardašīr-Xwarrah, eskiden Gör veya Jur olarak adlandırılan ve *alçak bölge* anlamına gelen bir bölgede inşa edilmiştir. Şehrin bugünkü coğrafi konumunun etrafı dağlarla çevrili Fîrûzâbâd vadisinde yer alması, şehrin antik adıyla örtüşmektedir. Bk. Maroufi, 2020: 1058.

¹² Mesudî (IV.79) bu tapınağı Gör şehriden bir saatlik yürüyüş mesafesinde, kendisinin de gördüğü bir çeşmenin yakınında olduğunu aktarmaktadır. Huff (2012: 633-636) Mesudî'nin Gör'da gördüğü tapınağın, düzlükteki büyük Ardašīr sarayının bir ateş tapınağı olarak yanlış yorumlanmasına yol açtığını söylemektedir. I. Ardašīr tarafından yaptırılan bir başka tapınak ise Mesudî'nin (IV.81) şu sözlerle bahsettiği tapınaktır: "I. Ardašīr, Persia'ya hâkim olduğu ikinci gün Barnevâ adında başka bir ateş tapınağı da inşa etmişti." Bu hâkimiyet ile muhtemelen I. Ardašīr'in bağımsızlığını ilan etmesi ve Parth kralına bağlılığını sonlandırması kastedilmektedir.

egemenliğin meşru hanedanın yani Sâsân ailesinin hakkı olduğuna inanarak yeni bir İran imparatorluğu kurmayı hedeflemiştir.

IV. Artabanus, I. Ardaşîr'in meydan okuyan tavrını ve saldırgan eylemlerini Persia topraklarının uzak kısımlarında gerçekleştirmediği sürece hoş görse de diğer eyaletlerdeki yerel yöneticilere saldırarak imparatorluk haklarının alanına girmesine kayıtsız kalamamıştır (Taqizadeh, 1943: 38). IV. Artabanus, Ahvaz (Susa) kralına I. Ardaşîr ile savaşmasını ve onu zincirlerle Ctesiphon'a getirmesini emretmiştir. Ancak I. Ardaşîr, İsfahan'da hüküm süren kral Şâd Şâpur'u mağlup ettikten sonra Ahvaz kralını yenilgiye uğratmış ve Huzistan topraklarını ele geçirmiştir (Christensen, 1936: 83). Yerel krallıkları birer birer fetheden I. Ardaşîr, IV. Artabanus'a mektup yazarak savaş için mekân ve zamanı tayin etmesini istemiştir. IV. Artabanus I. Ardaşîr'in çağrısına olumlu cevap vererek Mihr ayının sonunda Hürmüzgân ovasında buluşacağını iletmıştır (Taberî, I.819).

Nihai savaş 28 Nisan 224 yılında Hürmüzgân'da vuku bulmuştur. Firdevsî'ye (1377) göre savaş 45 gün sürmüştür ancak bu süre I. Ardaşîr'in savaş meydanına çıkana kadar geçirdiği zamanı ifade ediyor olabilir. Zira I. Ardaşîr'in amacı avantajlı bir pozisyon elde etmektir. Bu nedenle I. Ardaşîr bölgedeki tek su kaynağını ele geçirerek ordusunu hendeklerle çevrelemiştir (Taberî, I.819). Su kaynağının ele geçirilmesi I. Ardaşîr'in savaşmak için hemen harekete geçmediğini, düşmanın su sıkıntısı yaşayana kadar beklediğini göstermektedir. I. Ardaşîr ordusunu iki süvari hattında konuşlandırmıştır. Taberî'nin (I.819) aktardığına göre I. Ardaşîr savaş pozisyonundan IV. Artabanus'a doğru hücum etmiş ve onu öldürdükten sonra atından inerek kafasını ayaklarıyla çiğnemiştir (Syvânne-Maksymiuk, 2018: 33).

1.3. İdeolojilerin Çatışması

I. Ardaşîr, IV. Artabanus'un ordularını Hürmüzgân ovasında mağlup ettikten sonra kendisini *šāhān šāh* "krallar kralı" ilan etmiştir. Sâsânî hanedanının hızlı yükselişi, Roma İmparatorluğu'na doğu sınırında güçlü, yeni bir düşman kazandırmıştır. Zira kendilerini askerî alanda dünyanın en yüce devleti olarak gören Romalılar İran'da hanedanın değişmesini kendi konumları için potansiyel bir tehdit olarak algılamışlardır. Nitekim Roma, *imperium sine fine* "sonu olmayan imparatorluk ve kralların efendisi, tüm ulusların galibi ve hükümdarı" olduğu fikrini sürekli olarak desteklemiştir. Evrensel egemenlik konusundaki bu güçlü yaklaşımlarla Roma İmparatorluğu'nun komşularıyla bir arada yaşaması mümkün değildi. Buna bağlı olarak Romalılar kendi sınırlarının ötesindeki bölgeleri,

kontROLSÜZ ve medenileşmemiş vahşilerin yaşadığı bir alan olan *barbaricum* olarak görmüştür (Dignas ve Winter, 2007: 66; Drijvers, 2011: 13-14).¹³

Ancak kuzey sınırlarındaki Cermen kabilelerinin aksine Sâsânîler son derece gelişmiş ve köklü bir kültür üzerine inşa edilmiş bir devlettir. Dolayısıyla Sâsânîlere karşı bu şovenist ideolojiyi sürdürmek zordur (Morley, 2015: 20). Dahası, Roma'nın *imperium sine fine* ve evrensel egemenlik ideolojisi karşısında tarihinde ilk kez benzer evrensel egemenlik iddialarını sürdürebilecek araçlara sahip bir devlet ortaya çıkmıştır. Roma İmparatorluğu için varlığına ve refahına bundan daha doğrudan bir tehdit olamazdı. Bu nedenle Romalılar Sâsânîleri aşırı öteki, Roma kültürünün ve kültürel normlarının tersine çevrilmiş hali, tuhaf ve tehlikeli bir *alter orbis* olarak görmüşlerdir (Livy. XXXVIII.17.5-11; Halsall, 2007: 47-57; Drijvers, 2011: 67).

Kendilerini Büyük İskender'in mirasçıları olarak görme eğiliminde olan Romalı seçkinler ve imparatorlar için Dârius'un varisleriyle aralarında bir orta yol bulunamazdı. Bu algı Roma'nın Sâsânîleri eski Pers İmparatorluğu'nun mirasçıları olarak görmesini etkilemiş ve bundan etkilenmiştir. Sâsânîlerin eski Pers topraklarını ele geçirme ideolojisinin Roma İmparatorluğu'nda derin bir endişe ve korku yarattığı aşikârdır çünkü bu ideoloji yeni doğu komşularını önceki Parth hükümdarlarından daha tehlikeli kılmıştır. Akamenid mirası Sâsânîlere Roma toprakları üzerinde doğrudan hak iddia etme imkânı vermiş ve I. Ardaşir bu toprakları geri almak için fetih seferlerine girişmekten çekinmemiştir. Romalı tarihçi Cassius Dio ve Herodianus, I. Ardaşir'in Mezopotamya'ya girdiğine dair haberleri aktarırken I. Ardaşir'in saldırgan bir politika izlediğini satırlarına yansıtmışlardır:

Dolayısıyla [Ardaşir] bizim için bir korku kaynağı haline geldi; çünkü sadece Mezopotamya'ya değil, Suriye'ye karşı da büyük bir orduyla kamp kurmuştu ve eski Perslerin bir zamanlar Grek Denizi'ne kadar sahip oldukları her şeyi geri alacağıyla övünüyordu. Bu toprakların kendisine atalarından miras kaldığını söylüyordu. Kendisi ciddiye alınmayı hak ettiğinden değil, ama gerçek şu ki, ordularımızdan bazı askerler ona katılıyor ve diğerleri savunma yapmayı reddediyor. Öylesine ahlaksızca ve fütursuzca davranıyorlar ki, Mezopotamya'daki birlikler komutanları Flavius Heracleo'yu öldürmeye bile cüret ettiler (Cass. Dio, LXXX.3.1-4).

Herodianus, Cassius Dio'nun I. Ardaşir'in atalarından kaldığını iddia ettiği toprakların coğrafi tanımlamasını ayrıntılı şekilde aktarmıştır:

Avrupa'ya bakan ve Akka Denizi ile Propontik Körfezi'nin [Avrupa'dan] ayırdığı tüm anakarayı, yani Küçük Asya olarak adlandırılan bölgenin tamamını Pers imparatorluğu adına geri alma niyetindeydi. Çünkü burayı kendi mirası olarak görüyor, Ionia ve Caria'ya kadar tüm bölgenin, iktidarı Medlerden Perslere devreden ilk kişi olan Kyros zamanından İskender'in iktidarını yok ettiği Pers krallarının sonuncusu Dârius zamanına kadar Pers satrapları tarafından yönetildiğini

¹³ Symmachus (Rel. 47), II. Valentinianus'un (375-392) Romalılara imparatorluğun barbar komşulardan hâlâ üstün olduğuna dair güvence vermek için esir alınan Sarmatyalıları arenada vahşi hayvanlara yem olarak attığını anlatmaktadır. Esir alınan bu barbarlar ne merhamete ne de şefkate layık görülmemiştir.

savunuyordu. Perslerin geçmişte sahip oldukları imparatorluklarını canlandırmanın artık onun görevi olduğunu iddia ediyordu (Herod. VI.2.1-2).¹⁴

Severus Alexander'ın Mezopotamya'daki istilanın yol açtığı krize nasıl tepki verdiği Herodianus'un anlatılarından bir dereceye kadar açıklığa kavuşturulsa da, Flavius Heracleo'nun raporunu araştırmak ve doğrulamak için birini gönderip göndermediği ve Heracleo'nun öldürülmesinden sonra Mezopotamya valisi olarak kimin atandığı gibi sıradan ama tarihsel açıdan ilginç soruların cevabı bulunmamaktadır. I. Ardaşır'ın isyanı ve müteakip seferleri, Armenia'nın Roma'dan yardım istemesine ve Hatra'da bir Roma garnizonunun konuşlanmasına neden olmuştur. Armenia'nın Dicle Nehri boyunca uzanan ve Sâsânîler için Mezopotamya'ya daha kolay giriş imkânı sağlayan stratejik konumu, siyasi mülahazalara zemin hazırlamıştır. Romalıları yükselmekte olan Sâsânîlerle sürekli olarak silahlı çatışmaya girmeye zorlayan nedenler tamamen farklı değildi. Savaşların ancak çatışma haklı nedenlerden kaynaklanıyorsa sürdürülmesi gerektiği kavramı Latin literatüründe Roma'nın *mos maiorum*, yani "ataların yolu" ilkesine dâhil edilmiştir. Uygulamada, müttefiklerin savunulması Roma tarihi boyunca askeri eylemler için yaygın bir gerekçe olmuştur. Armenia resmi olarak bir Roma müttefikiydi. Dolayısıyla hem Sâsânîler hem de Romalılar, kendi gerekçeleriyle diğerine karşı askeri eylemlerde bulunmaya mecburdu çünkü çatışma her ikisinin de savaş için meşru gördüğü gerekçelerden kaynaklanıyordu (Potter, 2004: 218; Morley, 2015: 25).

Roma'nın, I. Ardaşır'ın Hatra ve Armenia'ya yönelik seferlerine verdiği karşılık yeni topraklar kazanmaktan ziyade I. Ardaşır'i batı sınırında pasif bir dış politika izlemeye yönlendirmek için tasarlanmıştır. Zira Severus Alexander I. Ardaşır'e kendi sınırlarının ötesine geçmemesi ve boş hayallere kapılmaması konusunda uyardığı bir mektup yollayarak gözdağı vermeye çalışmıştır (Gradoni, 2017: 98). Ancak Roma ile doğrudan askeri çatışmaya girmek isteyen I. Ardaşır, Severus Alexander'ın mektubuna Mezopotamya'yı istila ederek ve yağmalayarak karşılık vermiştir (Herod. VI.2.3-5.) Herodianus (VI.3.5-6), Severus Alexander'ın I. Ardaşır'e karşı sefere çıkmadan önce lejyonlara yaptığı konuşmayı aktarırken Severus'un I. Ardaşır'in ihanetini, kibrini ve küstahlığını vurguladığını özellikle belirtir ki bunların hepsi *barbarın* ortak özellikleridir. Severus Alexander I. Ardaşır'e ikinci kez elçi yollayarak onu ikna edebileceğini veya korkutabileceğini düşünse de bu girişimi de başarısız olmuştur:

¹⁴ Herodotus'un (V.49-54) anlattığı bir hikâyeye göre Miletli Aristagoras, Perslere karşı düzenlenecek bir sefer için Spartalıların desteğini almak umuduyla Sparta kralı Cleomenes'e bir ziyarette bulunmuştur. Yanında bir dünya haritası getiren Aristagoras, Cleomenes'le yaptığı görüşme sırasında, Susa'ya giden Kraliyet Yolu'nun hattını izleyerek harita üzerinde bu yolun geçtiği bazı ülkeleri, özellikle de Lidya, Frigya, Cappadocia ve toprakları kıyıya kadar uzanan Cilikya'yı (daha sonra Armenia ve güney doğudan Susa'ya) işaret etmiştir. Aristagoras, Cleomenes'i Persleri yenmenin ve böylece hayal bile edilemeyecek bir zenginlik kazanmanın kolay bir iş olacağına ikna etmek için elinden geleni yaptıysa da Cleomenes cevap vermeden önce iki gün bekleyeceğini söylemiştir. Belirlenen gün geldiğinde, Cleomenes Aristagoras'a İon Denizi'nden Susa'ya kadar ne kadar mesafe olduğunu sormuştur. Bunun üç aylık bir yolculuk gerektireceği cevabını alan Cleomenes, Aristagoras'ın önerisini reddederek gün batımından önce Sparta'yı terk etmesini emretmiştir. Bu anlatının ilerleyen bölümünde Herodotus okuyucuya Kraliyet Yolu'nun mesafeleriyle birlikte ayrıntılı bir tanımını sunmaktadır ve Yunan Denizi'nden Susa'ya kadar doğru olduğunu iddia ettiği mesafeyi vermektedir.

Ancak barbar kral, elçileri elleri boş geri gönderdi. Daha sonra Artaxerxes [Ardaşır] uzun boylu dört yüz Persliyi seçti. Persleri ve teçhizatlarını görmenin Romalıları şaşkına çevireceğini düşünerek Alexander'e gönderilen bu elçiler altın ve görkemli giysiler, atlar ve yaylarla donatılmıştı. Elçiler, büyük kral Artaxerxes'in Romalıları ve imparatorlarına Suriye'den ve Avrupa'nın karşısındaki Asya bölgesinden çekilmelerini emrettiğini; Perslerin Ionia ve Caria'a kadar hükmetmelerine ve Ege Denizi ile Propontik Körfezi'nin ayırdığı bölgedeki tüm ulusları yönetmelerine izin vermeleri gerektiğini çünkü buraların Perslerin mirası olduğunu söylediler (Herod. VI.4.4-5).¹⁵

Herodianus elçilere dair yaptığı bu tasvirde kasıtlı olarak Herodotus'un üslubunu taklit etmektedir.¹⁶ Muhtemelen Herodianus, I. Ardaşır'ı ve askerlerini kibirli göstererek dinleyicileri arasında İranlılara karşı nefret duygusu uyandırmayı amaçlamıştır.

I. Ardaşır'ı müzakare yoluyla ikna edemeyeceğini anlayan Severus Alexander ordunun Antakya'da toplanmasını emretmiştir. Severus Alexander'ın planı üç yönden eşzamanlı bir saldırı gerçekleştirmektir: kuzey ordusu Armenia üzerinden Media'ya, güney ordusu Dura-Europus'tan Fırat Nehri boyunca Dicle ile birleştiği ve bir bataklık haline geldiği noktaya kadar ilerleyecekti; bu, Ctesiphon'u geçip Huzistan'ı işgal edeceği anlamına geliyordu. Severus Alexander'ın liderliğindeki ordu ise iki kol arasında yürüyecekti, ancak planlanan rota hakkında kesin bir şey bilinmemektedir. Bir olasılık, Severus Alexander'ın niyetinin bu kolu Dicle'ye kadar yürütmek ve ardından güney ordusuyla buluşmak üzere nehirden aşağı indirmek olduğudur. Roma kuvvetlerinin bölünmesi I. Ardaşır'e iç hatları kullanarak düşman kollarının her birine ayrı ayrı saldırma şansı vermiştir (Syvânne-Maksymiuk, 2018: 69-70).¹⁷

Her iki tarafında geçici başarılarına rağmen ne Romalılar ne de Sâsânîler savaşın galibi olmuştur. Severus Alexander çok sayıda asker kaybetmiş ve Antakya'ya geri çekilmiştir (Shavarebi, 2019: 366). Savaş iki imparatorluğa büyük başarılar getirmese de Romalılar tarafından bir zafer olarak sunulmuştur.¹⁸ Nitekim bazı Yunan ve Latin tarihçiler ilk büyük ölçekli Roma-Sâsânî

¹⁵ Herodianus'un (VI.4.6) aktardığına göre Severus Alexander elçilerin tutuklanmasını ve üzerlerindeki süslü elbiselerin çıkarılıp Frigya'ya gönderilmelerini emretmiştir. Bu elçilere çiftlik arazileri tahsis edilmiş ancak ülkelerine geri dönmelerine izin verilmemiştir. Severus Alexander onları öldürtmenin onursuz ve korkakça bir hareket olacağını düşünmüştür çünkü onlar sadece efendilerinin emirlerini yerine getirmişlerdir.

¹⁶ Lydialıların Perslere yenilmesinin (MÖ 546) ardından Pers Kralı Kyros, Ionlar ve Aiollerin kendisine boyun eğmesini istemiş ancak, her iki halk da bunu kabul etmeyip, yardım için Sparta'ya elçi göndermişlerdir. Ion ve Aiol kentlerinin sözcü olarak seçtikleri elçi Pythermos erguvan kırmızısı, gösterişli bir elbise giyinmiştir. Sparta yasalarına göre lüks yasaktı. Duyan koşsun diye elçi böyle bir elbise giymişti. Görünüşe göre şatafatlı giyimlerle Spartalıların gözlerini boyamak istemişlerdir. Herodotus elçiye dair bu aktarımında, Lydia-Phokaia ilişkilerine dolaylı da olsa bir gönderme yapmaktadır. Seçilen sözcünün gösterişli elbise giyen bir Phokaialı olması, Phokaia'nın o tarihlerde diplomasi de söz sahibi olduğunu göstermektedir. Bkz. Hdt. I.152.

¹⁷ Dura-Europus, Fırat nehrinin sağ kıyısında, MÖ 303 yılında I. Selevkos'un generallerinden Nicanor tarafından kurulan antik bir şehirdir. Bk. MacKenzie, 2011: 589-594. Plinius (HN, VI.117) göre, I. Selevkos'un Nicanor olarak da anılan bir yeğeni Mezopotamya valisi olarak görev yapmıştır.

¹⁸ *Historia Augusta*'ya (Alex. Sev. LV.1-3) göre I. Ardaşır'ın ordusunda 700 fil, 1.800 tırpanlı savaş arabası bulunmaktaydı. Ayrıca Severus Alexander'ın 120.000 süvariye bozguna uğrattığı, *clibanarii* adı verilen 10.000 katafrakt süvariye öldürdüğü ve Persleri esirleri aldığı yazmaktadır. Verilen rakamların doğru olduğu varsayılırsa I. Ardaşır'ın büyük bir orduya sahip olduğu açıktır. Yine bu ayrıntılar I. Ardaşır tarafından geleneksel Hint-Pers dört kol sisteminin (savaş arabaları, süvariler, filler, piyadeler) kullanıldığını göstermektedir.

çatışmasına dair anlatılarında Severus Alexander'ın başarılı olduğunu söyleyerek imparatorluğun gücünün propagandasını yapmışlardır. Bu metinlerde ilk Sâsânî hükümdarıyla bağlantılı olarak Ardaşir adının kullanılmadığı, *krallar kralına* Yunanca adıyla atıfta bulunduğu vurgulanmalıdır. Yunanca yazan tarihçiler Cassius Dio, Herodianus, Agathias ve Zonaras I. Ardaşir'i Artaxerxes olarak adlandırırken Latin tarihçiler genellikle Xerxes ismini kullanmışlardır (Cass. Dio, LXXX.3.1-2; Herod. VI.2.1-7; Agath. II.27.1-5; Zon. XII.15; Eutr. VIII.23).

Severus Alexander'ın düşmanı I. Ardaşir geç antik Latin kaynaklarında propagandif nedenlerle Xerxes olarak adlandırılmış olmalıdır. Zira I. Xerxes, Latin yazarlar tarafından Roma'nın kültürel anlamda öncüsü olarak kabul edilen Yunan medeniyetinin en güçlü Pers rakibiydi. Öte yandan Büyük İskender figürünün Roma'daki yansıması *imitatio Alexandri* olgusundan da bahsetmek gerekir. MÖ I. yüzyıldan IV. yüzyıla, Pompeius Magnus zamanından İmparator Iulianus dönemine kadar Pers İmparatorluğu'nu deviren efsanevi hükümdar İskender, Roma imparatorları için iyi bir örnek olarak kabul edildi. Böylece bir yandan İskender figürü idealize edilirken diğer yandan İran, *imitatio Alexandri* nedeniyle büyük rakip ile eşanlamlı hale geldi (Sólyom, 2022: 150). Severus hanedanlığı döneminde *imitatio Alexandri* olgusu artmıştır. Nitekim Severus Alexander'ın adı, İskender'e atıfta bulunan değiştirilmiş bir isimdir, çünkü imparatorun asıl adı Alexianus'tur (Cass. Dio. LXXX.17.2-3; Herod. V.7.3).

Severus Alexander Roma imparatorluk propagandası uyarınca İskender olarak I. Ardaşir ile doğu savaşını yapmıştır. Ancak bu savaşta I. Ardaşir, İskender'in yenilgiye uğrattığı son Pers kralı III. Dârius ile değil I. Xerxes ile özdeşleştirilmiştir. Geç antik dönemde bir Xerxes'i yenmek, bir Artaxerxes ya da Dârius'u yenmekten daha büyük bir zaferdi. Çünkü I. Xerxes ününü, Herodotos'un (VIII.51-53) eserinde yazdığı gibi, Atina'yı yağmalayıp yakıp yıktığı MÖ 480 yılındaki Yunanistan seferine borçludur.¹⁹ IV. ve VI. yüzyıl tarihçileri Aurelius Victor, Eutropius, Festus ve Orosius, Severus Alexander'ın 231 yılındaki başarısız seferini Roma'nın itibarını artırmak için büyük bir zafer gibi sunarak Perslerin MÖ 480'de Atina'yı yağmalamasının intikamını Sâsânî İmparatorluğu'ndan almışlardır (Eutr. VIII.23; Aur. Vict. XXIV.2; Fest. Brev. XXII; Oros. VII.18.7).

Romalılar, Pers mirasını devraldığını iddia eden Sâsânîlerin kaybedilen toprakları geri kazanmak ve İskender'in varislerinden intikam almak için yürüttüğü saldırgan politikadan vazgeçmeyeceğinin farkındaydılar. Pers mirasına yönelik bu ideolojik iddia Sâsânîler için, Roma'nın doğal düşmanları olarak görülmesini garanti altına alırken, kendilerinden önceki Parthların aksine

¹⁹ Pers kralı I. Xerxes (MÖ 486-465) babası I. Dârius'un 490 yılında Marathon'da uğradığı yenilginin intikamını almak için MÖ 480 yılında Yunan anakarasını işgal etmiştir. Pers ordusu Bosporus (İstanbul Boğazı) ve Hellespont'u (Çanakkale Boğazı) geçerek Teselya, Makedonya ve Kuzey Yunanistan'ı ele geçirmiştir. Atina, Pers kralı ile müzakere yapılmasını savunanlar ile çatışmadan yana olanlar arasında bölünmüştür. Savaş yanlısı taraf galip gelmiş ve Sparta kralı Leonidas önderliğinde bir birlik oluşturularak Pers ilerleyişi Thermopylae adlı bir dağ geçidinde durdurulmaya çalışılmıştır. İnatçı ve cesur direnişlerine rağmen Persler geçidi savunan Sparta kuvvetlerini bozguna uğratarak Atina'ya doğru ilerlemiştir. Pers ordusu Akropolis'teki tapınakları ve evleri yakıp yıkmıştır. Bk. Hdt. VIII.53; Kia, 2016: 144.

Roma'nın gücü karşısında korkmayacaklarını göstererek yeni tebaaların desteğini kazanmasına da olanak sağlamıştır.

235 yılında Severus Alexander bir suikast sonucu öldürülmüş ve Iulius Verus Maximinus Thrax'ın (235-238) başa geçmesiyle Roma tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.²⁰ Bu durum çok geçmeden Roma'da siyasi huzursuzluğa yol açmış ve I. Ardaşır'e Yukarı Mezopotamya'ya yönelmek için yeni bir fırsat vermiştir.²¹ I. Ardaşır, Roma'nın Fırat ve Dicle arasındaki iki önemli kalesi olan Nisibis (Nusaybin) ve Carrhae'yi (Harran) ele geçirmiştir. Nisan 239'da Dura-Europus'a yaptığı saldırının ardından I. Ardaşır, Roma'nın Yakın Doğu'daki en önemli kalesi Hatra'yı kuşatmıştır. Bu kuşatmada I. Ardaşır'in oğlu ve halefi olan I. Şābuhr babasıyla birlikte İran birliklerini komuta etmiştir (Wiesehöfer, 2011: 371-376). Sâsânîler, Roma Küçük Asya'sına yaptıkları askeri seferler ve daha da önemlisi Roma Suriye'sine yapılan saldırılarla Pers İmparatorluğu'nun eski batı topraklarını fethetmeye niyetli olduğunu bir kez daha göstermiştir.

238 yılında imparator ilan edilen III. Gordianus (238-244) I. Şābuhr'a karşı saldırı için büyük bir ordu toplamıştır. Sefere çıkma kararı 241 yılında alınmış olsa da hazırlıklar bir sonraki yıl başlamıştır. III. Gordianus doğuya yürümek üzere Roma'dan ayrılmadan önce savaş ilan edildiğinin göstergesi olarak Ianus Tapınağı'nın kapılarını açmış ve Athena Promachos'un onuruna oyunlar düzenlenmiştir.²² Bu oyunlar Pers kralı I. Xerxes'e karşı Yunanlara yardım eden tanrıça Athena Promachos'u hatırlatarak Pers-Yunan savaşlarını canlandırılmak amacıyla sembolik olarak yapılmıştır (Edwell, 2008: 170).

III. Gordianus Resaina Savaşı'nda hem Nisibis'i hem de Carrhae'yi geri alsa da 243 yılında Ctesiphon'un kuzeyindeki Misikhē'de yapılan savaşta büyük bir yenilgiye uğramıştır (Drinkwater, 2008: 34-36). I. Şābuhr'un *Ka'be-i Zerdüşt Yazıtları*'na göre III. Gordianus savaş sırasında öldürülmüştür (ŞKZ, 3-4). Roma kaynakları Misikhē'deki savaş görmezden gelerek yalnızca III. Gordianus'un Resaina'daki başarısına değinmekte ve imparatorun ölümünden *praetorio praefectusu* Philippus'un sorumlu olduğunu söylemektedir (Eutr. IX.2; Aur. Vic. XXVII.2; Oros. VII.19.5).²³ I.

²⁰ Maximinus Thrax *senatus*un onayını almadan askerler tarafından *augustus* ilan edilmiştir. Soylu bir aileden gelmediği gibi senatör de olmayan Maximinus Thrax üç yıllık kısa imparatorluk sürecinde Roma'ya gitmemiş ve konumunu meşrulaştırmamıştır (Özman ve Doğan, 2021: 1346).

²¹ *Askeri Anarşi ya da İmparatorluk Krizi* olarak adlandırılan dönem yaklaşık 235-284 yılları arasında askerlerin imparatorluk tahtına çıktıkları, Roma İmparatorluğu'nun siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik olarak çöküş yaşadığı bir süreci kapsamaktadır. Asker imparatorlar ile ilgili detaylı olarak bkz. Alföldy, 1973: 479-501; Blois, 2001: 204-217.

²² Ianus bir yüzü sağa, bir yüzü sola bakar vaziyette tasvir edilen çift yüzlü bir Roma tanrısıdır. Her sabah ve her akşam cennetin kapılarını açıp kapattığına inanılan Ianus yeryüzündeki tüm kapıların, girişlerin ve geçitlerin baş tanrısı olarak kabul edilmiştir. Ianus'a adanan ve Ianus Geminus olarak adlandırılan tapınağın iki devasa kapı bulunmaktaydı. Bk. Leen, 2023: 287. Ianus Geminus'un kapıları savaş zamanlarında açılır, barış zamanlarında ise kapatılırdı. Bk. Liv. I.19.2; *SHA*, *Gor.* XXVI.3.

²³ Ammianus Marcellinus (XXIII.5.17) ve Festus (*Brev.* XXII.2) III. Gordianus'un praetorian valisi Philippus tarafından öldürüldüğünü belirtirken Zosimus (I.19) erzak sıkıntısı nedeniyle aç kalan Roma askerlerinin III. Gordianus'u suçlayarak vahşi şekilde öldürdüklerini iddia etmektedir.

Šābuhr'un *Ka'be-i Zerdüšt Yazıtları*'nda Resaina'daki yenilgiden söz edilmez. *Ka'be-i Zerdüšt* gibi bir kraliyet yazıtının I. Šābuhr'un atalarıyla olan bağlantısını vurgulamak, evrensel egemenlik iddialarını kanıtlamak için oluşturulduğu açıktır. Dahası bu yazıt, Pers kralı I. Dārius döneminde inşa edilmiş bir ateş tapınağı olan *Ka'be-i Zerdüšt*'e kazınmıştır. Dolayısıyla yazıtın tarihsel açıdan anlamlı bir yerde bulunması, Sāsānîlerin kendilerini Pers geçmişiyle ilişkilendirerek meşrulaştırmak için bilinçli olarak seçilmiştir. Bu nedenle I. Šābuhr'un herhangi bir askeri yenilgiyi kabul ettiğini görmek pek olası değildir. Nitekim I. Šābuhr Nisibis ve Carrhae'nin Roma kuvvetlerince geri alınmasına değinmeyerek Misikhē'deki zaferinden gururla söz etmektedir:

Ve biz imparatorluğun başına geçtiğimizde, Caesar Gordian tüm Roma İmparatorluğu'ndan, Gotlardan ve Cermenlerden oluşan bir kuvvet topladı ve İran topraklarına ve bize karşı Asūrēstan üzerine yürüdü. Misikhē'deki Asūrēstan sınırında büyük bir cephe savaşı meydana geldi. Caesar Gordianus öldürüldü ve Roma kuvvetleri yok edildi. Ve Romalılar Philippus'u Cesar yaptılar (ŠKZ, 3-4).

I. Šābuhr, Bīšāpūr'daki kaya kabartmasında atının toynakları altında yatan figürü III. Gordianus olarak tasvir etmiştir. Sāsānî zafer kabartmalarında secde halindeki bir figür her zaman ölü bir rakibi simgelemektedir (Dignas ve Winter, 2007: 79-80). Ancak ne I. Šābuhr'un *Ka'be-i Zerdüšt Yazıtları* ne de Bīšāpūr'daki kabartma üzerindeki tasvir, imparatorun savaş alanında öldüğünü kesin olarak gösterir. I. Šābuhr imparatorun ölümünden sorumlu olduğunu ima etmek ve zaferinin propagandası yapmak için bilinçli olarak muğlak bir dil kullanmıştır. Ayrıca I. Šābuhr III. Gordianus'a karşı kazandığı büyük zaferin meydana geldiği Misikhē'nin adını *Peroz-Šābuhr* "Muzaffer Šābuhr" olarak değiştirmiştir (ŠKZ, 4). I. Šābuhr güçlü bir imparator imajı yaratmayı amaçlamıştı çünkü antik dünyada askeri başarı ve itibar bir hükümdarın meşruiyetinin temel önkoşullarından biriydi.

III. Gordianus'un Misikhē'deki yenilgisinden sonra Roma imparatoru ilan edilen Philippus'un (244-249) ilk işi I. Šābuhr'dan bir barış talebinde bulunmak oldu.²⁴ I. Šābuhr'un *Ka'be-i Zerdüšt Yazıtları*'na göre Philippus, Roma ordusunun güvenli bir şekilde geri dönebilmesi için 500.000 *denarius* fidye ve *haraç* ödemiştir. Ayrıca Mezopotamya ve Armenia'nın kontrolünü Sāsānîlere bırakmayı kabul etmiştir (Drinkwater, 2008: 36-37). Roma, göçebe istilalarına karşı Kafkasya'daki kalelerin bakımı için Armenia'ya ödemeler yaparken, I. Šābuhr bu ödemelerin alıcısı haline gelmiş ve Armenia'nın korunmasını üstlenmiştir. Roma'nın *Kafkasya'daki kaleler için yaptığı yıllık ödemeler* I. Šābuhr tarafından *haraç* olarak tanımlanmıştır (Dignas ve Winter, 2007: 120). Aslında bu tanımlamayla I. Šābuhr hem askeri başarısının hem de ele geçirdiği ülkeleri vergiye bağlayan Persler gibi güçlü bir krallığı yönettiğinin propagandasını yapmıştır.

²⁴ Zosimus (III.32.4) İmparator Philippus'un *onursuz bir barış* yaptığını dile getirse de toprak kaybetmediğini söylemektedir.

Armenia üzerinde kısmen de olsa hâkimiyet kuran I. Šābuhr Sāsânîleri devirmek ve İran'da yönetimi geri almak isteyen Armenia'daki Parth hanedanını ortadan kaldırmayı amaçlamıştı.²⁵ Roma için Armenia'nın kontrolü Sāsânîlere karşı iki önemli stratejik avantaj sağlamaktaydı. Armenia, Suriye ve Mezopotamya'nın zengin eyaletlerini korumak için bir tampon bölge görevi görüyordu. İkincisi ve daha önemlisi, bu bölge Roma'nın Sāsânîlere yönelik saldırıları için bir geçiş noktasıydı (Lang, 1983: 518-519). Armenia'nın Sāsânîler için Romalılardan daha fazla siyasi ve ideolojik öneme sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Armenia ve İran Pers İmparatorluğu zamanından beri tarihsel, coğrafi, siyasi ve kültürel olarak birbirine bağlıydı. I. Dārius *Nakş-ı Rüstem Yazıtları*'nda Armenia'nın Pers İmparatorluğu'nun kontrolü altında bulunan bir satraplık olduğuna atıfta bulunarak vergiye bağladığı ülkeler arasında zikretmiştir (DNa §3. 15-30). Dolayısıyla Armenia kendilerini Perslerin mirasçıları olarak gören Sāsânîler için kontrol altına alınması gereken bir bölgeydi. Öte yandan Roma saldırılarına karşı Armenia'nın elde tutulması elzemdi.

I. Šābuhr *Philippus'un yalan söylediğini ve Armenia hususunda yanlış yaptığını* öne sürerek 252 yılında Romalıları karşı tekrar harekete geçmiştir.²⁶ Yaklaşık 60.000 askerden oluşan Roma ordusunu Barbalissos'ta ağır bir yenilgiye uğratan I. Šābuhr bu zaferinden sonra üçüncü büyük Roma şehri olan Antakya'yı kuşatmıştır (ŠKZ, 4-5). Antakya'nın alınmasıyla Anadolu'ya giren Sāsânî ordusu Cappadocia'ya kadar birçok şehri ele geçirmiştir. I. Šābuhr hâkimiyeti altına aldığı şehirleri yazıtında sıralamıştır:

Sura, Barbalissos, Manbuk [Hierapolis], Halep, Qennisrin [Khalkida], Apamea, Rhephania, Zeugma, Urima, Gindaros, Armenaza, Seleucia, Antioch, Cyrrhe, Seleucia'nın diğer kentleri, Alexandretta, Nicopolis, Sinzara, Hama, Rastan, Dikhhor, Doliçe, Dura, Circusium, Germanikia, Batna, Khanar ve Cappadocia'da Satala ve civarı, Domana, Artangil, Suisa, Sinda, Phreata, toplamda otuz yedi şehir ele geçirilmiştir (ŠKZ, 5-9).

260 yılında Romalılar dönemin en büyük talihsizliğini ve bir imparator düşman elinde en büyük felaketi yaşayacaktı. Yeni Roma İmparatoru Valerianus (253-260) 257 yılında Antakya'yı geri almış ve 260 yılında Edessa'ya ulaşmıştır. Ancak Roma topraklarında veba salgının yaygınlaşmasıyla zayıf düşen Roma orduları Edessa Savaşı'nda (260) Sāsânîlere karşı koyamamıştır. Valerianus, Sāsânîlere elçiler ve hediyeler göndererek barış teklifinde bulunmuştur (Cinemre, 2018: 87). I. Šābuhr'un *Ka'be-i Zerdüşt Yazıtları*'nda Edessa ve Carrhae arasında yapılan savaşta I. Šābuhr'un 70.000 kişilik bir Roma ordusunu yendiği ve Valerianus'u esir aldığı yazmaktadır (ŠKZ, 9-11). İmparator Valerianus'un esir düşmesi, ilk kez bir Roma imparatorunun düşman eline geçmesi anlamına

²⁵ Movsēs Xorenac'i (II.71-73) Armenia kralı II. Tiridates'in I. Šābuhr'a karşı İmparator Philippus'tan yardım istemesi üzerine Philippus'un doğudaki birliklerine Armenia'ya destek olmaları için bir mektup yazdığını anlatmaktadır. Ancak Movsēs Xorenac'i hatalı bir şekilde Sāsânî kralının adını I. Ardašir, Armenia kralının adını ise Khosrov olarak vermektedir.

²⁶ Zonaras (XII.19) Philippus'un 244 yılında Roma'ya döndükten kısa bir süre sonra Armenia ve Mezopotamya'yı geri alarak I. Šābuhr ile yaptığı antlaşmayı bozduğunu söylemektedir. Edwell (2008: 179) I. Šābuhr'un 252 yılında sefere çıkmasından hareketle Zonaras'ın söz ettiği imparatorun Philippus olamayacağını iddia etmektedir.

geliyordu ve bu olay Roma'nın üstünlük ve yenilmezlik duygusunu temelinden sarsmış olmalıydı.²⁷ Daha da kötüsü, I. Şābuhr Edessa'daki zaferinin ardından Roma'nın Suriye, Cilikya ve Cappadocia eyaletlerinde, aralarında önemli bir metropol olan Antakya'nın da bulunduğu otuz altı şehri ele geçirmiş ve binlerce Roma askeriyle vatandaşını sürgüne göndermiştir (Hartmann, 2006: 107). *Siirt Kroniği*'ne (II) göre, I. Şābuhr esirleri babasının kurduğu şehirlerin yanı sıra Šād-Šābuhr (Mesene), Bišāpūr (Persia) ve Buzurg Šābuhr'da (Dicle) inşa ettirdiği şehirlere yerleştirmiştir. Kronik ayrıca I. Şābuhr'un harabeye dönmüş olan Gondēshāpūr'u yeniden inşa ettirdiğini ve esirlerin çiftçilikle uğraşmaları için arazi tahsis ettiğini aktarmaktadır (*Chron. Seert. II*).²⁸ Taberî (I.831) I. Şābuhr'un Gondēshāpūr'u çevreleyen bölgeyi ayrı bir idari bölge olarak kurduğunu ve buraya "Antakya'dan daha iyi olan Šābuhr'un şehri" anlamına gelen *Bih-az-Endîv-i Šābuhr* adını verdiğini bildirmektedir.²⁹

I. Şābuhr'un Romalı esirleri sürgün ettiği bölgelere ve şehirlere görkemli isimler vermesi, kendisine muhalif olan herkese açık bir mesaj niteliği taşıyordu. Romalı esirler ise Sāsânî kralına karşı başarısızlıklarını hatırlatan bu şehirlerde yaşamak zorunda kaldıkları için rahatsız olacaklardı. Hamza el-İsfahânî (1967: 46) tarafından "Doğu'nun harikalarından" biri olarak tanımlanan Susa'daki barajın inşasında çalışanların büyük çoğunluğunu Romalı esirler oluşturmaktaydı (Pourshariati 2007: 136). I. Şābuhr, Romalıları yalnızca esir alarak çalışmaya zorlamamış aynı zamanda onların hayatları üzerinde nihai güce sahip olduğunu göstererek gücünün propagandasını yapmıştır (Edwell 2013: 844). Bu propaganda Sāsânîlerin ideolojik arka planını oluşturan *ērān* ve *anērān* düşüncesini destekleyen en önemli argümanlardan biri olmuştur.

²⁷ Valerianus'un esaret altında kaldığı süre ve ölümüyle ilgili anlatılar oldukça farklılık göstermektedir. Eutropius (IX.9) Valerianus'un köle olarak yaşlandığını aktarırken, Lactantius (*DMP*, V.6) Valerianus'un öldükten sonra derisinin yüzüldüğünü ve bir ateş tapınağına asılmış olduğunu ifade etmektedir. Valerianus'un derisinin yüzülmesi Lactantius'un Sāsânîlerin *barbarlığı*nı vurgulamak için ortaya attığı bir tasvirden ibaret olabilir.

²⁸ *Siirt Kroniği*'ne göre (II) I. Şābuhr şehre *Šābuhr'a eşdeğersin* anlamına gelen Anti-Šābuhr [Antioch-Šābuhr] adını vermiştir. Sāsânî şehirlerinin tarihi coğrafyası hakkında önemli bilgilerin bulunduğu *Šahrestānīhā ī Ērānšahr*'da (ŠĒ) Gondēshāpūr *Wandōy-Šābuhr* olarak zikredilmektedir. Ancak eserde I. Şābuhr'un şehre *Palāpāt* adını verdiğini yazmaktadır. Bk. Daryaei, 2002: 27-68. Potts (1989: 325-325) şehrin Nasturi kaynaklarında Süryanice *Bet Lāpāt* olarak adlandırıldığını ve I. Şābuhr tarafından *yeni* değil *yeniden* inşa edildiğini ifade ederek bu ayrıma dikkat çekmektedir. Bk. Potts 1989: 324-332.

²⁹ Taberî'nin (I.831) aktardığı bir rivayete göre I. Şābuhr şehrin temellerini atmak için Gondēshāpūr'un bulunduğu yere gittiğinde orada Bêl adında yaşlı bir adamla karşılaşmıştır. I. Şābuhr yaşlı adama burada bir şehir inşa etmenin mümkün olup olmadığını sorduğunda, "Yaşım ilerlemiş olmasına rağmen yazmayı öğrenebilirim, o zaman bu yerde bir şehir inşa etmek mümkündür" cevabını almıştır. Bunun üzerine I. Şābuhr şehrin planını çizerek yaşlı adamın bir yıl içinde yazmayı ve aritmetik hesaplar yapmayı öğrenmesi için bir öğretmen tahsis etmiştir. Bêl aldığı eğitimle çok başarılı olunca şehrin harcamalarının hesaplanması için görevlendirilmiştir. Ahvaz halkı tarafından Gondēshāpūr şehrine Bêl'in adı verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SÂSÂNÎLERİN ESKİ PERS SINIRLARINA ULAŞMA ARZUSU

2.1. Etnik Sınırlardan Siyasi Sınırlara: *Ērān ud Anērān*

Ērān terimi ilk defa I. Ardašīr tarafından hem geçmişe atıfta bulunarak meşruiyetini güçlendirmek hem de Sâsânî hanedanının seleflerinden ideolojik olarak ayrıldığı mesajını vermek için kullanılmıştır. Bu teriminin kökeni Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'ya kadar uzanmaktadır. Zira *ērān* teriminin Avesta'da yer alan Proto-İranî kökenli *aryānām* “Aryanların/İranlıların” sözcüğünden türediği kabul edilmektedir. Avesta'ya göre Ahura Mazda'nın yarattığı ilk toprak parçası olan *Airyanem Vaejah* (Orta Persçe *Ērānwēz*) *Aryan* ırkının yaşadığı kutsal bir bölgedir. Aynı zamanda ilk insan Gayomard burada yaratılmış ve *Aryan* ırkı Gayomard'ın soyundan türemiştir (Kia, 2016: 22; Teker, 2020: 37; Benedetti, 2023: 124). Sanskritçe *asil* veya *soylu* anlamına gelen *Aryan* sözcüğü I. Dārius'un *Nakṣ-ı Rüstem Yazıtları*'nda *Ariya* formunda etnik bir tanımlama olarak kullanılmıştır:

Ben Darius, büyük kral, krallar kralı, her çeşit insanı barındıran ülkelerin kralı, bu büyük dünyanın kralı, Hystaspes'in oğlu, bir Akamenid, bir Pers, bir Pers'in oğlu, bir Aryan [Ariya], Aryan soyundan (*DNa 2. 8-15*).

I. Dārius *Behistun Yazıtları*'nda ise Ahura Mazda'nın *Aryanların tanrısı* olduğunu vurgulayarak *Ariya* terimini etno-dini bir zemine oturtmuştur. Dolayısıyla Sâsânî öncesi dönemde *Ariya* aynı etnik kökene ait olduğunun farkında olan, ortak bir dil konuşan ve Ahura Mazda kültürünü benimseyen bir topluluğu ifade etmektedir.³⁰ Avesta'da *an-airya* “İranlı olmayan” şeklinde geçen sözcük Pers yazıtlarında doğrudan yer almasa da İran ülkeleri imparatorluk içinde özel bir konuma sahip olmuştur. Ancak İran kimliği etnik, dilsel ve dini bir değer taşımasına rağmen, henüz siyasi bir öneme sahip değildi. İranlı bir imparatorluk veya krallık fikri Sâsânîlerle birlikte ortaya çıkmıştır (Gnoli, 2012: 504-507).³¹

Akamenid döneminde dört imparatorluğu (Asur, Med, Babil, Persia) içine alan bir dünya tarihinin var olduğuna ve Pers İmparatorluğu'nun ebediyen hüküm süreceğine inanılıyordu

³⁰ Ahura Mazda, Zerdüştiliğin en büyük ilahı ve en yüce tanrısıdır. Ahura “efendi”, Mazda ise “bilgelik” ya da “bilge” anlamına gelmektedir. Dünyanın yaratıcısı olarak Ahura Mazda'nın evrenin merkezinde durduğuna inanılıyordu. Bk. Kia, 2016: 187.

³¹ Shahbazi (2005: 100-108) İran kavramının siyasi olarak I. Ardašīr'in hükümdarlığından çok daha önce ortaya çıktığını iddia ederek Gnoli'nin görüşlerine katılmamaktadır.

(Shahbazi, 2001: 68). Öyle ki Yunan tarihçi Polybius bile Makedonya Krallığı'nın yıkılışını ele alırken İskender'in Pers İmparatorluğu'nu yok ettiği döneme atıf yaparak Demetrius'un ünlü sözlerini hatırlatmıştır:

Sorarım size, tanrı bir zamanlar dünyanın efendisi olan Perslerin adının elli yıl içinde kaybolacağını ve daha önce adı bile bilinmeyen Makedonyalıların her şeyin efendisi olacağını bildirseydi Persler ya da Makedonyalılar buna inanırlar mıydı? Yine de hayatımız üzerindeki etkisi hesaplanamayan ve gücünü sürprizlerle gösteren Talih, Makedonyalılara Perslerin tüm servetini bağışlayarak onlarla farklı bir şekilde ilgilenmeye karar verene kadar bu nimetleri onlara ödünç verdiğini tüm insanlara açıkça gösterdi (Polyb. XXIX.21.3-9).

İskender'in Pers İmparatorluğu'nu fethetmesiyle Perslerin ebediyen hüküm süreceği inancı yıkılmış, İskender ve haleflerinin İran'daki hâkimiyeti dini ve kültürel bir yıkım yaratmıştır. Zerdüşti geleneği İskender'i İran'ın en büyük düşmanları arasında sayarak onu *guzastag* “lanetli” (genellikle sadece şeytanlar ve iblisler için kullanılan bir unvan) olarak tasvir etmiştir. Zerdüştilerin İskender'e yönelttiği başlıca suçlama Avesta'nın tahrip edilmesi idi. *Ardā Wirāz Nāmag*'a göre öküz derileri üzerine altın harflerle yazılan ve arşivlerde saklanan Avesta ve *Zend* İskender tarafından yakılmıştır. Yine *Nāma-ye Tansar*'da İskender'in İran'a verdiği zarar *dinimizin kitabını [Avesta'yı] da yakmış* sözleriyle ifade edilmiştir (Shahbazi, 2001: 68; Geus, 2017: 134; Maksymiuk, 2019: 104-105).

İskender'in şeytanlaştırılması ve Avesta'nın yakılmasına dair söylemler Sâsânî propagandası olabilir. Nitekim Tansar ideal İran kralını adaletsizliği ve zorbalığı ortadan kaldırmak için “atalarının geleneklerine” ve “inançlarına” yaslanan biri olarak tanımlamakta ve İranlıların/Ērānān yeniden bir araya gelmesinin ancak I. Ardašīr'in yönetimi altında birleşmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Tansar, *din ve devlet aynı rahimden doğdular ve asla birbirlerinden ayrılmayacaklar* ifadesiyle din ve devlet bütünlüğüne dikkat çekerek kadim dönemdeki ihtişamlı günlere dönüşün I. Ardašīr ile mümkün olabileceğinin propagandasını yapmıştır (Boyce, 1968: 33-37; Alıcı, 2019: 25). Bu doğrultuda Sâsânîlerin baş düşmanları Parthlar sapkınlar olarak tasvir edilmiş ve Aryanların topraklarını yönetmeye layık olmayan onursuz *mürtedler* olarak görülmüştür (Alram, 2015: 3).

I. Ardašīr'in IV. Artabanus'a karşı elde ettiği zaferin öyküsü, yönetimde hak iddia eden bir gaspçının zaferi olarak değil, İskender'in elinde büyük acılar çekmiş ve zayıf bir yönetim sistemi altında kalmış İran'ı yeniden birleştirmeye çalışan asil bir liderin mücadelesi olarak sunulmuştur (Arjomand, 2019: 155). Benzer şekilde II. Kyros da Babil'i fethettiğinde *Kyros Silindiri* olarak adlandırılan metinde kendisini yabancı bir fatih olarak değil, halkı baskıcı Babilli Nabonidus'tan (MÖ 556-539) kurtaran meşru bir Babil kralı olarak tanımlamıştır (Rollinger, 2021: 817).

I. Ardašīr IV. Artabanus'u mağlup ettikten kısa bir süre sonra sikke lejandlarına *ērān* ibaresini ekleyerek “Aryanların/İranlıların diyarı” fikrine siyasi bir anlam kazandırmıştır (Yücel, 2021a: 801). I. Ardašīr zaferinin anısına Nakş-ı Rüstem'de yaptırdığı kabartmasında Ahura Mazda'dan egemenlik sembolünü alırken betimlenmiştir. Bu kabartma, I. Ardašīr'in *ērān* olarak adlandırılan bir bölgeyi

yönetmek üzere tanrı tarafından görevlendirildiğine inandığını ve başkalarının da bu gerçeğe inanmasını istediğini göstermektedir (Daryae, 2009: 5). *Aryan*ların yaşadığı coğrafyayı *ērān* ile ilişkilendiren I. Ardašīr hem Avesta çağıyla bağlantı kurmuş hem de kadim bir kökenden geldiğini ima ederek meşruiyetinin propagandasını yapmıştır.

I. Ardašīr Nakş-ı Rüstem'deki atanma rölyefinin üzerinde bulunan yazıtta ise kendisini Orta Persçe *'rthštr MLK'n MLK'yr'n (ardašīr šāhān šāh ērān)* “İran Krallar Kralı Ardašīr” olarak zikretmiştir (MacKenzie, 2011a: 534). Bu unvanın kökeni I. Darius'tan itibaren kendilerinden *xšāyaθiya xšāyaθiyānām* “krallar kralı” olarak bahseden Pers krallarına kadar uzanmaktadır. Öyle ki Avesta'da “krallık/ülke” anlamındaki *xšaθram* ve I. Darius'un *xšāyaθiya xšāyaθiyānām* ifadeleri kimi fonetik değişimlerle Sâsânîler dönemine *šāhān šāh* “krallar kralı” olarak tezahür etmiştir. Nihai olarak *aryan* ve *xšaθram* veya Pers kralları tarafından kullanılan formuyla *xšaça* terimleri Sâsânîlerle birlikte *ērānšahr* şekline evrilmiştir (Daryae, 2017: 394; Yücel, 2021a: 799-800; Alıcı, 2022: 82).

Ērānšahr terimi, Sâsânî resmi literatüründe ilk kez I. Šābuhr tarafından *Ka'be-i Zerdüšt Yazıtları*'nda siyasi ve dini bir söylem olarak kullanılmıştır. Kendisini *šāhān šāh ērān ud anērān* “İranlı ve İranlı olmayanların krallar kralı” olarak adlandıran I. Šābuhr *ērānšahr*'ı oluşturan ülkelerin bir listesini vermiştir:

Ben Ērānšahr hükümdarıyım ve şu ülkelere sahibim: Persia, Parthia, Huzistan, Mešan, Asuriya, Adiabene, Arabistan, Azerbaycan, Armenia, Geogris, Segan, Albania, Kafkasya dağları ve Albanya geçitlerine kadar Balasakan ve Pareşvar'ın tüm dağ silsilesini, Medya, Gürgen, Merv, Herat ve tüm Abarşehr, Kirman, Sistan, Turan, Makran, Paradene, Hindistan, Peşaver ve Kaşgar'a kadar Kuşanşehr, Soğdiana ve Taşkent dağlarına kadar ve denizin diğer tarafı, Umman (*ŠKZ*, 3-4).

I. Šābuhr'un Roma İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü başarılı seferlerinin ardından *anērān* terimini kullanmaya başlamasıyla sınır kavramı yeniden tanımlanmıştır. Nitekim I. Šābuhr'un *šāhān šāh ērān ud anērān* “İranlı ve İranlı olmayanların krallar kralı” olarak değiştirdiği unvanı imparatorluğun sınırlarını, kendisini sadece *šāhān šāh ērān* “İran krallar kralı” olarak adlandıran babasının sınırlarının ötesine genişlettiğini göstermektedir (Arjomand, 2019: 167). Açıkça bu kavramlar, düşmanları ve dostları ayıran siyasi-dini eksenli bir çizgiyi oluşturmaktaydı. I. Šābuhr için *anērān* öncelikle Romalılardan fethetmeyi başardığı ülkeleri temsil etmekteydi. Zira I. Šābuhr, Barbalissos'taki zaferinin ardından ele geçirdiği otuz yedi şehri *ērānšahr* olarak zikrettiği listenin içine dâhil etmediği gibi Edessa'daki büyük zaferinden sonra yağmaladığı şehirleri *anērān* olarak zikretmiştir:

Ve Suriye, Kilikya ve Cappadocia eyaletlerini yaktık, harap ettik ve yağmaladık. Ve bu seferlerde Romalılardan şu 36 şehri çevresiyle birlikte ele geçirdik: Samosata, İssus üzerinde yer alan Alexandria Katisos, Katabolos, Aigaia, Mopsuestia, Mallos, Adana, Tarsos, Augusta, Zephyron, Sebastē, Kōrykos, Anazarbos, Kastabala, Nerōnias Flaviopolis, Nikopolis, Epiphaneia, Kelenderis, Anemurion, Selinus, Myonpolis, Antiokheia, Seleukeia, Dometiupolis, Tyana,

Kaiseareia, Komana, Kybistra, Sebasteia, Bīrthā, Rhakundia, Laranda, İkonion. Ve Roma topraklarındaki insanları Anērāndan, Ērānšahr’de, Persia’ya, Parthia’ya, Huzistan’a, Asūrestān’a ve çeşitli yerlere, babamızın, dedelerimizin ve atalarımızın mülkleri olan yerlere götürdük ve yerleştirdik (ŠKZ, §23-30).³²

Fethedilen bölgeler, İran dışı topraklar olarak anıldıkları için sosyal anlamda İran’ın bir parçası sayılmamış yalnızca *krallar kralının* mülkü olarak siyasi kontrol altında tutulmuştur. Kesin sınırlar belirsizliğini korusa da, I. Šābuhr yönetimindeki Sāsānî İmparatorluğu’nun sınırları Fırat Nehri’nin doğusundan İndus Nehri’nin batısına kadar uzanmaktaydı (Dezhamkhooy ve Yazdi, 2018: 70). I. Šābuhr’un ulaştığı bu sınırlar, I. Dārius’un *Behistun* ve *Nakşı-Rüstem Yazıtları*’ndaki ülke listeleriyle benzerlik göstermektedir:

DB I

Kral Dārius der ki: Ahuramazda’nın lütfuyla kralı olduğum ülkeler bunlardır: Persia, Elam, Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Deniz Kıyısındaki Ülkeler, Sardes, İonia, Media, Armenia, Cappadocia, Parthia, Drangiana, Aria, Harezm, Baktria, Sodiana, Gandara, Skythia, Sattagydia, Arakhosia, Maka; toplamda 23 eyalettir (§6. 1.12-7).

Kral Darius der ki: Bu ülkelerde, sadık olanlara iyi muamele ettim, sadakatsiz olanı ise ağır şekilde cezalandırdım. Ahuramazda’nın lütfuyla bu ülkeler kanunlarıma itaat ettiler. Onlara ne söylediysem, onu yaptılar (§8. 1.20-24).

Kral Darius der ki: Ahuramazda bu krallığı bana bahsetti. Ahuramazda, bu krallığı bir arada tutana kadar bana yardım etti. Ahuramazda’nın lütfuyla bu krallığı yönetiyorum (§9. 1.24-26)

DNa

Kral Dārius der ki: Ahuramazda’nın lütfuyla, Persia dışında boyun eğdirdiğim ülkeler bunlardır; onlara hükmettim; bana haraç getirdiler; söylediklerimi yaptılar; kanunlarımla onları yönettim; Media, Elam, Parthia, Aria, Baktria, Sogdiana, Harezm, Drangiana, Arakhosia, Sattagydia, Maka, Gandara, Sind, hauma içen Sakalar, sivri başlıklı Sakalar, Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Armenia, Cappadocia, Sardeis, İonia, denizin ötesindeki Sakalar, Trakya, denizin ötesindeki İonialılar, Libya, Etiyopya, Caria (§3. 15-30).

I. Dārius’un *Behistun* ve *Nakşı-Rüstem Yazıtları*’nda *Aryan* olmayan ülkelerin de yer almasına rağmen iki yazıtın sunuluş biçiminde ince bir fark bulunmaktadır. *Behistun Yazıtları*’nda I. Dārius kendisine itaat eden ülkelerin listesini sunarak imparatorluğun düzenini yeniden sağladığını vurgulamıştır. Bu ülkeler, önceki hükümdarlar tarafından fethedilmiş, isyan ettikleri için I. Dārius tarafından tekrar kontrol altına alınmıştır. Buna karşılık I. Dārius, *Nakş-ı Rüstem Yazıtları*’nda Trakyalılar ve Etiyopyalılar gibi *Aryan* olmayan ülkelerin *kendisi* tarafından fethedildiğini belirtmektedir. I. Dārius’un *Persepolis Yazıtları*’nda ise imparatorluğun sınırlarının *Sakalardan Sogdiana’nın ötesindeki Etiyopya’ya ve Sind’dan Sardeis’e kadar* uzandığı görülmektedir (DPh §2. 3-10).³³

³² *Pid* “baba”, *niyāg* “dede”, *āhenag/hasēnag* “atalar” anlamlarına gelmektedir. Shayegan (2017: 437) I. Šābuhr’un “āhenag/hasēnag” ifadesiyle Akamenidlere atıfta bulunmadığını zira Sāsānîlerin kendilerine ait olan topraklar üzerindeki haklarını meşrulaştırmak için Akamenidlere vurgu yapmasının gerekli olmadığını düşünmektedir. Shayegan’a (2017: 437) göre *āhenag/hasēnag* terimi I. Ardašīr döneminde *Erānšahr* topraklarında mülk sahibi olan Sāsānî hanedanı üyeleri için kullanılmıştır.

³³ Strabon (XI.11.4) İaxartes Nehri üzerindeki Cyra’nın Orta Asya’daki Pers hâkimiyetinin en uzak noktası olduğunu söylemektedir. Herodotus’a (III.97) göre imparatorluğun sınırları Kafkasya yönünde Colchis’e uzanmaktaydı. Xenophon

I. Dārius üç kıtaya yaydığı imparatorluğunun sınırlarını korumak ve ele geçirdiği ülkelerden düzenli şekilde vergi toplanmasını sağlamak için satraplık sistemini geliştirmiştir.³⁴ Herodotus (III. 89-97) I. Dārius'un imparatorluğu 20 eyalete ayırarak her birine satraplar atadığını ve İran'daki tebaanın vergiden muaf tutulduğunu aktarmaktadır.³⁵ Herodotus'a (III. 97) göre Persler imparatorluk merkezinden uzaklıklarına göre halklara değer biçerlerdi. Bu bağlamda Persler kendi uluslarından sonra en çok en yakın komşularına saygı gösterirler, mesafe arttıkça saygıları azalır ve en uzaktakiler onların gözünde en kötü olanlardır. Yazıtlarda ülkelerin sayım sırası bir listeden diğerine farklılık gösterse de ülkeler coğrafi gruplara göre adlandırılmıştır. Pers yazıtlarında genellikle Persia, Media, Elam yani Pers gücünün daimî merkezlerinin (Pasargada, Persepolis, Ecbatana ve Susa) bulunduğu ülkeler yer almaktadır. Ancak ne ülke listelerinin ne de halk tasvirlerinin imparatorluğun coğrafyası hakkında bir resim vermeyi amaçlamadığı açıktır. Ülke listeleri ve tasvirler kraliyet ve imparatorluk gücünün araçlarıdır. Pers kralları özellikle I. Dārius topraklar ve haklar üzerindeki gücünün propagandasını fethettiği ülkelerin kralı olduğunu vurgulayarak yapmıştır.

I. Šābuhr da tıpkı I. Dārius gibi ele geçirdiği ülkeler üzerindeki gücünü unvanlar üzerinden göstermiştir. I. Šābuhr'un Orta Persçe *šāhān šāh ērān ud anērān* olan unvanının Partça *šāhān šāh aryān ud anaryān* "Aryanların ve Aryan olmayanların Krallar Kralı" şeklinde kullanılması tesadüf değildir. Pers tasavvurunda olduğu gibi anavatan Persia ve halkı İran'ın merkezinde yer almakta, *ērān ud anērān*'ın tüm toprakları ve halkları da onun etrafında kümelenmekteydi (Canepa, 2018: 10). I. Šābuhr için Zerdüşti inancına mensup ve İranlı olan kitle *ērān* (İranlılar) bu kitlenin dışında kalan ancak imparatorluğun egemenliği altında olan topluluklar *anērān* bünyesinde kabul edilmiştir (Yücel, 2021a: 808). III. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış önemli bir Zerdüşti din adamı Kerdir ise yazıtlarında imparatorluk genelinde kutsal ateşler kurduğunu söyleyerek *ērān* ve *anērān* arasında bir ayrım yapmıştır. Kerdir'e göre *ērān* olarak ihtiva edilen ülkeler şunlardır:³⁶

Persia, Parthia, Huzistan, Babilonya, Mešan, Adiabene, Atropatene, İsfahan, Rey, Kirman, Sagastan, Gūrgan, Merv, Herat, Abarşehr, Turan, Makran, Peşawar'e kadar Kuşanşehr (Daryaee, 2021: 61).

Kerdir *anērān* olarak zikrettiği ülkeleri ise şu şekilde sıralamaktadır:

(Cyr. VIII.8.1) II. Kyros döneminde imparatorluğun sınırlarının doğuda Kızıldeniz, kuzeyde Pontus Euxinus, batıda Kıbrıs ve Mısır, güneyde ise Etiyopya'ya kadar uzandığını belirtmektedir.

³⁴ *Satrap* sözcüğü, I. Dārius'un *Behistun Yazıtları*'nda "krallığın koruyucusu" anlamına gelen eski Persçe *xšaça-pāvan* formuyla yer almaktadır. Korumak "pā" ve egemenlik "xšaça" sözcüklerine -van ekinin getirilmesiyle oluşturulan bu sözcük Yunanca'ya *satrapes* şeklinde aktarılmıştır. Bk. Beckwith, 2023: 332. Satrap, yönettiği bölgede vergi toplamaktan ve güvenliği sağlamaktan sorumluydu. Her satrapın kendi ordusu vardı ve bu orduyu yönettiği eyaleti savunmak için kullanabilirdi. Satraplar savaş zamanlarında kralın süvari ve piyade kuvvetlerine asker sağlardı. Bk. Khatchadourian, 2016: 5; Kia, 2016: 74.

³⁵ Herodotus'un verdiği satraplık sayısı I. Dārius'un yazıtlarındaki satraplık sayılarıyla uyuşmamaktadır. Zira I. Dārius'un *Behistun Yazıtları*'nda 23 satraplık, *Nakş-ı Rüstem Yazıtları*'nda 29, *Sus Yazıtları*'nın eski Persçe versiyonunda ise 27 satraplık listelenmektedir. Bk. Brosius, 2021: 114.

³⁶ Kerdir ismi yazıtlarda farklı şekilde geçmektedir. Orta Persçe <kltyl, kltyly, krtyr, kltyr>, Partça <krtyr>, Yunanca KARTEIR, Kiptice Kardel. Bk. Skjærvø, 2012: 608-628.

Antakya kenti, Suriye toprakları ve Suriye eyaletine bağlı olanlar, Tarsos kenti, Kilikya toprakları ve Kilikya eyaletine bağlı olanlar, Caesarea kenti, Cappadocia toprakları ve Cappadocia eyaletine bağlı olanlar ve Graecia (= Pontus) ülkesi ve Armenia ve Iberia (= Gürcistan) ve Albania ve Balasagan, Alan kapılarına kadar (Daryae, 2021: 61).

Ērānšahr coğrafyası I. Šābuhr'un *Ka'be-i Zerdüşť Yazıtları* ile *Kerdir Yazıtları* arasında bazı farklılar gösterse de kabaca Doğu İran, İran Platosu ve Mezopotamya'yı kapsayan bir bölgeye işaret etmektedir (Daryae, 2002: 1). Burada yapılması gereken en önemli karşılaştırma Doğu Roma eyaletleri ile *Peşawar'e kadar olan Kuşanşehir* ülkesi arasındadır. Her iki bölge de I. Šābuhr döneminde Sâsânî egemenliği altına girmiş olsa da Doğu Roma eyaletleri Kerdir için İranlı sayılmazken, Kuşanşehir ülkesi İranlı sayılmaktaydı. Pers İmparatorluğu'nun bir bölgesi olan ve uzun süre Parthların egemenliği altında kalan Armenia bile Kerdir için *anērān* ülkeleri arasındadır. Sâsânîlerin gerilim ya da mücadele içinde olduğu *öteki* her kim olursa olsun İranlı sayılmayarak İranlı olmanın ne anlama geldiğini tanımlamıştır. Nitekim Tansar'ın Zerdüşťi dinini terk ettikleri için sapkınlar olarak adlandırdığı Parthlar hem Sâsânîlerin ezeli düşmanları olmaları hem de Roma ile yakın ilişkiler kurmaları sebebiyle *anērān* kategorisine dâhil edilmiş olmalıdır.

İranlıları bir araya getirme ve dini birliği sağlama amacı güden Zerdüşťilik, Hristiyanlık veya Budizm gibi yayılcı özelliğe sahip dinlerin yanı sıra Maniheizm tehdidiyle de karşılaşmıştır. I. Šāpūr döneminde ortaya çıkan Mani'yle birlikte etkili bir din konumuna gelen Maniheizm evrensel bir din olma özelliği taşımaktaydı (Alıcı, 2019: 26). Mani birçok bölgeye seyahat ederek geniş bir takipçi kitlesi edinmiştir.³⁷ Zerdüşťi dinine sıkı sıkıya bağlı olan I. Šābuhr'un Mani'ye kendi dininin propagandasını yapmasına müsaade etmesi Šābuhr'un her iki dine mensup insanların devlete olan bağlılıklarını sağlamak amacıyla politik olarak benimsediği bir hamle olabilir. Belki de I. Šāpūr, Pers kralı II. Kyros'un dini hoşgörü politikasını uygulamaya çalışmıştır. Zira II. Kyros Babil Kralı Nebuchadnezzar tarafından Babil'den sürgün edilen Yahudilerin hem memleketlerini geri dönmelerine izin verilmiş hem de Yahuda'daki tapınaklarını yeniden inşa etmek için mali yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca II. Kyros Babil tanrısı Marduk'un kendisine *iyi işlerinden ve dürüstlüğünden* dolayı tüm dünyanın kralı olmasını emrettiğini iddia etmiştir (Pourshariati, 2008: 331, Alıcı, 2019: 18).

Ancak dini hoşgörüsüzlük norm haline geldikçe, Zerdüşťilik Sâsânî toplumunda daha güçlü bir yer edinmiştir. Öyle ki Orta Persçe metinlerde *arya/ēr* olmak yalnızca İran vatandaşı olmak değil aynı zamanda Zerdüşťi olmak anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda *ēr(ān)* için *weh-dēn* "iyi din",

³⁷ Zerdüşťi din adamları bu dine son derece düşmanca yaklaşmıştır. Zira Maniheizm'in ilkeleri Zerdüşťi inancıyla tezat oluşturmaktaydı. Zerdüşťi din adamları için Ahura Mazda karşısında Aryan ve Aryan olmayan tüm tanrılar uğursuz, karanlık, vahşi, acı veren ve ölümcül yaratıklar olarak görülüyordu. I. Šābuhr'un ölümünün ardından Kerdir, Maniheistlere zulmetmiş ve Mani'nin idam edilmesine neden olmuştur. Bir grup Maniheist üzerlerindeki baskılardan dolayı İranlı kabilelerin yaşadığı doğuya ve kuzeye göç etmiştir. Maniheistlerin büyük bir kısmı Soğd'a yerleşmiştir (Shahbakhsh, 2022: 129).

anēr(ān) için *ag-dēn* “kötü din” kavramları kullanılmıştır (Macuch, 2010: 194; Yücel, 2021a: 812.). Orta Persçe bir metin olan *Dēnkard*’a göre bir *anēr* İranlı olmayan ve özellikle Zerdüşti olmayan kişidir. Aynı zamanda *anēr* şeytana (*dēw*) tapanları ve diğer dinlerin inanlarını ifade etmektedir (Gignoux, 2011: 30-31).

2.2. İç Savaş ve Propaganda

I. Šābuhr’un ölümünün ardından Roma’ya karşı yürütülen propaganda faaliyetleri duraksama dönemine girmiş ve bu dönem kralların iç kitlelerine meşruiyetlerini kanıtlama çabası üzerinde yoğunlaşmıştır. Sâsânî tahtına I. Ohrmezd ismiyle Armenia kralı Ohrmezd-Ardašîr geçse de kısa bir süre sonra sonra hayatını kaybetmiştir.³⁸ I. Šābuhr’un halefleri arasındaki iktidar kavgasında I. Šābuhr’un en büyük oğlu I. Wahrām (273-276) galip gelmeyi başarmıştır. Ancak I. Wahrām babası I. Šābuhr tarafından hiçbir zaman taht için aday olarak görülmemiştir. Nitekim I. Šābuhr’un *Ka’be-i Zerdüşti Yazıtları*’nda Gilan Kralı olarak anılan I. Wahrām, I. Ohrmezd ve Narseh gibi adına bir ateş yakılarak onurlandırılmamıştır. Muhtemelen I. Wahrām annesinin soylu bir aileye mensup olmaması sebebiyle babası tarafından geri plana atılmıştır. I. Wahrām’ın üç yıllık saltanatının ardından yerine oğlu II. Wahrām (276-293) geçmiştir (Frye, 1984: 303)

II. Wahrām dönemindeki en önemli gelişmelerden biri Kerdir’in Eştakr’daki Anāhîd tapınağının koruyucusu ve yöneticisi olarak atanmasıdır. Bu durum Sâsânî krallarının tapınağın yöneticileri olarak elinde bulundurdıkları dini gücü kaybettikleri anlamına gelmekteydi (Pourshariati, 2008: 332). I. Šābuhr döneminde zaten önemli bir siyasi faktör olan Kerdir, artık gücünün zirvesindeydi ve II. Wahrām’ın üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktaydı. Kral, İran’da Zerdüşti olmayan tüm dinlerin ortadan kaldırılmasını amaçlayan baskıcı bir politika izlerken Kerdir’i destekledi. Dönemin diğer bir önemli gelişmesi ise Roma imparatoru Carus’un 283 yılında çıktığı İran seferinde II. Wahrām’ı yenilgiye uğratarak Sâsânîlerin başkenti Ctesiphon’a kadar ulaşmasıdır. Ctesiphon’un ele geçirilmesiyle Roma’nın 260 yılında uğradığı aşağılanmanın intikamı bir ölçüde alınmıştır. Çünkü Carus’a kadar hiçbir Roma imparatoru Sâsânîlerin başkentine girememiştir. Ancak Carus aniden hayatını kaybedince Roma kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır.³⁹ Carus’un ölümünden sonra iki oğlu yönetimi ele alsa da kısa süre sonra yeni imparator Diocletianus hâkimiyetini tesis etmeyi başarmıştır (Thordarson, 1990: 22; Dignas ve Winter, 2007: 26). Diocletianus 290 yılında III. Tiridates’i Armenia tahtına çıkararak stratejik açıdan önemli olan bu

³⁸ Taberî’nin (I.833), aktardığına göre I. Šābuhr tahta çıktığında oğlu I. Ohrmezd’i Horosan valisi olarak atamıştır. I. Ohrmezd’in komşu topraklardaki hükümdarlara boyun eğdirmesi ve gururlu bir hükümdar gibi davranması onun I. Šābuhr’a isyan edeceği söylentilerinin çıkmasına neden olmuştur. I. Ohrmezd ise babasına ne kadar sadık olduğunu göstermek için bir elini kesip, pahalı bir giysiye sararak I. Šābuhr’a göndermiştir. İran geleneklerine göre eksik uzva sahip bir kişi kral olamazdı.

³⁹ Antik dönem kaynaklarının büyük bir kısmı, imparator Carus’un Dicle’deki kampında bulunduğu sırada yıldırım çarpması sonucu hayatını kaybettiğini bildirmektedir. Bk. Aur. Vic. XXXVIII; Eutr. IX.18; SHA, Carus VII.1; Zon. XIII.30.

bölgede Roma etkisini artırdı. II. Wahrām ise herhangi bir eylemde bulunmadan Roma imparatorunun faaliyetlerini izlemekle yetinmiştir (Dignas ve Winter, 2007: 27).

II. Wahrām'ın nispeten kısa süren yönetiminden sonra Sāsânî tahtına III. Wahrām'ın geçmesi imparatorlukta yeni bir krizin çıkmasına neden olmuştur. Zira I. Šābuhr'un en küçük ve hayatta kalan son oğlu Narseh'in üçüncü kez taç giyme hakkı elinden alınmıştı (Weber ve Wiesehöfer, 2010: 89). Narseh *Paikuli Yazıtları*'nda tahtın kendi hakkı olduğunu doğrudan ifade etmek yerine III. Wahrām'ın meşru olmayan bir şekilde tahta çıktığını vurgulamıştır:

Biz [=Narseh] Armenia kralydık ve [krallar kralı Wahrām (I) oğlu Wahrām (II) Huzistan'da vefat edene kadar] Armenia'da yaşadık. Ve Tatrūs'un oğlu Wahnām [kendi] yalanlarıyla ve [Ehriman'ın ve şeytanların yardımıyla] [Sakaların kralının başına] diademi taktı ve ne bize bu konuda bilgi verdi ne de toprak sahipleri ve prensleri haberdar etti (NPi, A3,02-A15,02).

Narseh'e göre Wahnām'ın tanrılara ve krallığa karşı işlediği kötülüklerin temelinde sadece Ehrimen ve şeytanların desteğini almış olması değil, aynı zamanda kendi yalancılığı ve büyücülüğü de yatmaktadır. Bu durum onu *yalan*ın takipçisi yani bir gaspçı haline getirmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken ayrıntı Narseh'in III. Wahrām'ı yalancılık ve ihanetle suçlamamasıdır. Narseh'e göre kötü ve yalancı olan III. Wahrām'a krallık tacını takan Wahnām'dır.

III. Wahrām ve Wahnām'ın iktidarı ele geçirmesinden rahatsız olan bazı soylular ise Narseh'in Armenia'dan *Ērānšahr*'a dönmesini istemişlerdir. Narseh İran'a döndükten sonra soylularla bir araya gelerek onların desteğini almıştır. Böylece I. Ardašīr zamanından beri iktidar için en uygun adayı belirleme geleneğini devam ettiren Narseh *gaspçı* bir kral olarak değil *meşru* bir kral olarak tahta çıkmıştır (Weber ve Wiesehöfer, 2010: 117; Syvāne 2018: 81). Benzer bir olay I. Dārius'un *Behistun Yazıtları*'nda da yer almaktadır. Yazıtı göre Gaumāta adlı bir *magus* (rahip) II. Cambyses'in kardeşi ve varisi olan Bardiya'yı öldürtmesi üzerine Bardiya gibi davranarak iktidarı ele geçirmiştir.⁴⁰ I. Dārius, Bardiya'nın öldürülmesinin halktan saklandığını ve Gaumāta'nın *yalan* söylediğini bildirmektedir:

DB I

Kral Dārius der ki: Kral olduktan sonra benim tarafımdan yapılan bunlardır. Kyros'un oğlu, bizim hanedanlığımızdan Cambyses burada kaldı. Bu Cambyses'in, Bardiya adında, Cambyses ile aynı anne ve aynı babadan olan bir kardeşi vardı. Daha sonra Cambyses bu Bardiya'yı öldürdü. Cambyses Bardiya'yı öldürdüğünde, halk Bardiya'nın öldürüldüğünü bilmiyordu. Sonra Cambyses Mısır'a gitti. Cambyses Mısır'a gittikten sonra insanlar düşman oldu. Bundan sonra Persia'da, Media'da ve diğer ülkelerde yalan yaygınlaştı (§11. 1.35-43).

⁴⁰ II. Kyros'un oğlu ve II. Cambyses'in kardeşi Bardiya Herodotus tarafından Smerdis olarak adlandırılmıştır. Herodotus'un (III.61-64) aktardığına göre II. Cambyses kardeşi Bardiya'yı (Smerdis) iktidarına tehdit olarak algıladığı için gizlice öldürtmüştür. II. Cambyses'in Susa'daki sarayının idarecisi büyücü Patizeithes, Bardiya'nın öldürüldüğünü öğrenince Bardiya ile aynı adı taşıyan ve ona çok benzeyen kardeşini kral ilân etmiştir.

Paikuli Yazıtları'nda gasp eylemi II. Wahrām'ın ölümünden sonra gerçekleşirken, I. Dārius'un *Behistun Yazıtları*'nda bu eylem II. Cambyses hayattayken gerçekleşmiştir. Ancak her iki durumda gayri meşru bir şekilde iktidar gasp edilmiştir. Perslere göre düzene yönelik en büyük tehdit *yalan*dı (Konstantakos, 2016: 49-51). Dolayısıyla I. Dārius ve Narseh düşmanlarını *yalan* söylemekle itham ederken doğru ve meşru kralların kendileri olduklarının propagandasını yapmışlardır. Nitekim I. Dārius'un anlatılarında Gaumāta *yalanın* takipçisi iken I. Dārius doğrunun takipçisidir ve Ahuramazda tarafından desteklenerek ülkesini gaspçıların elinden kurtarmıştır:

DB IV

Kral Dārius der ki: Bu nedenle Ahuramazda ve diğer tanrılar bana yardım etti, çünkü ben sadakatsiz değildim, yalancı değildim, yanlış yapan biri değildim ne ben ne de hanedanlığım. Adalet yolunda ilerledim. Ne zayıflara ne de güçlülere haksızlık ettim. Halkımla iş birliği yapan adamı ödüllendirdim, zarar vereni cezalandırdım (§63. 4.61-67).

I. Dārius gibi Narseh de yazıtlarında krallığın düzenini sağlamak için en uygun kişinin kendisi olduğuna işaret ederek tanrılar tarafından desteklendiğinin propagandasını yapmıştır. Bu bağlamda *yalan* söyleyerek Ehrimen ve şeytanların yardımını alarak III. Wahrām'a taç giydiren Wahnām'ın aksine Narseh tanrıların yardımıyla tahta çıktığını ifade etmiştir (NPi 43H9,02–H14,02).

Yalan söyleyerek iktidarı gasp etmek Herodotus'un anlatımında da yer almaktadır. Herodotus'un (III. 65) Akamenidleri iktidardan uzaklaştıran *magusların* ihaneti anlatırken kullandığı *δόλος* "hile" kavramı, yüzlerce yıl sonra Ammianus Marcellinus tarafından, II. Şābuhr'un II. Constantius'a yazdığı ve Romalıları hile yoluyla Armenia ve Mezopotamya'yı ele geçirmekle suçladığı mektubu aktarırken de kullanılmıştır (Amm. Marc. XVII. 5.3-7).

2.2.1. Narseh Döneminde Siyasi Gelişmeler

Narseh'in tahta çıkışı basit bir hanedan kavgasının ötesinde siyasi ve ideolojik bir mücadeleyi temsil ediyordu. Nitekim taht kavgaları ve dirayetsiz kralların yönetime geçmesi I. Ardaşir ve I. Şābuhr dönemindeki ihtişamı gölgelemiştir. Üstelik II. Wahrām döneminde Kerdir'e bahşedilen geniş yetkiler özellikle *Anāhīd tapınağının yöneticiliği* unvanının verilmesi kralların dini otoritesini zayıflatarak imparatorluk içinde yeni bir güç dengesi oluşturmuştu. Narseh'in, kendisini Nakş-ı Rüstem'deki kabartmasında Anāhīd'ten egemenlik sembolünü alırken tasvir etmesi belki de Anāhīd'in Eştaqr'daki ateş tapınağının kontrolünü yeniden ele geçirdiğini ve Kerdir'in siyasi gücünü kırdığına işaret etmekteydi. Babası I. Şābuhr gibi *šāh ān ud anērān* unvanını kullanan Narseh, konumunu sağlamlaştırdıktan sonra Romalılar tarafından ele geçirilen Armenia ve Mezopotamya topraklarını geri almak için harekete geçti (Daryaei, 2009: 13; Kaçar, 2009: 12). 296 yılında Ammianus Marcellinus'un ifadesiyle *Roma yasalarına tabi olan Armenia* bölgesine saldıran Narseh, Romalılar ve Sāsāniler arasındaki gerilimi yeniden tetiklemiş oldu (Amm. Marc.

XXIII.5.11). Narseh'in Armenia'yı işgal etmesi Hristiyan yazar Lactantius tarafından Narseh'in babası I. Şābuhr'u örnek aldığı şeklinde değerlendirilmiştir.

Narseh'in büyük bir orduyla Armenia'yı ele geçirmesinin akabinde III. Tiridates Roma topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra Armenia'dan güneybatıya doğru inen Narseh'in ilerleyişini durdurmak için Diocletianus tarafından bir ordu gönderilmiştir. 297'li yılların başında Callinicum ve Carrhae arasındaki bir bölgede Galerius'un başında bulunduğu Roma ordusunu ağır bir yenilgiye uğratan Narseh, Mezopotamya'nın kontrolünü yeniden ele geçirmiştir. Ancak 298 yılında Galerius yaklaşık 25.000 askerden oluşan ordusuyla bir kez daha Narseh'in üzerine yürümüştür. Roma toprakları ve Armenia arasında sınır oluşturan Satala'da Roma ordularının ezici yenilgisine uğrayan Narseh ailesini, bir grup Pers soylusunu ve hazinelerini bırakıp kaçmıştır.⁴¹ Ordusu darmadağın olan ve haremi esir düşen Narseh barış görüşmelerinde bulunması ve ailesinin iade edilmesi için Galerius'a bir elçi göndermiştir (Doležal, 2020: 181).⁴² Sâsânî elçisi sözlerine uğradıkları ağır yenilgiyi küçümsemek istercesine, iki imparatorluğun tarihteki rolünü hatırlatarak başlamıştır:

Tüm insanlık için Roma ve Pers İmparatorluklarının tıpkı iki ışık gibi olduğu açıktır. Ve gözler gibi, birinin diğerinin ışığıyla aydınlanması ve birbirlerinin yıkımı için öfkeyle mücadele etmemeleri gerekmektedir. Çünkü bu bir erdem olarak değil, aksine ahmaklık veya zayıflık olarak kabul edilir (Petr. Patric. P13).

Sâsânî elçisinin esirlere iyi davranılmasının kralını askeri bir zaferden daha fazla memnun edeceğini söylediğinde Galerius öfkelenerek Valerianus'un başına gelenleri hatırlattı:

Valerianus'u hilelerle kandırıp esir aldınız ve yaşlanıp utanç verici bir şekilde ölene kadar serbest bırakmayarak zaferinizi iyi korudunuz. Ölüsünü çirkin bir yöntemle muhafaza ederek ölümlü bir bedene ölümsüz bir hakaret ettiniz (Petr. Patric. P13).

Roma'nın kolektif ve kültürel hafızasında Valerianus'un kaderi derinlere işlemiş olmalıydı. Zira Roma'nın uğradığı sayısız yenilgi ve özellikle 260 yılında Valerianus'un esir alınmasıyla Sâsânîlerle vuku bulan çatışmalar Romalılar için özel bir ideolojik anlam kazanmıştır. Nitekim III. yüzyılın sonunda Roma imparatorlarının meşruiyet krizi ve Valerianus'un süregelen laneti, Sâsânî tehlikesine karşı aktif bir yaklaşım için diârşi ve sonrasında tetraşî üzerinde bir baskı oluşturmuştur. İmparator Carus'un Ctesiphon'u yağmalaması bile Roma söylem ve algılarında Valerianus'un yenilgisini telafi etmeye yetmemiştir. Çünkü muzaffer komutan Roma topraklarına ayak basmadan

⁴¹ P'awstos Buzand'a atfedilen *Epik Tarihler*'de Narseh'in Armenia'ya düzenlediği bir sefer ve ismi belirtilmeyen bir "Yunan kralının" karşı saldırısından bahsedilmektedir. Öte yandan kralın Armeanı'ya yürüdükten sonra ordusunu Satala (Sadak)'da bıraktığı ve iki Ermeni ile çiftçi kılığında Pers kampına casusluk olarak gittiğinden söz edilmektedir. Bk. P'B, III.21. Pers kampı Basean bölgesinde Oschay (Oxay/Oşay) adlı köyde, Roma kampı ise Satala'daydı. P'awstos Buzand bu savaşın Valens döneminde gerçekleştiğini sanmaktadır. Bk. Syvânne ve Maksymiuk, 2018: 124.

⁴² Galerius'a gönderilen elçi Narseh'in yakın dostu Apharbân'dı. Roma adına müzakereler *magister memoriae* Sicorius Probus tarafından yürütülmüştür. Bk. Dignas ve Winter, 2007: 125.

hayatını kaybetmiştir. Bu nedenle Ctesiphon'un ele geçirilmesini bir zafer olarak etkili bir şekilde sunmak mümkün değildi. Sâsânîlere ve bölgedeki diğer halklara Roma'nın üstünlüğünü gösterme arzusu çok güçlüydü. Elbette bu sadece bir siyaset ve askeri denge mesele değildi. Dünya egemenliğini bir güç, tanrıların bir armağanı ve Roma İmparatorluğu'nun yöneticilerine bahşettiği bir takdir olarak görülmesi dini açıdan da bir hassasiyetin var olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle Sâsânîlere karşı savaşmak III. yüzyıl Roma imparatorları için bir tür imtihandı. Galerius İmparator Valerianus'a atıfta bulunarak koşulların artık tam tersine döndüğünü ve imparatorluğun gücünün yeniden tesis edildiğini vurgulamıştır (Tipold, 2023: 277-278).

Galerius ve Sâsânî elçisi arasındaki müzakereler resmi bir barış antlaşmasının imzalanması için bir ön görüşmeydi. 299 yılında Galerius aceleyle Nisibis'e giderek Diocletianus ile barışın şartlarını belirlediler. Daha sonra Saporius Probus, Narseh'i bu şartlardan haberdar etmek için Sâsânî topraklarına gitti. Diocletianus'un Sâsânî kralına bir elçi gönderme kararı şaşırtıcıdır. Ancak daha da şaşırtıcı olan, Sâsânîleri mağlup etmelerine rağmen Roma elçisinin resmi sınırı geçip antlaşmayı imzalamak için Narseh ile görüşmeye gitmesidir. İran-Roma ilişkilerinde barış görüşmelerinin yapılacağı mekân, diplomatik törenler kadar önemli bir unsurdu ve aynı zamanda siyasi güç dengesini de yansıtmaktaydı. Diocletianus'un doğudaki politikası imparatorluğun kapasitesini aşırı zorlamama, genişlemekten kaçınma ve Severus Alexander'ın doğu politikasıyla belirlenmiş sınırların restorasyonu ile yetinme çabasıyla şekillenmiştir (Dignas ve Winter, 2007: 125-126).

Diocletianus 298'deki güçlü konumuna rağmen saldırgan bir tavır göstermeyerek mağlup Sâsânî kralının egemenliğini tanımayı amaçlamıştı. Bu durum 298'deki antlaşmanın Roma tarafından kabul edilen hatta belki de seçilen mekânda imzalanması ve antlaşmanın ılımlı şartlarıyla açıklanabilir. Antlaşmaya göre Nisibis iki taraf arasında tek ticaret yeri olarak belirlenmiş ve Narseh, Dicle ve Armenia arasındaki beş satraplığı Roma'ya bırakmak zorunda kalmıştır.⁴³ Başka bir ifadeyle Yukarı Dicle'nin batısı artık Roma egemenliğine girmiştir. Bu İmparator Traianus zamanından beri doğuda kazanılan en büyük zaferdi. Roma hâkimiyet sınırını Dicle'nin ötesine taşıırken aynı zamanda Mezopotamya'yı güvenli hale getirerek Sâsânîler ile arasında bir tampon bölge yaratma politikası izlemiştir. Nisibis Antlaşması Romalılar ve Sâsânîler arasında kırk yıl sürecek barışçıl bir dönemin başlangıcını oluşturuyordu ki Roma-Sâsânî ilişkileri tarihinde bu süre istisnai derecede uzun bir süreydi (Doležal, 2020; 182; Konuk, 2022: 10). II. Şābuhr'un yetişkinliğe erişmesine kadar propaganda faaliyetleri iç siyasette yürütülmüş, dış dünyaya karşı sessizlik hâkim olmuştur.

⁴³ Ammianus Marcellinus'un (XXV.7.9) aktardığına göre Arzanena, Moxoena, Zabdicena, Rehimena ve Corduena bölgeleri Romalılara bırakıldı. Petrus Patricus tarafından aktarılan listeye göre ise bu bölgeler Ingilena, Sophena, Arzanena, Corduena ve Zabdicena'yı kapsamaktaydı. Bk. Petr. Patric. P30.

2.3. II. Šābuhr'dan II. Constantius'a: İdeolojik Bir Mektup

Narseh hayatını kaybettikten sonra Sâsânî tahtına II. Ohrmezd (302-309) geçti.⁴⁴ *Arbela Kronikleri*'ne göre II. Ohrmezd babası Narseh'in uğradığı aşağılayıcı yenilginin intikamını almak için Roma topraklarına saldırsa da kayda değer bir başarı sağlayamadı (*Chron. Arbela. XI*). II. Ohrmezd'in yerine geçen oğlu Adur-Narseh ise kısa süre sonra bir grup soylu tarafından tahttan indirilmiş ve geleneğe göre II. Šābuhr henüz anne karnındayken *krallar kralı* ilan edilmiştir.⁴⁵ II. Šābuhr olgunluğa erişine kadar soylular ve din adamları saltanat naipliğini üstlenmişler ancak sınırların korunmasında etkili olamamışlardır. Arap istilacılar, Bahreyn ve komşu bölgelerden Basra Körfezi'ni geçip Persia'yı, özellikle de Ardašir-Xwarrah (Fīrūzābād) bölgesini yağmalayarak tarımsal üretimi sekteye uğratmışlardır. II. Šābuhr 16 yaşına geldiğinde dizginleri ele almış ve Arap kabilelerine karşı başarılı seferler düzenlemiştir.⁴⁶ Bu seferler sonucu Basra Körfezi'nin kontrolünü ele geçiren II. Šābuhr, Arapların yeni saldırılar düzenlemesini engellemek için *war ī tāzīgān* "Arap duvarı" olarak adlandırılan bir savunma hattı inşa ettirmiştir (Kia, 2016: 275; Daryae, 2009: 17).

II. Šābuhr, Arap kabilelerini saf dışı bıraktıktan sonra Nisibis Antlaşması ile Romalılara kaptırılan toprakları geri almak için harekete geçmiştir. II. Šābuhr'un Romalılara karşı saldırgan bir politika izleyecek olmasının ardında Nisibis Antlaşması'yla kaybedilen itibarı geri kazanma arzusu olduğu kadar dini ve ideolojik gerekçeler de bulunmaktaydı. Nitekim I. Constantinus'un 313 yılından itibaren Hristiyanlığa karşı hoşgörülü bir tutum takınması ile Sâsânî topraklarında yaşayan Hristiyanların konumu tartışmalı bir hâl aldı. Roma Hristiyanlaştıkça, Hristiyanlık sadece dini bir gücü değil, aynı zamanda siyasi bir gücü de temsil etmeye başladı (Rohrbacher, 2002: 212). Caesareali Eusebius'a inanacak olursak I. Constantinus, II. Šābuhr'a bir mektup yollayarak İran topraklarındaki Hristiyanların korunmasını talep etmişti:

Tanrı'ya kendilerini adanmış insanları kötü buyruklarla huzursuz edenlerin sonlarını bizzat gördüm. Bu nedenle Tanrı'ya şükran borçluyum, çünkü O'nun yüce takdiri sayesinde ilahi yasaya saygı duyan tüm insanlık, şimdi barış sağlandığı için zafer kazanmış gibi sevinmektedir. Böylece saf ve mükemmel bir din aracılığıyla ve ilahi olanla uyumlu hareket etmeleri sonucunda Tanrı tüm insanları kendi etrafında topladığında, bizim için de her şeyin en iyi ve en güvenli şekilde gerçekleşeceğine inandım. Bu insanların -elbette Hristiyanları kastediyorum, tüm endişem onlar için- İran'ın en önemli bölgelerini zengin bir şekilde süslediğini duymak benim için ne kadar sevindirici! Bu nedenle sizin için en iyisi olsun ve aynı zamanda onlar için de en iyisi olsun, çünkü onlar da sizindir. Böylece evrenin efendisini nazik, merhametli ve yardımsever kılacaksınız. Sen

⁴⁴ Agathias (IV.25.1) II. Ohrmezd'in yedi yıl hüküm sürdüğünü söylemektedir.

⁴⁵ Agathias'ın (IV.25.2-5) aktardığına göre II. Šābuhr'un annesinin bir erkek çocuğu mu yoksa kız çocuğu mu doğuracağını öğrenmek isteyen soylular büyücülere geleceği tahmin etmeleri için hediyeler sunmuştur. Gebe bir kısrak getirilerek büyücülerden doğacak yavrunun cinsiyeti hakkında tahminde bulunmaları istenmiştir. Bu şekilde tahminin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini birkaç gün içerisinde öğrenebilecekler, bu da onlara bir insanın geleceği hakkında söylenenlerin gerçekleşme olasılığına dair bir değerlendirme yapma fırsatı verecekti. Büyücüler bir erkek çocuğunun doğacağını söylediklerinde soylular krallık tacını II. Šābuhr'un annesinin karnına sembolik olarak yerleştirmişler ve bebeği imparator ilan ederek ona bir isim ve unvan vermişlerdir.

⁴⁶ II. Šābuhr, esir alınan Arapların omuz kemiklerini çıkardığı için Arapça kaynaklarda *Du'l-Aktāf* "omuz delen" olarak anılmaktadır. Bk. Daryae, 2009: 16.

çok güçlü olduğun için, onları sana emanet ediyorum, çünkü sen de dindarlığınla ünlüsün. Onları kendi insanlığınıza uygun olarak sevin. İnancınızı koruyarak hem kendinize hem de bize büyük bir memnuniyet vereceksiniz (Euseb. Vit. Const. IV.11-13).

I. Constantinus her ne kadar dostça ifadeler kullansa da bu mektup II. Şābuhr'un Hristiyan tebaası üzerindeki otoritesine bir meydan okuma ve İran'daki Hristiyanların kötü muamele görmemeleri için üstü kapalı bir tehdit niteliği taşımaktaydı. I. Constantinus *kendini Tanrı'ya adanmış insanlara* zulmedenlerin başına neler geldiğini hatırlatırken aslında benzer bir zulmün yapılması durumunda bunun cezasız kalmayacağı mesajını vermektedir. Mektubun gerçekliği tartışmalı olsa da iki güç arasındaki çatışmalarda Hristiyanlık Roma için itici bir güç haline gelecekti.

Eusebius (Vit. Const. IV.56) 337 yılında doğudaki barbarlar arasında karışıklıklar çıktığına dair haberlerin geldiğini ve bunun üzerine I. Constantinus'un Perslere karşı askeri bir sefer yapmak üzere harekete geçtiğini yazmaktadır. Bu sefer, önceki seferlerden farklı olarak belirgin bir dini misyonla ilişkilendirilmiştir. İmparatorun çadırı kiliseye benzeyecek şekilde inşa edilecek, kendisine piskoposlar eşlik edecek, sefer boyunca yanında özel bir İncil taşıyacak ve Ürdün Nehri'nde vaftiz edilecekti. Ancak I. Constantinus sefere çıkmadan önce 337 yılında Nicomedia yakınlarında hayatını kaybetmiştir. II. Şābuhr bu durumu fırsata çevirerek Nisibis'i kuşatsa da muvaffak olamamıştır. Muhtemelen 344 yılında Singara'da Roma kuvvetleriyle karşılaşan II. Şābuhr kısmî bir başarı gösterse de savaşın kesin sonucu belirsiz kalmıştır. 346 ve 350 yıllarında olmak üzere Nisibis'i iki kez daha kuşatan II. Şābuhr istediği başarıyı elde edememiştir (Vanderspoel, 1954: 74-75; Van Dam: 2011: 20).⁴⁷

Orta Asya'daki göçebe kabilelerin İran sınırlarını taciz etmesi II. Şābuhr'u doğuya yönelmeye zorlamıştır. Yaklaşık olarak on yıl boyunca Hun kabileleriyle meşgul olan II. Şābuhr hâkimiyeti sağladıktan sonra II. Constantius'a Nisibis Antlaşması'nın bozulmasını ve atalarına ait toprakların geri verilmesini talep ettiği bir mektup yollamıştır (Jasckson-Bonner, 2020: 78). II. Şābuhr II. Constantius'a *kardeşim* diye hitap etse de mektubun içeriği *kardeşçe* değildi:

⁴⁷ Kilise tarihçisi Theodoretus'un (II.26) aktardığına göre II. Şābuhr şehrin su kaynağı Mygdonius Nehri'ne bir set çekilmesini emretmiştir. II. Şābuhr'un planı Nisibis halkını susuz bırakmak değil, setin arkasında şehrin güçlü surlarını yıkacak derecede su toplanmasıydı. Setin yıkılmasıyla II. Şābuhr şehrin özenle inşa edilmiş surlarının yerle bir olduğunu görmüş ve dinlenmek için geri çekilmiştir. Ertesi gün sabahın ilk ışıkları Nisibis'in üzerine düştüğünde, II. Şābuhr ve ordusu surlardaki gediklerin Nisibis piskoposu Yakub'un duaları sayesinde mucizevi bir şekilde onarıldığını görünce şaşkına dönmüşlerdir. II. Şābuhr yeniden inşa edilen surlara hayretle bakarken, II. Constantius'un imparatorluk tacını takarak surların tepesinde geçit töreni yaptığını görmüştür. Roma imparatorunun Antakya'da olduğunu düşünen II. Şābuhr danışmanlarını bu durumu kendisine bildirmediikleri için azarlamıştır. Ancak danışmanlar, II. Constantius'un Antakya'da bulunduğu konusunda ısrar edince II. Şābuhr bunun bir halüsinasyon olduğunu anlamış ve *Tanrı Romalılar için savaşıyor* diye haykırmıştır. Theodoretus, Nisibis'i savunan Roma ordusunun büyük bir kısmının Hristiyan olmadığına inanmaktadır. Aslında Romalı askerler çoğunlukla imparatorluğun batı iç bölgelerinden gelen paganlardı. Bu nedenle Theodoretus, II. Şābuhr ve ordularının başarısız olmasını bu lejyonların gücüne değil, şehirdeki dindar vatandaşların taptığı *tanrıya* bağlamaktadır.

Ben, Krallar Kralı, yıldızların arkadaşı, güneşin ve ayın kardeşi Šābuhr, kardeşim Constantius Caesar'a en içten selamlarımı sunarım. Başkalarına ait olan şeylere inatla göz dikmenin zaman zaman ne tür tahribatlara yol açtığını tecrübeyle öğrendikten sonra, nihayet en doğru yola dönmüş ve adaletin sarsılmaz hükmünü kabul etmiş olmanıza seviniyor ve bundan memnuniyet duyuyorum... Talebimi kısaca ifade edeceğim. Atalarımın imparatorluğunun Strymon Nehri'ne ve Makedonya sınırlarına kadar uzandığına sizin eski kayıtlarınız bile tanıklık ediyor; bu toprakları talep etmem uygundur, çünkü (ve söylediklerim olarak algılanmasın) ihtişam ve göz alıcı meziyetler bakımından eski kralları geride bırakıyorum. Ama her zaman doğru olan benim için değerlidir ve bu hususta eğitildiğim için pişmanlık duymama neden olacak bir şey yapmadım. Ve bu nedenle, büyükbabamdan [=Narseh] hileyle alınan Armenia ve Mezopotamya'yı geri almak benim görevimdir... (Amm. Marc. XVII.5.3-8).

II. Šābuhr'un *doğruluğun* kendisi için taşıdığı değeri ifade etmesi I. Dārius'un *Nakşı-Rüstem Yazıtları*'ndaki *doğrunun dostuyum* ifadesiyle benzerlik taşımaktadır (DNb §8b. 11-15). Her iki kral da doğrunun takipçisi olarak ahlaki üstünlüklerini vurgulamış, düşmanlarını ise yalancılıkla suçlayarak itibarsızlaştırmışlardır.

Adaletsiz bir savaşın sonuçlarına razı olmayacağını ifade eden II. Šābuhr, Nisibis Antlaşması'na atıfta bulunarak Armenia ve Mezopotamya'yı geri istemiştir. Ancak II. Šābuhr atalarından miras kalan Strymon Nehri ve Makedonya sınırlarına kadar uzanan topraklar üzerinde yalnızca hakkı olduğunu iddia ederek bu bölgelerin geri verilmesini talep etmemiştir. Muhtemelen II. Šābuhr geniş bir coğrafyayı istemek yerine Armenia ve Mezopotamya'ya odaklanarak Romalıları yarılmak ve böylece bir savaş vuku bulmadan bu iki stratejik bölgeyi ele geçirmeyi hedeflemiştir. Öte yandan II. Šābuhr Romalıları karşı hem güçlü bir pozisyon elde edebilecek hem de uzun vadedeki stratejik hedeflerine odaklanabilecekti. Bu bağlamda II. Šābuhr'un mektubu, Akamenid mirasına yapılan vurgu ile Romalıları psikolojik olarak etkileyerek siyasi hedeflere ulaşmak için tasarlanmış politik bir propaganda örneği olarak değerlendirilebilir. II. Constantius için II. Šābuhr'un talepleri kabul edilemezdi. Nitekim II. Constantius II. Šābuhr'a cevaben gönderdiği mektubunda bunu açıkça ifade etmiştir:

Ben Constantius, karada ve denizde galip, ebediyen Augustus, kardeşim kral Šābuhr'a en içten selamlarımı sunarım. Afiyette olmanıza sevindim, eğer isterseniz bundan sonra da dostunuz olurum; ancak daima inatçı ve gittikçe artan bu açgözlülüğünüzü şiddetle kınıyorum. Mezopotamya ve Armenia'yı size aitmiş gibi istiyorsunuz ve sağlığı daha sonra sağlam bir temele otursun diye herhangi bir uzlaşmayla onaylanmaktan ziyade reddedilmesi gereken bir tavsiye olarak sağlıklı bir vücudun bazı uzuvlarını kesmeyi öneriyorsunuz (Amm. Marc. XVII.5.10-14).

İlginç bir şekilde II. Constantius, Strymon Nehri ve Makedonya sınırlarına dair herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Shayegan (2004: 122) buna dayanarak II. Šābuhr'un ataları Perslere dair ifade ettiği sözlerin uydurma olduğu sonucuna varmıştır. Ancak II. Constantius da tıpkı II. Šābuhr gibi geniş bir bölge üzerinde mücadele etmek yerine Mezopotamya ve Armenia'ya dikkat çekmek istemiş olabilirdi. Zira Roma iç mücadelelerin yaşandığı bir dönemden yeni çıkmıştı. Üstelik Romalılar Tuna boylarında barbarlara karşı savaşmakta ve doğu sınırlarını güçlülükle savunmaktaydı. Talepleri olumsuz karşılanan II. Šābuhr hızla harekete geçerek 359 yılında Amida'yı (Diyarbakır)

kuşatmıştır.⁴⁸ 73 günlük kuşatmanın ardından Amida ele geçirilmiş ve halk Sâsânî topraklarının farklı bölgelerine sürgün edilmiştir. Amida'nın işgalinden sonra Dicle'ye yönelen II. Şābuhr 360 yılında Singara ve Bezabde'yi hâkimiyeti altına almıştır (Frye, 1984: 311; Kulikowski, 2016: 305).⁴⁹

2.4. Iulianus'un Doğu Seferinin Kavramsal ve İdeolojik Temelleri

II. Constantius'un 361 yılında hayatını kaybetmesinin ardından tek *augustus* olan Iulianus (360-363), Sâsânîlere karşı hızla harekete geçmiştir. Iulianus sefer arifesinde Fenike halkı tarafından *barbarorum extincor* “barbarların sonunu getiren” sözleriyle karşılanmıştır (Gariboldi 2016: 48). Ammianus Marcellinus (XXIII.5.19) Iulianus'un askerlerine *kılıçlarının üzerindeki akrabalarımızın kanı henüz kurumamış olan bu zararlı halkı yok etmeliyiz* diye seslendiğini aktarmaktadır. Iulianus bu sözleriyle açıkça III. Gordianus, Philippus ve Valerianus'un felaketle sonuçlanan doğu seferlerini ima etmiştir.⁵⁰

Batı ordularının seçkin birliklerini ve Tuna lejyonlarının en iyi askerlerini kendi sancağı altında toplayan Iulianus, Sâsânîlerin başkenti Ctesiphon'u ele geçirmek gibi büyük bir hedefle Antakya'dan ayrılmıştır. II. Şābuhr, kuzey ve doğu sınırlarındaki göçebe toplulukların istilalarıyla meşgul olduğu için ateşkes teklifinde bulunsa da bu teklif Iulianus tarafından reddedilmiştir (Lacey, 2022: 308). Ammianus Marcellinus (XXII.12.2) Iulianus'un *aylarca süren hareketsizlik döneminden sonra savaş özlemiyle yanıp tutuştuğunu ve Pers fatihi olarak Parthicus unvanına sahip olmak istediğini* söylemektedir. Iulianus savaşların şanına şan katmakla kalmayacağına aynı zamanda Roma silahlarının süregelen üstünlüğünü tüm dünyaya göstereceğine inanıyordu. Başarılı bir savaştan elde edilebilecek önemli stratejik kazanımlar da bulunmaktaydı. Nitekim Sâsânîler yüz yılı aşkın süredir Roma'nın doğu eyaletleri için bir tehdit oluşturmaktaydı. Roma, Sâsânîlere karşı bir dizi savaşta başarı elde etmiş olsa da Sâsânî tehdidi Roma'nın dikkatini sürekli olarak diğer düşman tehditlerinden uzaklaştırmakta ve uzun süreli savaşlar imparatorluğun askeri ve ekonomik kaynaklarını tüketmekteydi. Aslında Roma, Traianus döneminden bu yana yönetilebilir maksimum sınırına çoktan ulaşmıştı. Ayrıca Roma'nın imparatorluğun mevcut yarısını dahi yönetirken

⁴⁸ Ammianus Marcellinus (XVII.5.15) II. Constantius'un yolladığı mektuba yanıt gelmemesi üzerine, II. Şābuhr'a aralarında *usta bir müzakereci* olan sofist filozof Eustathius'un da bulunduğu birkaç elçi gönderdiğini anlatmaktadır. II. Constantius'un II. Şābuhr'a Hristiyan bir piskopos değil de bir filozofu gönderme kararı, Hristiyanlığın güçlü bir muhalifi olan Eunapius'un dikkatinden kaçmamıştır. Eunapius (VS.465-466) Eustathius'un ikna sanatında çok yetenekli olduğundan dolayı II. Constantius'un *Hristiyanların kitaplarına sıkıca sarılmış* olmasına rağmen, II. Şābuhr'un tehdidini bertaraf etmek için ünlü filozofu çağırdığını aktarmaktadır. Öte yandan Eunapius, Eustathius'un önceden *barbar* olan II. Şābuhr'un gözlerini kamaştırdığını, II. Şābuhr'un tacını çıkarıp Eustathius'un giydiği türden bir filozof pelerini giymeye niyetlendiğini ancak magilerin bunu engelleyerek Eustathius'u krallarına karşı büyüclük yapmakla suçladığını söylemektedir.

⁴⁹ Sâsânîler büyük kayıplar vermelerine rağmen şehrin surlarına yaklaşarak bir gedik açmayı başarmışlar ve koçbaşı yardımıyla savunma kulelerinden birini yıkarak şehre girmişlerdir. Askerlerin bir kısmı katledilmiş diğerleri ise sürgüne gönderilmiştir. Bölgedeki Roma ordusunun büyük bölümü Nisibis'te konuşlandığı için yardıma gelememiştir. Bk. Amm. Mar. XX.5.3-8.

⁵⁰ Ammianus Marcellinus'un (XXIII.5.7) aktardığına göre Iulianus, III. Gordianus'un Zaitha'da bulunan mezarını ziyaret ederek onuruna kurbanlar kesmiştir. Zosimus (III.14.2) ise III. Gordianus'un mezarının Dura yakınlarında olduğunu iddia etmektedir.

karşılaştığı büyük zorluklar göz önünde alındığında Sâsânîlerin uçsuz bucaksız topraklarını ele geçirme ve yönetme olanağı yok denecek kadar azdı.

Eğer Sâsânîlerin fethi ve asimilasyonu Roma'nın gücünü aşıyorsa, sınırlar boyunca tampon görevi görececek yeni topraklar elde etme olasılığının ötesinde bir savaş gerekçesi var mıydı? Muhtemelen böyle bir gerekçe vardı çünkü Iulianus'un sarayında bir koz bulunmaktaydı. II. Şābuhr'un kardeşi Ohrmazd sürgündeydi ve kırk yıldır Romalıların arasında yaşıyordu. Belki de Iulianus'un amacı İran'ı ele geçirmek değil II. Şābuhr'un yerine Roma ile kalıcı bir uzlaşma sağlayabileceğini düşündüğü Ohrmazd'ı getirmektir (Potter, 2004: 517; Lacey, 2022: 308-309). Bunun yanı sıra İskender'in Pers İmparatorluğu'nu yok etmesinin ve İran'ı küçük krallıklara bölmek için Iulianus'a model teşkil etmiş olabileceği de bir başka ihtimaldir. Bütün bu olasılıklar göz önüne alındığında Iulianus'un İskender figürünü propaganda amaçlı kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İskender figürü doğu sınırlarının ötesine saldırgan seferler düzenlemeyi düşünen imparatorlar için özel bir çekiciliğe sahip olmuştur. Çünkü Roma, İran'ı yöneten Sâsânî krallarının İskender tarafından yıkılan Pers İmparatorluğu'nu yeniden kurmaya çalıştıklarının farkındaydı. Hüküm süren imparator ile İskender'in eylemleri arasında karşılaştırmalar yapan yazarlar ve hatipler ise gurur verici benzetmelerle imparatorun ve sarayının gözündeki statülerini sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı. Bu karşılaştırmalar bir Roma imparatorunun İskender'den daha büyük olduğunu vurgulamak için değil, hitap edilen imparatorun idealize edilmiş bir tasvirini sunmak, tarihsel örnekleri çağdaş siyasi meselelerle uyumlu hâle getirmek ve imparatorluk propagandası olarak kullanılmak için yapılmıştır. İmparatorlar, Roma'yı ve içinde yaşayan insanları temsil ettiklerinden bu tür karşılaştırmalar ile Romalıların geçmişin ve içinde bulunulan zamanın en üstün ırkı olduğu düşüncesi de güçlendirilmiştir (Smith, 2011: 47; Peltonen, 2019: 74).

Hangi açıdan bakılırsa bakılsın Iulianus batıdaki zaferlerinin kazandırdığı askeri ünü artırmayı ve *Parthicus* unvanını kazanmayı amaçlamıştır (Amm. Marc. XXII.12.2). Probus (276-282) dönemine kadar hem *Parthicus* hem de *Persicus* imparatorluk unvanları olarak kullanılmıştır ancak Carus'tan (282-283) itibaren *Persicus* unvanı popüler hâle gelmiştir. Muhtemelen Iulianus kendi ideolojik arzularını güçlendirmek için *Parthicus* olarak anılmak istemiştir. Çünkü Sâsânîler kendilerini Perslerin mirasçıları, Parthları ise Selevkosların siyasi mirasçıları olarak görmüşlerdir. Ayrıca Parthların hüküm sürdüğü dönem, Avesta'nın kutsal kitaplarını ateşe veren, birçok din adamını öldüren ve Perslerin parçalanmasına neden olan İskender'in eylemleriyle bağlantılı olarak olumsuz bir dönem olarak algılanmıştır. Sâsânîler Parth krallarının saltanatının yalnızca 266 (veya 270) yıl sürdüğünü söyleyerek yönetim sürelerini kasıtlı olarak kısaltmıştır ki, bu da gerçek sürenin yaklaşık yarısıdır. Buna karşılık Iulianus, Sâsânîleri Parthlarla ilişkilendirerek Sâsânîlerin Makedonya'nın ve dolayısıyla Selevkos mirasını devralan Roma'nın tebaası olarak görülmesi gerektiğini iddia etmiştir (Chauvot, 1992: 116; Shayegan, 2011: 362-363; Gariboldi, 2016: 49).

Nitekim II. Constantius'a ithaf edilen ve 356/357 civarında Iulianus tarafından yazılan *Panegyric*'te (methiye) *Asyalı barbarlar* önce İskender ardından Romalılarla savaşıyan tek bir ulus olarak kabul edilirken Persler Makedonya İmparatorluğu'nun bakiyeleri olarak değerlendirilmiştir (Gariboldi, 2016: 49). Iulianus, II. Constantius için kaleme aldığı ikinci *Panegyric*'te (358/359) ise Sâsânîlerin Parthlar ile bir tutulmaktan korktuğunu ve bu nedenle giyim tarzlarından askeri taktiklere kadar Pers geleneğine ait olan unsurları yüceltmeye çalıştıklarını söylemektedir:

Bunun üzerine [II. Şābuhr] orduyu Pers tarzında sıraladı. Bana öyle geliyor ki, Pers geleneklerini sürdürüp taklit ediyorlar çünkü Parthlarla bir tutulmak istemiyorlar ve bu nedenle Persli gibi davranıyorlar. Med tarzı kıyafetler tercih ederek savaşa giderken onlar gibi görünüyorlar ve aynı zırhı giymekten, altın ve morla süslenmiş elbiseler giymekten gurur duyuyorlar. Böylece gerçeği gizleyerek Makedonya'dan ayrılmadıklarını sadece eskiden kendilerine ait olan imparatorluğu yeniden canlandırdıkları izlenimi vermeye çalışıyorlar (Iul. Or. II. 63A-B).

Iulianus Sâsânîlerin aslında Parthlar olduklarını öne sürse de II. Şābuhr'u bir Pers kralı olarak tasvir etmiştir. Zira Iulianus Sâsânîlerin şehirleri kuşatma şeklini tarif ederken II. Şābuhr'u, Abydos'un tepelerinden donanmasını hayranlıkla izleyen I. Xerxes'e benzetmiştir.⁵¹ Tıpkı Pers kralı Xerxes'in Salamis Savaşı'nı tepeden izlemesi gibi II. Şābuhr' da Nisibis kuşatmasını yüksek bir noktadan izlemiştir. Iulianus'un amacı II. Şābuhr'un ordusunun püskürtülmesinin, MÖ 480 yılındaki I. Xerxes'in yenilgisi kadar büyük bir başarı olduğunu ima ederek II. Constantius'u övmekti (Lightfoot, 1988: 123; Gariboldi, 2016: 49).⁵²

Iulianus, Romalıların Sâsânî topraklarını haklı olarak fethettiğini kanıtlamak için bir yandan İskender figürünü kullanırken, diğer yandan Sâsânîleri Parthlar ile özdeşleştirerek Sâsânîlerin Pers mirası üzerinden yürüttüğü propagandayı zayıflatmaya çalışmıştır. Athanassiadi (1981: 196-197) Iulianus'un Perslerin yenilgiye uğratılması fikrinin büyümesine kapıldıktan sonra bu fikrin bir delinin hayali olmadığını aksine kendisinden önceki pek çok imparatoru harekete geçiren güçlü bir tutku olduğunu göstermeye çalıştığını ileri sürmektedir. Libanius (*Or.* XV), Iulianus'un sefere çıkmasından sonra kaleme aldığı mektubunda bu doğulu düşmana karşı yapılacak askerî harekâtı İskender'in Pers seferiyle karşılaştırmıştır.

Iulianus'un yeni bir İskender olma hayali 363 yılında bir mızrak darbesiyle son bulmuştur. Zira güçlü bir ordu ile Ctesiphon'a kadar ulaşmayı başaran Iulianus Samarra yakınlarında gerçekleşen çatışmada nerden geldiği belli olmayan bir mızrak darbesiyle yaralanmış ve kısa süre sonra hayatını

⁵¹ Iulianus, Pers-Yunan Savaşları'nı detaylı bir şekilde ele alan Herodotus'a atıf yapmaktadır. Bk. Hdt. VII.44.

⁵² Iulianus'un, Pers geçmişini kullanarak kuzeni İmparator II. Constantius'u övmesinin nedeni yalnızca Sâsânî karşıtı propaganda yapmak değil aynı zamanda II. Constantius için bir tehdit oluşturmadığını kanıtlamaktır. Iulianus'un II. Constantius ile ilişkileri pek iyi sayılmazdı zira II. Constantius 337 yılında Iulianus'un babası Iulius Constantius'u öldürtmüş, 354 yılında ise Iulianus'un üvey kardeşi Gallus'u idam ettirmişti. Iulianus, II. Constantius'un kendisine güvenmediğinin farkındaydı bu nedenle amcasına (II. Constantius) kin gütmediği ya da intikam arzusu taşımadığı izlenimini vermek istemiştir. Bk. Tougher, 1998: 106-107.

kaybetmiştir (Amm. Marc. XXV.3.6; Smith, 2016: 50).⁵³ Iulianus’a büyük bir hayranlık besleyen Libanius (Or. XVIII.283) *Pers İmparatorluğu’nun Roma’nın bir parçası olmasını ve yasalarımızla yönetilmesini bekliyorduk* sözleriyle uğradığı büyük hayal kırıklığını dile getirmiştir.

2.5. *Ignobile Decretum*

Ammianus Marcellinus (XXV.7.1-13) Romalılar ve Sâsânîler arasında yapılan Nisibis Antlaşması’nı tasvir ederken bu antlaşmayı *ignobile decretum* (utanç barışı) tanımlamıştır. Ancak Ammianus Marcellinus antlaşmanın imzalanmasının sorumlusunu ne başarısız bir sefer düzenleyen Iulianus ne de birçok taviz vermek zorunda kalan Iovianus olarak görmektedir.⁵⁴ Nitekim askerler tarafından seçilen yeni imparator Iovianus (363-364) geri çekilme politikası uygulayarak Dicle Nehri kıyılarına ulaşmıştır. Ancak nehri geçemeyeceğini fark eden Iovianus II. Şābuhr’un barış teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.⁵⁵ 363 yılında imzalanan antlaşmaya göre Dicle’nin doğusundaki beş eyalet (Arzanena, Moxoena, Zabdicena, Rehimenā, Corduena) ile on beş kale ve Nisibis, Singara, Castra Maurorum şehirleri Sâsânî hâkimiyetine bırakılmıştır. Singara ve özellikle Nisibis gibi tahkim edilmiş şehirlerin Sâsânîlere devredilmesi, sadece Roma’nın Mezopotamya’daki savunma sistemini yok etmekle kalmamış aynı zamanda Adiabene ve Asur’daki Sâsânî savunmasını da güçlendirmiştir. Otuz yıl sürecek olan barışın diğer bir maddesine göre Romalılar, Sâsânîlere karşı Armenia kralı Arşak’ı desteklemeyeceklerdi (Amm. Marc. XXV.7.9-14).⁵⁶

II. Şābuhr’un Nisibis Antlaşması’yla kaybedilen bölgelerin tamamını geri almadığı ya da bunu amaçlamadığı söylenebilir. Zira 299 yılında Romalılara bırakılan Ingilene ve Sophene’nin tekrar Sâsânî hâkimiyetine geçip geçmediği konusu belirsizdir. *Paschal Kroniği*’nde tüm eyaletlerin Sâsânîlere bırakıldığı zikredilse de dönemin diğer kaynaklarında bu eyaletlerin yeniden Sâsânîlerin idaresine girdiğine dair bilgi bulunmamaktadır (*Chron. Pasch.* 554). Muhtemelen II. Şābuhr, Mezopotamya’daki güç dengesi ve toprak paylaşımından nispeten memnun olunması amacıyla

⁵³ Libanius’a göre (Or. XVIII.275.5) Iulianus Roma ordusundaki Hristiyan bir asker tarafından öldürülmüştür. Ayrıca bk. Soz. HE. VI.2.

⁵⁴ Ammianus Marcellinus (XXV.4.23), *Metrodorus’un yalanlarına çok fazla güvenerek Parth ateşini yakan Iulianus değil, Constantinus*’tu sözleriyle I. Constantinus’un aç gözlülüğüne vurgu yaparak imparatoru sorumlu tutmaktadır. XI. Georgius Cedrenus’un (P295) aktardığı hikâyeye göre, I. Constantinus döneminde yaşamış bir filozof olan Metrodorus dünyanın çevresini dolaşmak amacıyla Hindistan’ın en uzak köşelerine kadar gitmiştir. Brachmanların takdirini kazanan Metrodorus onların tapınaklarına kabul edildiğinde çok sayıda inci ve değerli taşlar çalmıştır. Hint kralı da Metrodorus’a I. Constantinus’a sunması için değerli mücevherler vermiştir. Metrodorus mücevherlerin bir kısmını kendi hediyesi olarak I. Constantinus’a sunmuş ve kralın daha fazlasını gönderdiğini ancak hepsinin Sâsânîler tarafından ele geçirildiğini söylemiştir. I. Constantinus, II. Şābuhr’a bir mektup yazarak mücevherlerin iade edilmesini istese de bir cevap alamamıştır. Bunun üzerine Romalılar ve Sâsânîler arasındaki barış bozulmuştur.

⁵⁵ Taberî (I.843) Iovianus ve II. Şābuhr’un yüz yüze görüştüklerini, iki imparatorun da birbirlerinin önünde eğildiklerini ve II. Şābuhr’un Iovianus’u kucakladığını iddia etmektedir.

⁵⁶ Kısa bir süre sonra bu maddeyi farklı şekilde algılayan Romalılar ve Sâsânîler arasında yeni bir kriz vuku bulmuştur. Sâsânîler Armenia’da serbestçe hareket edebileceklerini ve istediklerinde fethedip topraklarına katabileceklerini düşünürken Romalılar yalnızca askerlerini geri çekmeyi ve Armenia kralı Arşak’ı desteklemeyi kabul ettiklerini, Sâsânîlere bölge üzerinde tam bir yetki vermediklerini iddia etmişlerdir. Bk. Blockley, 1984: 36.

İngilene ve Sophene'nin Romalıların yönetiminde kalmasına izin vermiştir. Sık sık vuku bulan çatışmalar hem Romalıların hem de Sâsânîlerin kesin bir zafer kazanmanın neredeyse imkânsız olduğunun farkına varmalarını sağlamıştır. Bu farkındalık Roma-Sâsânî diplomasisinde ilk kez bir antlaşmanın geçerlilik süresinin belirlenmesinde gözlemlenebilir. Savaşların getirdiği askeri ve ekonomik kayıpların yanı sıra Roma ve Sâsânî topraklarını yağmalamaya hazır uygarlaşmamış kavimlerin tehdidi de göz ardı edilemezdi. Bu nedenle iki güç arasındaki barış hayatta kalmaları için zorunlu olmasa bile stratejik olarak büyük bir öneme sahipti.

Dolayısıyla 363 yılında imzalanan antlaşma Mezopotamya özelinde barış ve istikrar dönemini başlattı. Nitekim VI. yüzyıla kadar Mezopotamya sınırlarında ne Romalılar ne de Sâsânîler yeni topraklar fethetme girişiminde bulunmamışlardır. Sâsânîlerin eski Pers topraklarını geri alma arzusu ile gerçekleştirdikleri saldırgan politikalar mevcut durumlarını koruma adına şekillenmeye başlamıştır. Romalılar da emperyalist politikalarını sürdürmeyeceği gerçeğiyle yüzleşmiştir. 363 yılından sonra her iki güç de kendisine ait olduğunu düşündüğü toprakların kontrolünü elinde tutmaya ve güç dengesini korumaya çalışmıştır.

Bu güç dengesi ve ideolojik meşruiyet arayışı, yalnızca siyasi ve askeri düzeyde değil, sanatsal alanda da kendini göstermiştir. Sâsânîler Roma karşısındaki üstünlük iddialarını kaya kabartmaları, sikkeler ve yazıtlara yansıtarak propaganda araçları olarak kullanmışlardır. Siyasi sahada doğrudan çatışmaların yaşanmadığı dönemlerde iç kitlelere yönelik meşruiyetin vurgulanması krallık makamı açısından büyük önem taşımıştır. Özellikle kaya kabartmaları Sâsânîlerin Akamenidlerle kurduğu bağın somut göstergesi olarak öne çıkmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜCÜN GÖRSEL İNŞASI: SANAT VE PROPAGANDA

3.1. Kaya Kabartmaları ve Yazıtlar

Erken dönem Sâsânî kralları zaferlerini kutlamak ve meşruiyetlerini güçlendirmek için stratejik yerlere kaya kabartmaları yerleştirmişlerdir. Günümüze ulaşan yaklaşık otuz Sâsânî kaya kabartması bilinmekte olup bunların büyük bir kısmı, Sâsânî hâkimiyetinin ilk seksen yılı içinde inşa edilmiştir. Genellikle yolların, geçitlerin, pınarların ya da nehirlerin kenarına inşa edilen kaya kabartmaları kralların mesajlarını iletmek ve aynı zamanda okuma yazma bilmeyen kitlelere görsel bir anlatı sunması açısından etkili bir propaganda aracı olarak işlev görmüştür. Sâsânî kaya kabartmalarının en önemli ve yaygın teması zafer ve tanrısal takdis sahneleridir. Zira Sâsânîler için krallık hem dini hem de siyasi bir makamdı. Kral siyasi olarak kraliyet makamını temsil etmekteydi ve aynı zamanda yeryüzündeki ilahi düzenin koruyucusuydu. Krallık ile din arasındaki ilişki askeri başarıların ve yönetim hakkının meşruiyetinin güçlendirilmesinde temel rol oynamaktaydı (Canepa, 2013: 875; Chen, 2025: 172)

Sâsânî kaya kabartmalarında kral her zaman genç, uzun boylu, güçlü ve sağlıklı, en erkeksi haliyle, dalgalı sakallı, iri gözlü ve kaslı bir figür olarak tasvir edilmiştir. Kralların eylemleri genellikle güçlerini temsil etmektedir. Nitekim krallar düşmanlarını ya öldürürken ya da ölü bedenlerinin üzerinde yürürken betimlenmiştir. Kralın güzelliği ve erkeksiliği, kendisinden daha kısa ve daha az güzel olarak tasvir edilen düşmanlarıyla tezat oluşturmaktadır. Genellikle kabartmaların kompozisyonunda merkezi figür kraldır. Savaş sahnelerinin işlendiği kabartmaların tümünde Sâsânî kralları zafer kazanmış şekilde tasvir edilmiştir. Düşmanların zafer kazanmış kral figüründen daha küçük bir şekilde gösterilmesi onların aşağı ve değersiz olmalarını ifade etmektedir (Dezhamkhooy ve Papoli-Yazdi, 2018: 68).

Kaya kabartmalarında görsel anlatımlarla ifade edilen propaganda, Sâsânî yazıtlarıyla metinsel olarak desteklenmiştir. Yazıtlar, kaya kabartmaları gibi doğal ve mimari mekânların özelliklerini birbirine bağlayan tekniklerden biriydi. Bireyler bir çevreyle özdeşleştikçe kimlikleri de o çevre aracılığıyla inşa edilir (Canepa, 2015: 12-13). Dolayısıyla Sâsânî kaya kabartmalarının büyük bir kısmının Nakş-ı Rüstem'deki Akamenid krallarının kaya mezarlarının altına oyulması, yazıtların Ka'be-i Zerdüş ve Akamenidlerin başkenti Persepolis'e kazınması tesadüf değildir. Bu bölgeler Parthlar döneminde de önemini korumuş ancak Sâsânîlerle birlikte kaya kabartmaları ve yazıtlar

aracılığıyla dönemin siyasi ve dini ideolojisini yansıtan propaganda merkezleri hâline gelmiştir. Öte yandan Sâsânîler, Akamenidlerle aralarında tarihsel bir süreklilik yaratmaya çalışmışlardır.⁵⁷ Zira aynı bölgede inşa edilen yazıtlar ve kaya kabartmalarının görsel varlığı bile geçmişle bağ kurmada içerikleri kadar önemliydi (Canepa, 2021: 253-254; Peighambari, 2019: 68).

Skjaervo (1985: 593-603) Akamenid ve Sâsânî yazıtlarını karşılaştırarak benzer kalıpların hatta aynı temaların kullanıldığını belirlemiştir. Genellikle soylarından, tanrıların ilahi lütfu ve koruması altında olduklarından ve başarılarından bahseden krallar yazıtlar aracılığıyla kabartmalarda verilmek istenen mesajları net şekilde ifade edilerek meşruiyetlerinin ve güçlerinin propagandasını yapmışlardır. I. Ardaşir tarafından başlatılan gelenek, haleflerini büyük ölçüde etkileyen ikonografik formlar ve kompozisyonlar oluşturmıştır. Bu doğrultuda bu bölümde Persia’da inşa edilmiş kaya kabartmaları ve yazıtlar ele alınarak Akamenidlerle kurulan bağın görsel ve metinsel olarak sürekliliğinin nasıl şekillendiği ve ideolojiye nasıl yansıtıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.1.1. I. Ardaşir’in Kaya Kabartmaları

I. Ardaşir, krallığının ilahi olarak desteklendiğinin propagandasını yapmak için Ahura Mazda’dan krallık yetkisini aldığı sahnelerin işlendiği kaya kabartmaları yaptırmıştır. Bu kabartmalardan ilki Firuzābād’da yer alan takdis kabartmasıdır. Kabartmadaki sahneye göre Ahura Mazda (solda) I. Ardaşir’e (sağda) krallık yetkisini temsil eden bir diadem sunmaktadır (Şekil 1). I. Ardaşir’in arkasında veliaht prens I. Şābuhr ve iki prens daha olmak üzere üç kişi bulunmaktadır (Luschey, 2011: 377-380). I. Ardaşir’in Nakş-ı Receb’de bulunan takdis kabartmasında ise Firuzābād’daki krallık yetkisini devraldığı sahnenin bir tekrarı resmedilmiştir (Şekil 2). Ancak bu kez I. Ardaşir kabartmanın sol tarafında Ahura Mazda ise sağ tarafta yer almaktadır. I. Ardaşir sağ eliyle Ahura Mazda’dan krallık yetkisini temsil eden didemi alırken sol elini saygı ifadesi olarak kaldırmıştır (Canepa, 2009: 59). Kabartmada dikkat çekici ayrıntı I. Ardaşir’in diğer kabartmalarından farklı olarak diademi Ahura Mazda ile kavramasıdır. Bu durum I. Ardaşir’in başarılarına ve Ahura Mazda’nın ilahi himayesine güvendiğini göstermektedir. Aynı sahnede, I. Şābuhr da sağ elini saygı ifadesi olarak kaldırmış ve sol elini kılıcının kabzasına koymuştur. Geleneklere göre I. Şābuhr sol elini kıyafetinin içine gizlemiştir.

⁵⁷ Canepa (2021: 253), Nakş-ı Rüstem ve Persepolis’teki Akamenid yapılarının Sâsânîler tarafından Keyânîlerin mirası olarak görüldüklerini iddia etmektedir. Canepa’ya (2021: 265) göre Sâsânîler Akamenid krallarını İran’ın ilk kralları olduklarına inandıkları Keyânîlerle özdeşleştirerek Akamenidleri göz ardı etmişlerdir.

Şekil 1: I. Ardaşır'ın Firuzābād'da Yer Alan Takdis Kabartması

Kaynak: Callieri, 2017: 226.

Şekil 2: I. Ardaşır'ın Nakş-ı Receb'te Yer Alan Takdis Kabartması

Kaynak: Callieri, 2017: 226.

I. Ardaşır'ın en meşhur kabartması Pers krallarının mezarlarının bulunduğu Nakş-ı Rüstem'deki zafer sahnesinin tasvir edildiği kabartmadır. Bu kabartmada I. Ardaşır atının üzerinde Parth kralı IV. Artabanus'un cesedini çiğnerken, Ahura Mazda da kendi atı üzerinde kötülük tanrısı Ehrimen'ı çiğnerken betimlenmiştir (Şekil 3). Ahura Mazda sağ eliyle I. Ardaşır'e hükümdarlık yetkisini simgeleyen bir diadem uzatmakta ve sol elindeki barsom (Zerdüşti ayinlerinde rahipler tarafından kullanılan ağaç dalları veya bitki saplarından yapılan demet) ile I. Ardaşır'i kutsamaktadır (Kanga, 1988: 825; Altaweel ve Squitier, 2018: 48). Ahura Mazda, Pers kabartmalarında ve bazı Pers

sikkelerinde tasvir edilen mazgallı bir taç giymektedir. I. Ardaşîr'in sol elinin işaret parmağını tanrıya duyulan saygının bir işareti olarak ağzına götürdüğü görülmektedir.

Şekil 3: I. Ardaşîr'in Nakş-ı Rüstem'deki Takdis Kabartması

Kaynak: Alram, 2105: 4.

I. Ardaşîr'in Nakş-ı Rüstem'deki kabartmasında yer alan düşmanı çiğneme sahnesinin benzeri Pers silindir mühürleri üzerinde de işlenmiştir. Silindir mühürlerin birinde atlı bir mızrakçı ölü bir düşmanın üzerinden geçerken tasvir edilmiştir (Şekil 4). Mühür üzerindeki yazıtta *Teispes'in oğlu Anşanlı Kyros* yazmaktadır ancak düşmanın kimliği belirtilmemiştir. Atlı mızrakçı Pers kudretinin güçlü bir imgesi olarak sunulmuştur. Düşmanlarını yenen Pers kralının tasviri yüzyıllar sonra ilk Sâsânî kralı I. Ardaşîr tarafından Nakş-ı Rüstem'deki kaya kabartmasında taklit edilerek kraliyet gücünün simgesi olarak kullanılmıştır (Harper, 2006: 14).

Şekil 4: Silindir Mühürde Betimlenen Atlı Mızrakçı, Persepolis

Kaynak: Meadows, 2005: 197.

I. Ardašir, Nakş-ı Rüstem'deki takdis kabartmasında yer alan atların üzerindeki yazıtta tanrının inayetiyle kral olduğunu bir kez daha vurgulayarak görsel tasvirlerle vermek istediği mesajı açık bir şekilde ifade etmiştir:

Bu, Mazdaperest tanrılarının soyundan gelen, tanrı Pabag'ın oğlu Ērān krallar kralı tanrı Ardašir'in tasviridir. Bu, tanrı Ahura Mazda'nın tasviridir (ANRm-a; ANRm-b).

Kendisini İran'ın meşru kralı ve Ahura Mazda'nın sadık bir kulu olarak tasvir eden I. Ardašir tanrı ile kralın eşit olduğu bir imaj yaratmıştır. Zira I. Ardašir tebaasına ve haleflerine Ahura Mazda ile arasındaki özel bağı gösterirken aslında Ahura Mazda'yı tıpkı kendisi gibi dünyevî bir figüre dönüştürerek yeryüzüne indirmiş ve onu ölümlü bir bedenle eşitlemiştir. Diğer bir ifadeyle I. Ardašir kendisini tarih ve zamanının ötesine taşıırken, Ahura Mazda'yı tarihin bir öznesi haline getirmiştir (Yücel, 2021b, 54-55).

Ahura Mazda'nın İran krallık ideolojisindeki üstünlüğü I. Dārius'un iktidara gelmesiyle önem kazanmıştır. Nitekim I. Dārius Ahura Mazda'yı en yüce tanrı ilan ederek tüm başarılarını ve zaferlerini onun desteğine bağlamıştır. Ancak I. Dārius'un meşruiyet kaynağı olarak Ahura Mazda'ya yaptığı atıflar muhtemelen dini bir bağlılıktan değil imparatorluğun birliğini sağlamak ve evrensel bir otoriteyi meşru kılmak amacıyla oluşturulmuş söylemlerdir (Soudavar, 2003: 88-89). I. Dārius'un *Behistun Yazıtları*'nda krallığın kendisine Ahura Mazda tarafından verildiğini ifade etmesi onun ilahi bir seçimle iktidara geldiğinin propagandasıdır. I. Dārius'un iletmek istediği mesaj açıktır: Ahura Mazda'nın iradesine ve dolayısıyla krala saygı gösteren ve onu destekleyenler huzur içinde yaşayacaklar, karşı çıkanlar ise yok olacaktır (Tucker, 2014: 42). Din, I. Dārius'un krallık ideolojisini meşru kılmaya ve otoritesine karşı çıkanları engellemeye yönelik bir işlev görmüştür. I. Ardašir tıpkı I. Dārius gibi meşruiyetini tanrıdan yani Ahura Mazda'dan aldığını iddia ederek Ahura Mazda figürünü kabartmalarında dini ve siyasi propaganda aracı olarak kullanmıştır. I. Ardašir bu propaganda ile tebaasına ve düşmanlarına karşı tanrısal koruma altındaki bir krallığı yönettiğini ilan ederken, aynı zamanda otoritesine ve yönetimine itaatin kutsal bir yükümlülük olduğu mesajını vermiştir.

3.1.2. I. Šābuhr'un Zafer Kabartmaları

I. Šābuhr, Roma imparatorları III. Gordianus, Philippus ve Valerianus'a karşı kazandığı zaferleri ölümsüzleştirmek ve gücünün propagandasını yapmak için Bişāpūr'da üç, Nakş-ı Rüstem ve Dārābgerd'de birer kaya kabartması yaptırmıştır. Kabartmaların kronolojik bir sırasını vermek oldukça zordur. Herzfeld (1941: 314-316) sıralamanın Nakş-ı Rüstem, Bişāpūr I, Bişāpūr II, Bişāpūr III şeklinde olması gerektiğini öne sürerken, Herrmann (1989: 20-24) Bişāpūr I, Nakş-ı Rüstem, Bişāpūr III ve Bişāpūr II şeklinde sıralamayı tercih etmiştir. Ancak Herrmann, Dārābgerd'deki

kabartmanın I. Šābuhr'a ait olmadığını iddia ederek sıralamanın dışında bırakmıştır. Anlaşılır olması açısından kabartmalar bulundukları konuma göre kronolojik şekilde verilmiştir.

3.1.2.1. I. Šābuhr'un Bišāpūr (I-II-III) Kabartmaları

I. Šābuhr, Bišāpūr I olarak bilinen kaya kabartmasında dini ve siyasi gücünü tek bir görsel anlatı üzerinde ustalıkla birleştirmiştir. Kabartmadaki tasvire göre I. Šābuhr, babası I. Ardašīr'in Nakş-ı Rüstem'deki kabartmasında olduğu gibi, Ahura Mazda'dan krallık yetkisini alırken betimlenmiştir (Şekil 5). Ancak bu kabartmada dikkat çekici bir yenilik boyun eğdirilen düşmanın kimliğinde yatmaktadır. Artık düşman İran coğrafyasındaki bir rakip değil, yabancı ve büyük bir düşman yani Roma İmparatorluğu'dur. Nitekim kabartmadaki sahneye göre I. Šābuhr'un atı Roma İmparatoru III. Gordianus'u (?) ezerken, Ahura Mazda'nın atı kötülük tanrısı Ehrimen'i çiğnemektedir. İmparator Philippus ise diz çökmüş bir şekilde teslimiyet içinde yalvarmaktadır (Canepa, 2009: 61-62; Edwell, 2021: 114). Bu görsel anlatı, I. Dārius'un *Behistun Yazıtları*'ndaki ifadeleriyle dikkat çekici bir paralellik göstermektedir. Zira I. Dārius, *Behistun Yazıtları*'nda kendisini Ahura Mazda'nın yardımıyla zafer kazanan bir hükümdar olarak tasvir etmiş ve tanrı ile zaferleri arasındaki bağı meşruiyetinin propagandası olarak kullanmıştır (DB I-V). I. Šābuhr da benzer şekilde, Roma'ya karşı kazandığı zaferi ilahi bir tasdik ve takdirin yansıması şeklinde sunarak zaferinin propagandasını yapmıştır.

Şekil 5: I. Šābuhr'un Bišāpūr I Kabartması

Kaynak: Overlaet, 2009: 505.

Beş farklı panele ayrılan Bišāpūr II kabartmasında ise I. Šābuhr, Sāsānî seçkinlerinden oluşan bir grup ile kendisine bağlılıklarını bildiren askerler arasında, atının üzerinde betimlenmiştir.

Kabartmanın merkez sahnesinde III. Gordianus I. Šābuhr'un atının toynakları altında yatarken, Philippus diz çökmüş yalvarırken, Valerianus ise bileğinden kavranarak I. Šābuhr tarafından esir alınmış şekilde gösterilmiştir (Şekil 6). I. Šābuhr kompozisyondaki en büyük figürdür ve bu nedenle kolaylıkla farkedilmektedir. Zaferi simgeleyen bir figür elinde bir diadem ile I. Šābuhr'a doğru uçmaktadır (Keall, 1989: 287-289).

Şekil 6: Bišāpūr II Kabartmasının Merkez Sahnesi

Kaynak: Syvānne ve Maksymiuk, 2018: 98.

I. Šābuhr'un Bišāpūr III olarak adlandırılan kabartmasında Bišāpūr II'deki sahnenin bir tekrarı yer almaktadır (Şekil 7). Philippus, I. Šābuhr'un atının önünde diz çökmüş vaziyette, Valerianus I. Šābuhr'un atının arkasında ve I. Šābuhr tarafından esir alınmış şekilde, III. Gordianus ise I. Šābuhr'un atının toynaklarının altında ölü olarak yatarken tasvir edilmiştir (Edwell, 2021: 114-115).⁵⁸ Bišāpūr III kabartmasının merkezinde I. Šābuhr'un yalnız durduğu sahnenin sağında ve solundaki alanlara yerleştirilmiş birçok karakter yer almaktadır, ancak bu figürlerin yüzleri sonradan kasten tahrip edilmiştir. I. Šābuhr'un sol tarafında yaklaşık 70 süvari betimlenirken, sağ tarafında ona hediyeler getiren, çoğu Romalılardan oluşan figürler bulunmaktadır. Hediyeler arasında savaş arabaları, köleler, tekstil ürünleri, şarap testileri, zırhlar, aslanlar ve bir fil göze çarpmaktadır. Zaferi simgeleyen bir figür I. Šābuhr'a doğru uçarken, diz çökmüş bir Romalı da I. Šābuhr'a güç halkasını sunmaktadır (Sivrioğlu, 2023: 74). I. Šābuhr, Romalı imparatorları kendi egemenliği altında ve aşağı bir konumda gösterirken, bir Romalının ona güç halkasını sunmasıyla yeryüzündeki tartışılmaz egemenliğini vurgulamıştır.

⁵⁸ Overlaet (2009: 477) I. Šābuhr'a boyun eğen kişinin Philippus değil Emesa kentinin kralı Uranius Antoninus olduğunu iddia etmektedir.

Şekil 7: I. Šābuhr'un Bišāpūr III Kabartması

Kaynak: Overlaet, 2009: 519.

I. Šābuhr'un Bišāpūr III ve Bišāpūr II kabartmaları, I. Dārius'un Behistun'da bulunan kabartmasının kompozisyonuna oldukça benzemektedir. Nitekim I. Dārius da Behistun'daki kabartmasında yalan söyleyerek iktidarı gasp eden Gaumāta'nın bedenini *çiğnerken* tasvir edilmiştir (Şekil 8) I. Dārius'un karşısında her biri farklı kıyafet giyen dokuz isyancı kral birbirlerine bağlı şekilde tek sıra hâlinde dizilmiştir ki bu da farklı etnik grupların esir alındıklarını göstermektedir.

Yabancı uluslara yapılan vurgu I. Šābuhr ve I. Dārius'un ikonografilerini birbirine bağlamaktadır. Persepolis'te I. Dārius tarafından yapımına başlanan ve I. Xerxes tarafından tamamlanan Apadana'daki kabartmalarda ise imparatorluğun farklı bölgelerinden elçilerin çeşitli hediyeler sunduğu sahneler yer almaktadır. İskitler kendilerine özgü kıyafetler, bilezikler ve bir aygır ile, Baktriyanlar deve, koç, deri, kumaş ve kâseler ile resmedilmiştir. Hediyeler yabancı ulusların Pers İmparatorluğu'na tabi olmasına binaen getirilmiş olabileceği gibi kralı övmek amacıyla da sunulmuş olabilir (Mackintosh, 1973: 195; Stoneman, 2015: 40). I. Šābuhr da Bišāpūr III ve Bišāpūr II kabartmalarında I. Dārius gibi farklı etnik grupları itaat altına aldığı ve düşmanlarına boyun eğdirdiği sahneleri işlemiştir. Özellikle Bišāpūr III kabartmasında elçiler tarafından I. Šābuhr'a hediyeler sunulması tasviri, boyun eğdirdiği ulusları haraca bağlayan I. Dārius'un, I. Šābuhr tarafından örnek alındığına işaret etmektedir. I. Šābuhr, I. Dārius gibi çoğunlukla okuma yazma bilmeyen tebaalarına görsel bir anlatımla güçlü bir kral olduğu izlenimini vererek kabartmaları propaganda aracı olarak kullanmıştır.

Şekil 8: I. Dārius'un Behistun'daki Kabartması

Kaynak: Aurell, 2020: 72.

3.1.2.2. I. Šābuhr'un Nakş-ı Rüstem Kabartması ve Ka'be-i Zerdüş Yazıtları

I. Šābuhr'un Nakş-ı Rüstem'deki zafer kabartması, Pers krallarının mezarının altına yerleştirilmiştir (Şekil 9). Muhtemelen Nakş-ı Rüstem, I. Šābuhr tarafından hem Pers kralları ile arasındaki tarihsel sürekliliği vurgulamak hem de kendisini bu kralların mirasçısı olarak sunmak için seçilmiştir. Çünkü Nakş-ı Rüstem, I. Dārius'tan III. Artaxerxes'e kadar Pers kralları tarafından yaptırılan sarayların ve anıtsal mezarların bulunduğu kutsal bir alandı. I. Šābuhr'un zafer kabartmasının yanı sıra üç dilli bir yazıtı da (Yunanca, Partça, Orta Persçe) Nakş-ı Rüstem'de bulunan *Ka'be-i Zerdüş*'e kazınmıştır (Gropp, 2012: 271-272; Schmitt, 2013: 299-395; Şekil 10). Orta Persçe kralın takdim dili iken, Partça ve Yunanca fethedilen rejimlerin dillerini yansıtmaktadır. Partça, Sāsānîlerin Parthları mağlup etmesini hatırlatmakta, Yunanca Selevkosların yenilgisine bir gönderme içermektedir. Öte yandan I. Šābuhr, sarayına gelen Romalı elçiler veya saygın kişilerin yazıtın Yunanca versiyonunu okuyarak propaganda içeren mesajlarını ülkelerine taşımalarını amaçlamış olabilir (Rubin, 2002: 68-69).

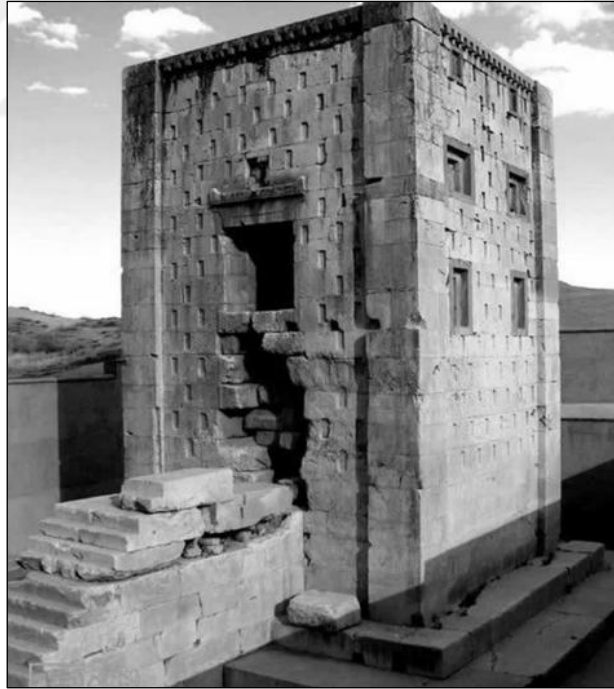
I. Šābuhr, *Ka'be-i Zerdüş Yazıtları*'nda tıpkı I. Dārius'un *Behistun Yazıtları*'nda olduğu gibi seçkin soyunu, hükmettiği toprakları ve başarılarını anlatmıştır. Her ne kadar I. Šābuhr'un yazıtlarını okuyabilecek sınırlı kitleler olsa da (özellikle Yunanca yazıt) I. Šābuhr'un öncelikli hedefi I. Dārius'un da üç dilde yazdırdığı (Persçe, Akadça, Elamca) *Behistun Yazıtları*'nı hatırlatmaktır.

Şekil 9: Nakş-ı Rüstem'deki Pers Krallarının Kaya Mezarları

Kaynak: Canepa, 2018: 213.

Şekil 10: Ka'be-i Zerdüşt

Kaynak: Ranjbar, 2024: 126.

Kabartmalar ve yazıtlar bir kralın zaferlerini tekrar tekrar hatırlatmak, elinde bulundurduğu gücü göstermek ve meşruiyetinin haklılığını vurgulamak için propaganda amaçlı oluşturulan sanatsal eserlerdir. Bu nedenle Nakş-ı Rüstem, salt bir tarihi mekândan öte, I. Şābuhr'un zaferlerini ve üstünlüğünü görsel olarak ilan ettiği bir sahneye dönüşmüştür. Nitekim I. Şābuhr Nakş-ı Rüstem'deki

kabartmasında Roma İmparatorları Philippus ve Valerianus’a bir kez daha yer vermiştir. İlginçtir ki bu kabartmada Roma İmparatoru III. Gordianus yer almamaktadır. Muhtemelen I. Šābuhr yenilgi ve teslimiyetin açık sembolleri olarak Philippus ve Valerianus’u öne çıkarmak istemiştir. Zira I. Šābuhr, III. Gordianus’un ölümünden sorumlu olduğunu iddia etse de bunu kesin olarak kanıtlayamazdı. Philippus’un yenilgisi ise kesin bir kanıt sunmaktaydı çünkü 252 yılında I. Šābuhr tarafından ağır bir hezimete uğratılmıştı. Benzer şekilde Valerianus’un yenilgisi de açıkça I. Šābuhr’un üstünlüğünü kanıtlıyordu. Valerianus ile birlikte binlerce Romalı esirin Sâsânî topraklarına sürülmesi prestijli bir zafer demektir ve kaçırılmayacak bir propaganda fırsatı sunmuştu. Romalı imparatorlar Nakş-ı Rüstem’deki kabartmada I. Šābuhr’un *Ka’be-i Zerdüşť Yazıtları*’nda tasvir edildikleri şekilde betimlenmiştir: Philippus diz çökerek barış isterken Valerianus ise I. Šābuhr tarafından kolundan yakalanarak esir alınmıştır. Kabartmada dikkat çekmeyen ancak oldukça anlamlı bir mesaj taşıyan küçük bir ayrıntı bulunmaktadır. Bu ayrıntı I. Šābuhr’un, silahlarıyla tasvir edilen düşmanlarına karşı kendi kılıcını kınında tutmasında yatmaktadır. I. Šābuhr, kılıcını çekmeye bile tenezzül etmeyerek dönemin en büyük askeri gücünü kolaylıkla mağlup etme yeteğine sahip olduğunun propagandasını yapmıştır. Kabartmanın en sağında sanki bu sahneyi izliyormuş gibi tasvir edilen Kerdir yer almaktadır. Ancak Kerdir figürü II. Wahrām döneminde bir yazıt ile birlikte Kerdir tarafından eklenmiştir (Maksymiuk, 2012: 18-19; Şekil 11).

Şekil 11: I. Šābuhr’un Nakş-ı Rüstem’deki Zafer Kabartması

Kaynak: Daryae ve Rezakhani, 2017: 175.

3.1.2.3. Dārābgerd Kabartması

Dārābgerd kabartması, Persia’da, Dārāb şehrinin 8 km güneyindeki Panha olarak bilinen dağın yamacında yer almaktadır. Bu kabartmada I. Šābuhr atının üzerinde, III. Gordianus I. Šābuhr’un

atının toynakları altında, Philippus ve Valerianus ise Roma kabartmalarındaki barbarlarla aynı şekilde elleri açık yalvarırlarken tasvir edilmiştir (Mackintosh, 1973: 192; Şekil 12). Ancak I. Šābuhr'un tacının I. Ardašīr tarafından kullanılan bir tacı andırması nedeniyle kabartmanın I. Ardašīr'e ait olabileceğine dair çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Tonybee (1978: 174) kabartmanın I. Ardašīr'in kuzeydeki ve doğudaki komşularına karşı kazandığı bir zaferin kutlamasını temsil ettiğini öne sürmektedir. Levit-Tawil (1992: 178) kabartmanın I. Ardašīr tarafından yaptırıldığını ifade ederek üç farklı yaşta üç Roma İmparatoruna (III. Gordianus genç, Balbinus orta yaşlı ve Pupienus yaşlı) karşı kazanılan zaferin resimli bir kaydı olduğunu söylemektedir. Gall (2008: 150) ise kabartmanın I. Šābuhr'un en eski tarihli zafer kabartması olduğuna dair bir görüş öne sürerek tartışmalara farklı bir açıdan yaklaşmıştır.

Şekil 12: I. Šābuhr'un Dārābgerd Kabartması

Kaynak: Overlaet, 2009: 526.

3.1.3. II. Wahrām'ın Sar Mašhad'daki Kabartması

Kāzerūn'un güneybatısındaki Sar Mašhad'de bulunan kabartmada II. Wahrām'ın iki aslanı öldürme sahnesi tasvir edilmiştir. II. Wahrām'ın vücudu cepheden, başı ise profilden gösterilmiştir (Şekil 13). II. Wahrām'ın kraliçesi Šābuhrduxtag'un sağ elini bir koruma işareti olarak tuttuğu, Kerdir ve büyük olasılıkla bir prens olan başka bir figürün de II. Wahrām'ı izledikleri görülmektedir. Aslan, II. Wahrām'a saldırırken ve II. Wahrām'ın ayaklarının altında olmak üzere iki farklı şekilde betimlenmiştir. Bivar (1972: 280) bu aslanları II. Wahrām'ın düşmanları Roma İmparatoru Carus ve II. Wahrām'ın kardeşi Ohrmazd ile ilişkilendirmektedir. Zaehner'e (1955: 237-238) göre, Zerdüştler aslanları Ehrimen'in yaratıcı faaliyetinin en yüksek tezahürleri olarak görüyorlardı.

Şekil 13: II. Wahrām'ın Sar Mašhad'daki Kabartması

Kaynak: Ghasemi, 2022: 58.

Pers mitolojisiinde gücü simgeleyen aslan, Pers saraylarındaki yapıların üzerinde tehlikeli bir yaratık olarak tasvir edilmiştir. Nitekim Persepolis'teki I. Dārius Sarayı'nın ana solunu ve Taht Salonu'nun kapı girişlerinin hem güney hem de kuzey sövelerinde aslanla dövüşen ve onu bıçaklayan bir figür tasviri bulunmaktadır (Şekil 14). Ana salonla bağlantılı küçük odaların (doğuda 16 numaralı oda ve batıda 5 numaralı oda) güney kapılarında ise bir eliyle aslan yavrusunu boğan diğer eliyle hançer tutan bir figür betimlenmiştir (Şekil 15). Ayrıca I. Xerxes'in *Harem* olarak adlandırılan binasının kapılarından batıdan ana salona açılanların hem güney hem de kuzey sövelerinde aslan bıçaklayan bir figür, doğudan ana salona açılan kapılarda ise aslan başlı bir canavarı boynuzundan yakalayarak öldürmüş bir figür yer almaktadır (Almagor, 2021: 22-25). I. Dārius'un bazı silindir mühürlerinin baskılarında kralın aslanla çatışma hâlinde olduğu görülmektedir. Bu mühürlerinden birinde I. Dārius'un savaş arabasından kendisine saldıran bir aslana ok attığı, kanatlı disk içindeki bir figürün de (muhtemelen Ahura Mazda) krala yardım ettiği bir sahne betimlenmiştir (Şekil 16). Paroda (1965: 176) mührün aslında tek ve aynı aslanı iki aşamada yani krala saldırırken ve kralın arabasının altında ölü şekilde yatarken gösterdiğini öne sürmektedir. Aslanla mücadele, kralın kudretini ve egemenliğinin simgelerken aynı zamanda imparatorluğu tehdit edenler üzerindeki gücünün altını çizmek için kullanılmıştır (Briant: 2002: 232). II. Wahrām da muhtemelen kaosa düzen getiren güçlü bir kral gibi görünmek amacıyla kabartmalarında Pers tasvirlerinde kullanılan aslan figürüne yer vermiştir. II. Wahrām dönemindeki iç ve dış karışıklar kralın imajını zedelediği için tebaasına karşı kendisini güçlü, yiğit, kahraman olarak sunması son derece önem taşımaktaydı. Bu nedenle kabartmadaki sahnenin gerçek bir olayı tasvir etmediği, propaganda amacıyla oluşturulduğu söylenebilir.

Şekil 14: Bir Aslanı Bıçaklayan Kahraman

Kaynak: Almagor, 2021: 22.

Şekil 15: Genç Bir Aslanı Boğan Figür

Kaynak: Almagor, 2021: 23.

Şekil 16: I. Dārius'un Silindir Mühür Üzerindeki Aslanla Mücadele Tasviri

Kaynak: Summerer ve Lukpanova, 2019: 603.

Sâsânî rölyeflerinde kullanılan aslan motifi Sâsânî mühürleri üzerinde de işlenmiştir. Akamenid sanatında *aslan-boğa* mücadelesi olarak bilinen, başka bir hayvana saldıran aslan motifi Sâsânî mühürlerinde sıkça görülmektedir (Şekil 17). Mühürlerde aslan bir boğaya ya da antilopa, bazen bir geyiğe, nadiren bir koça ve istisnai olarak kanatlı bir ata saldırma eğilimindedir (Şekil 18). Mühürlerde dört farklı tasvir bulunmaktadır. Her biri, aslanın sağ profilde olduğu versiyon temel alınarak tanımlanmıştır. Temel biçim olarak aslanın sağ profilden gösterildiği versiyon alınmış, aslanın sol profilden gösterildiği versiyon ters olarak adlandırılmıştır (Brunner, 1978: 98).

Şekil 17: Bir Boğaya Saldıran Aslan

Kaynak: Dehpahlavan ve Qanavati Hendigani, 2016: 53.

Şekil 18: Bir Koça Saldıran Aslan

Kaynak: Dehpahlavan ve Qanavati Hendigani, 2016: 52.

3.1.4. Narseh'in Nakş-i Rüstem ve Bişāpūr'daki Takdis Kabartması

I. Šābuhr'un oğlu Narseh, III. Wahrām'ın gayrimeşru bir şekilde iktidarı gasp ettiğini iddia ederek III. Wahrām'ı tahttan uzaklaştırmış ve kendisini *krallar kralı* ilan etmiştir. Narseh bu başarısını *Paikuli Yazıtları*'nda *Ahura Mazda, tüm tanrılar ve Anāhīd*'e borçlu olduğunu dile getirerek tüm tanrıların onun yönetimini onayladığının propagandasını yapmıştır (Pourshariati, 2008: 333). Narseh'in hükümdarlığı ile Zerdüşti tanrılar arasında kurduğu bağın görsel tasviri Nakş-ı Rüstem'de bulunan kaya kabartmasında görülebilir. Kabartmadaki tasvire göre Narseh'in sağında Tishtrya ve Mithra tanrıları yer almakta, Anahita ise Narseh'e krallık yüzüğünü sunmaktadır (Overlaet, 2022: 381; Şekil 19).⁵⁹ Farsçada *yarēh* olarak adlandırılan krallık yüzüğü bir kralın tanrılardan aldığı desteği ifade etmektedir. Kabartmada Narseh ve Anāhīd arasında küçük bir çocuğun varlığı göze çarpmaktadır. Çocuğun başının sağ tarafında asılı duran *dastār* (zaferi temsil eden uçuşan bir kurdele) ve çok sayıda düğüm atılmış kurdeleler onun bir tanrı ya da kral olduğuna işaret etmektedir (Soudavar, 2003: 72-74). Soudavar (2003: 73) çocuk figürün Apam-Nepat'ı sembolize ettiği görüşündedir. Avesta'da tanrıların kahramanlara ve krallara bahsettiği *farr*'ın (Av. *xʷarənah*) “ilahi lütuf” Yima'nın yalan söylemesi ve doğru yoldan sapması üzerine Mithra'ya geri döndüğü, bir şahin şekline bürünerek Apam-Nepat tarafından sular altında korunmaya başladığı anlatılmaktadır (Boyce, 2011: 148-150). Narseh, *farr*'ın tek sahibi olduğunu göstermek ve III. Wahrām'a karşı isyanını meşrulaştırmak için Apam-Nepat figürüne yer vermiş olmalıdır.

Narseh, I. Wahrām'ın Bişāpūr'daki takdis kabartmasından I. Wahrām'ın adını silerek kendi adını yazdırmış ve kralın atının altına secde halindeki bir düşman figürü eklemiştir (Şekil 20). Atın altındaki düşman muhtemelen III. Wahrām'a krallık tacını takan Wahnām'dır. Narseh'in Ahura

⁵⁹ Shahbazi (1983: 255-268) kadın figürün Anāhīd değil, Narseh'in eşi Shāpurdokhtag olduğunu iddia etmektedir.

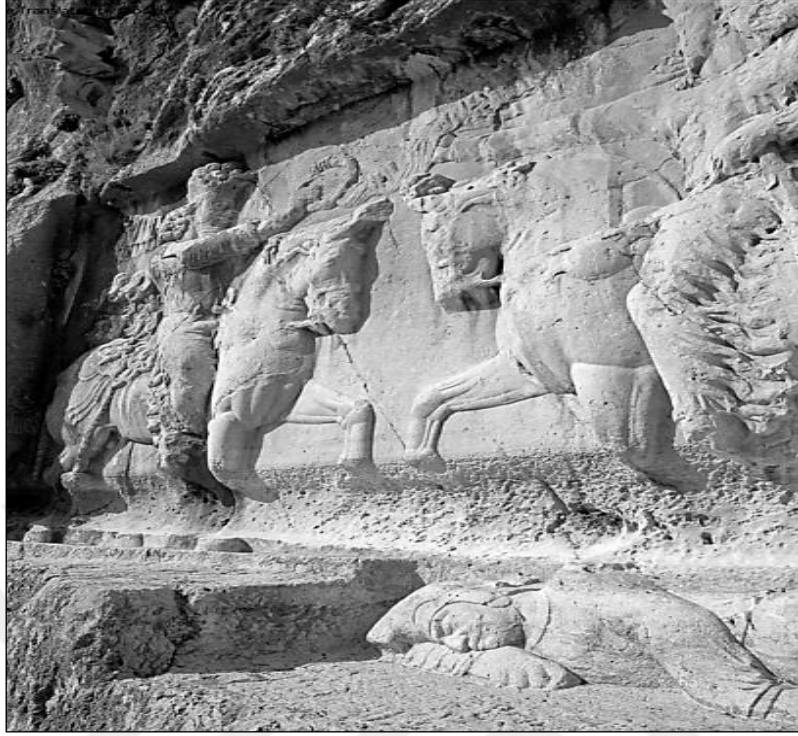
Mazda'nın atının toynaklarının altına Ehriman figürünü eklememiş olması dikkat çekicidir. Muhtemelen Nakş-ı Rüstem'deki I. Ardaşir ve I. Şābuhr'un kabartmalarını gören izleyicinin Narseh'in vermek istediği mesajı anlayacağı düşünülmüştür. Benzer bir sahne I. Dārius'un Behistun'daki kabartmasında da işlenmiştir. I. Dārius tarafından iktidarı gasp etmekle suçlanan Gaumāta, I. Dārius'un ayaklarının altında resmedilmiştir. Narseh, I. Dārius gibi söylemlerini görsellerle birleştirerek yürüttüğü propaganda ile kutsal bir kurum olan krallık makamına karşı düzen bozucuların yanında yer alınmaması mesajını vermeye çalışmıştır.

Şekil 19: Narseh'in Takdis Kabartması

Kaynak: Overlaet, 2022: 377.

Şekil 20: Narseh'in Bişāpūr Kabartması

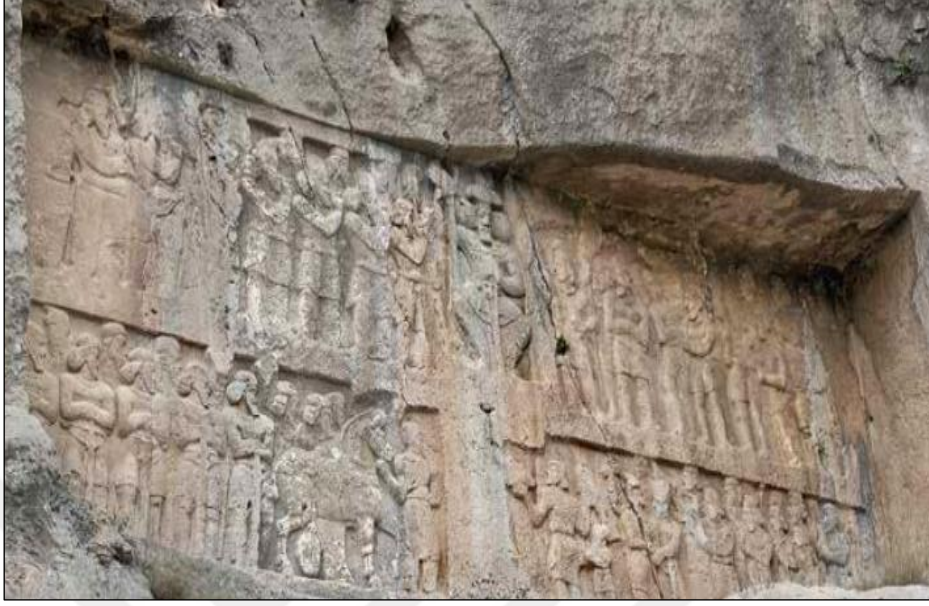

Kaynak: Canepa, 2018: 268.

3.1.5. II. Šābuhr'un Bişāpūr Kabartması ve Persepolis'teki Šābuhr Sakānšāh Yazıtı

II. Šābuhr tarihte en uzun süre hüküm süren krallardan biri olmasına rağmen kendisine ait olduğu kesin olan yalnızca bir kabartma bulunmaktadır. Bişāpūr VI olarak adlandırılan kabartmada cepheden betimlenen II. Šābuhr sahnenin merkezinde durmaktadır (Şekil 21). II. Šābuhr'un sağında ve solunda hizmetkârları ve esirler yer almaktadır. İki panel olarak tasarlanan sahnenin alt panelinde II. Šābuhr'a hediyeler, vahşi hayvanlar ve düşmanların kesik başlarını sunan bir figür dikkat çekmektedir (Sivrioğlu, 2018: 68).

Şekil 21: II. Šābuhr'un Bīšāpūr Kabartması

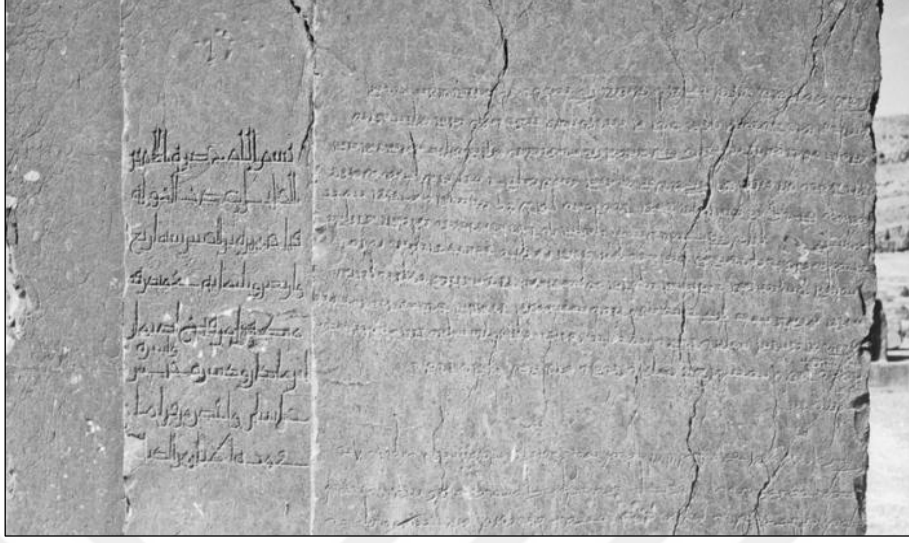

Kaynak: Waugh, 2017: 38

II. Šābuhr dönemindeki en önemli yapıt II. Šābuhr'un kardeşi Šābuhr Sakānšāh tarafından Persepolis'teki I. Dārius'un özel sarayına bırakılan Orta Persçe yazıttır (Şekil 22). Nakş-ı Rüstem gibi Persepolis de Sāsānîler için özel bir öneme sahipti. Nitekim Sāsānî krallarının bu bölgelerde çeşitli kaya kabartmaları ve yazıtlar inşa ettirmesi atalarının mirasına gösterdikleri saygıya ve kendilerini onlarla özdeşleştirmek istediklerine açıkça kanıt sunmaktadır. Šābuhr Sakānšāh 311 yılında hanedanını ve atalarını kutsamak için Persepolis'e özel bir ziyarette bulunmuş ve yazıtında Pers krallarını anmıştır:

Spandarmad ayında, İranlı ve İranlı olmayanların krallar kralı, tanrıların soyundan gelen Mazdaperest Šābuhr'un ikinci yılında, tanrıların soyundan gelen, İranlı ve İranlı olmayanların krallar kralı Mazdaperest Ohrmazd'ın oğlu, Hindistan, Sīstān ve Turān'ın (hükümdarı), deniz kıyılarına kadar hükmeden Šābuhr Sagān-šāh efendisini selamladıktan sonra Stakhr'dan Sīstān'a doğru yola çıktı, Sadstūn'a geldi, burada ekmek yedi. Ona eşlik edenler arasında Sīstān Meclis Üyesi Wahrām ī Naxw-Ohrmazd, Warāzān rahibi Narseh, Zarang'tan Rēw-Mihrānlı Dēn, kâtip Narsēh, Pers ve Sīstānlı soylular, tüm vilayetlerden ve lordlardan gelen elçiler vardı. Büyük bir kutlama yapıldı, tanrılara ibadet edilmesini emretti, babası ve atalarını övdü, burayı inşa edenleri de övdü. Tanrı (onları) hatırlasın (ŠPs-I).

Şekil 22: I. Dārius Sarayı’ndaki Šābuhr Sakānšāh’ın Orta Persçe Yazıtı

Kaynak: Mousavi, 2012: 82.

II. Šābuhr Persepolis’e yapılan bu ziyaretini ve yazıtı ne kadar önemseydiğini göstermek için 329 yılında Seleucos olarak adlandırılan bir saray yetkilisini, imparatorluğun kuzeydoğusundaki Sīstān’dan Persepolis’e göndererek yazıtın hâlâ orada olup olmadığını kontrol etmesini emretmiştir. Persepolis, IV. yüzyılın ortalarında imparatorluğun sembolik merkezi olarak önemini korumaktaydı. Persepolis, imparatorluğun en uzak köşelerinde yaşayan hanedan üyeleri için bile Pers mirasıyla bağ kurmanın odak noktasıydı. Ancak V. yüzyıla gelindiğinde bu eski yapılar yerlerini Avesta’nın mitolojik mekanlarını ve geleneklerini somutlaştırmak için inşa edilen yeni kutsal mekanlara bırakmıştır (Canepa, 2018: 270).

3.2. Meşrulaştırma Aracı Olarak Sikkeler

Kaya kabartmaları ve yazıtların yanı sıra, ticareti ve alışverişi kolaylaştırmak amacıyla basılan sikkeler önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Diğer bir ifadeyle sikkeler ekonomik işlevlerinin yanında Sâsânî yönetiminin ideolojik söylemini geniş kitlelere ulaştıran bir araç hâline gelmiştir. Kaya kabartmaları ve yazıtlar sınırlı bir kitle tarafından görülebilirken sikkelerin dolaşımda olması, bu ideolojik mesajların daha fazla kişiye ulaşmasını sağlamıştır (Puschnigg, 2006: 22)

Sâsânîlerin sikke basımı I. Ardašîr’in Persia’nın kralı olarak taç giymesıyla başlamıştır. Bu sikkelerde ön cepheden betimlenen I. Ardašîr kendisini *bgy ’rthštr[y?] MLKA/ bay Ardašîr šāh* “tanrısal kral Ardašîr” olarak nitelemiştir (Şekil 23). Sikkelerin arka yüzünde ise I. Ardašîr’in babası

Pāpak yer almakta olup *BRE bgy p'pky MLKA/ pus bay Pābag šāh* “tanrısal Pābag’ın oğlu, kral” ibaresi bulunmaktadır (Alram, 2008: 17; Yücel, 2018: 255).⁶⁰

Şekil 23: Persia Eyaleti Kralı Olarak I. Ardaşîr’in Bastırdığı İlk Sikkeler

Kaynak: Mosig-Walburg 2006/2007: 78-79.

I. Ardaşîr IV. Artabanus’u mağlup ettikten kısa süre sonra para sistemini yeniden düzenlemiştir (Alram, 2008: 18). Yeni tip sikkelerin ön yüzünde I. Ardaşîr sağa bakar şekilde tacıyla birlikte yer alırken arka yüzdeki Pāpak’ın yerini ise bir ateş sunağı almıştır. Ateş sunağının yanında *NWR’ ZY’ rthštr/ ādur ī Ardaşîr* “Ardaşîr’in Ateşi” ibaresi bulunmaktadır. Bu ateş her kralın saltanatının başında yakılan kutsal bir ateştir ve Zerdüşî inancının bir sembolüdür. I. Ardaşîr’in portresinin sağ tarafa doğru tasvir edilmesi, genellikle sol tarafa bakan Parthlardan bilinçli bir ayrımı temsil etmektedir ve aynı zamanda yeni bir dönemin başlangıcını vurgulamaktadır. I. Ardaşîr sikkeler üzerinde Zerdüşî imgelerini kullanarak kendisini açıkça Zerdüşî dininin bir takipçisi olarak ilan etmiştir. Ancak bu durum I. Ardaşîr’in Zerdüşîliği *devlet dini* olarak yükselttiği anlamına gelmez. I. Ardaşîr’in öncelikli kaygısı muhtemelen Zerdüşî din adamları üzerindeki gücünü kabul ettirmek ve siyasi çizgisini din üzerinden meşrulaştırmaktı. Kaya kabartmalarında tanrısal onay sahneleri ve zafer betimlemeleriyle vurgulanan meşruiyet anlayışı sikkeler aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılmış, yönetimin ideolojik temelleri sikkeler aracılığıyla pekiştirilmiştir. Bu uygulama, sonraki Sâsânî kralları tarafından da benimsenerek hanedanın uzun süreli bir geleneği hâline gelmiştir (Alram, 2008: 18-19; Vollgraaff, 2016: 171).

⁶⁰ Panaino (2020: 113) Orta Persçe *bay* “tanrı/efendi” unvanının özel ismin ardından kullanıldığında Eski Persçe *baga* yani “tanrı” anlamına geldiğini ancak bu unvanın kralın isminin önünde yer aldığıda “majesteleri, efendi” olarak yorumlanması gerektiğini belirtmektedir.

I. Ardašîr sikke lejantlarına *Ērān* ibaresini ekleyerek “Aryanların/İranlıların imparatorluğu” (*Ērānšahr*) fikrini somutlaştırıp hanedanı için yeni bir kimlik yaratmayı amaçlamıştı. *Ērān* ibaresini ilk defa kullandığı sikke lejantında kendisini *šāh Ērān* “İran Kralı” olarak tanımlayan I. Ardašîr, İran coğrafyasında ona karşı muhalefet olacak bir gücün olmadığını göstermektedir. Muhtemelen I. Ardašîr yeni kurduğu hanedanın propagandasını yapmak ve ideolojik sınırları belirlemek amacıyla bastırdığı altın sikkelerle muhataplarına daha kolay ulaşmayı hedeflemiş olmalıdır. I. Ardašîr’in *İran Kralı* olarak bastırdığı ilk Sâsânî altın sikkесinin ağırlığı (8,47 g), İskender ve Selevkoslar tarafından kullanılan sikkelerle aynıdır ve Roma *aureus*undan veya Kuşan dinarından daha ağırdır (Şekil 24). Altın sikkeler kral tarafından özellikle İranlı seçkinlere bağış olarak verilmiştir. Bu bağışla kral hanedana hizmet etmenin mali faydaları olacağını vurgulamak istemiş olmalıdır (Alram, 2008: 19; Schindel, 2013: 827; Yücel, 2021a: 801).

Şekil 24: I. Ardašîr Dönemi Altın Drahmi

Kaynak: Alram, 2008: 18.

I. Ardašîr İran’daki hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra sikkelere *mazdēsn bay Ardaxšahr šāhān šāh Ērān* “mazdaperest Ērān Krallar Kralı tanrı Ardašîr” ibaresi eklenmiştir (Yücel, 2021a: 802). Alram’ın yaptığı tipolojik analize göre sikkelerin basıldığı darphanelerden biri I. Ardašîr’in 223/224 yılında IV. Artabanus’u mağlup ettikten sonra ele geçirdiği Ecbatana/Hamadan’da bulunuyordu. İkinci darphane ise 226/227 yılında fethedilen Ctesiphon’daydı. Ctesiphon’da gümüş drahmilerin yanı sıra ağırlıklı olarak tetradrahmiler ve bakır sikkeler basılmıştır (Alram, 2008: 19; Şekil 25).

Şekil 25: I. Ardašîr Dönemi Gümüş Drahmi

Kaynak: Alram, 2008: 19.

Şekil 26: I. Ardaşir Dönemi Tetradrahmi

Kaynak: Mosig-Walburg, 2006-2007: 82.

Sikke gelişiminin üçüncü aşamasında ön yüzdeki lejanta *mazdēsn bgy 'rthštr MRKAn MRKA 'yr'n MNW ctry MN yzd'n / mazdēsn bay ardaxšahr šāhān šāh Ērān kē čīhr az yazdan* “Mazdaya tapan, tanrıların soyundan gelen, İranlıların Krallar Kralı tanrısız Ardaşir” ibaresi eklenmiştir (Şekil 27). I. Ardaşir’in *tanrıların soyundan geldiğini* iddia etmesi muhtemelen propaganda amaçlı bir söylemdi. İlahi nitelikler I. Ardaşir’in yönetimini kutsallaştırırken aynı zamanda onu diğer insanlardan üstün konuma yerleştirmiştir (Huyse, 2006: 182; Yücel, 2013: 46).⁶¹ I. Ardaşir yeni tip sikkelerini arka yüzünde bulunan ateş sunağını etrafına yerleştirilen ve yanlara doğru çıkıntı yapan iki halkaya sahip bir diadem ile tamamlamıştır. Sunak sütunu, iki taban plakası üzerinde durmaktadır. Sütunun üstünde, asıl sunak tahtını destekleyen iki panel yer almaktadır. Sunak tahtında ise daha küçük bir plaka bulunmaktadır ve bu plaka alevlerin parladığı ateş kabına benzemektedir. Taht ayakları Pers sanatında özellikle Nakş-ı Rüstem’deki I. Darius’un mezarı üzerindeki kabartmada görülebilir. Kabartmadaki sahneye göre I. Darius ateş sunağının önünde dua etmekte, Ahura Mazda ise sunağın üzerinde elinde hakimiyet yüzüğünü tutmaktadır (Şekil 28). Kral ve ateş sunağı, imparatorluğun tüm halklarının temsilcileri tarafından desteklenen ve ayakları I. Ardaşir’in sunak desteklerinin modelini oluşturan bir taht üzerinde durmaktadır. Hem tahta çıkan kral imgesi hem de ateş sunağı önünde dua eden kral tasviri Pers krallarının sikkelerinde de yer almaktadır. I. Ardaşir imparatorluğun tüm halkları tarafından taşınan Pers atalarının tahtını Zerdüşti ateş sunağıyla birleştirmiştir (Alram ve Gyselen, 2003: 105). Böylece sikkelerindeki tasvirlerle ve imgelerle I. Ardaşir eski atalarının imparatorluğunun tanrıların koruması altında yeniden kurulduğunun propagandasını yapmıştır.

⁶¹ Soudavar, Sâsânî yazıtlarında kralların isimlerinden sonra sıkça geçen *ke čīhr az yazdān* ifadesinin, genellikle “tanrıların soyundan gelen” şeklinde yorumlanmasına katılmayarak bu ifadenin “tanrıların sureti” olarak tercüme etmiştir. Soudavar, (2006: 160-161) Orta Persçe *čīhr* kelimesinin “yüz/görünüş” ve “tohum/köken” şeklinde iki ayrı anlama geldiğini ancak “tohum/köken” çevirisinin çoğunlukla I. Ardaşir’in Nakş-ı Rüstem ve I. Şābuhr’un Nakş-ı Receb’teki kabartmalarında yer alan yazıtlardaki Yunanca versiyonundan kaynaklandığını iddia etmektedir. Ayrıca Soudavar (2003: 44), Sâsânî kabartmalarındaki ilahi takdis sahnelerinde krallar ve tanrıların eşit büyüklükte gösterilmesinden hareketle *ke čīhr az yazdan* ifadesinin ilahi bir kökenden ziyade tanrı tarafından krala verilen gücü ya da ilahi gücün yansımasını vurguladığını düşünmektedir. Panaino da (2009: 238) benzer şekilde *ke čīhr az yazdan* ifadesinin tanrılar tarafından şekillendirilmiş “görünür tezahürü” veya “sureti” izah ettiği görüşündedir. Diğer taraftan Panaino, Skjærvø’nun Maniheizt metinlerde *čīhr* kelimesinin “parlaklık” anlamına geldiği yönündeki tespitine dayanarak *ke čīhr az yazdan* ifadesinin bu durumda “tanrılar tarafından krala verilen parlaklık” olarak da yorumlanabileceğini öne sürmektedir.

Şekil 27: I. Ardaşır Dönemi Gümüş Drahmiller

Kaynak: Alram, 2008: 20.

Şekil 28: I. Dārius'un Nakş-ı Rüstem'deki Kabartması

Kaynak: Olbrycht, 2016a: 92.

I. Šābuhr babası I. Ardaşır'den devraldığı sikke basımında neredeyse değişiklik yapmamıştır. Ancak I. Šābuhr sikkeler üzerinde her kralın kendi tacıyla yer alması uygulamasını başlamıştır. Zira taç, bir kralın ilahi aurasını sembolize etmekteydi. Ayrıca sikkelerin arka yüzüne ateş sunağının sağına ve soluna iki figür yerleştirilerek I. Ardaşır'ın sikkelerinin arka yüzünde yer alan ateş sunağının her iki yanındaki kenarlıklar kaldırılmıştır (Şekil 29). I. Šābuhr babası I. Ardaşır gibi

sikkelerinin ön yüzünde *mzdysn bgy šhpwhry MRKAn MRKA 'yr'n/mazdēsn bay Šabuhr šāh Ērān* “Mazda’ya tapan tanrıların soyundan soyundan gelen İranlıların Krallar Kralı Šābuhr” unvanını, arka yüzde ise *NWRA ZY šhpwhry/ādur ī Šabuhr* “Šābuhr’un Ateşi” ibaresini kullanmıştır. I. Šābuhr’un Nakş-ı Rüstem’deki yazıtlarında geçen *šāhān šāh Ērān ud Anērān* “İranlı ve İranlı olmayanların Krallar Kralı” unvanının sikkelerde I. Ohrmazd döneminde kullanılmaya başlandığı konusundaki genel görüşün aksine Muhammet Yücel *Doğu ve Güneydoğu Bölgesinde Pers Varlığı* başlıklı doktora tezinde ve *Iranian Studies*’te yayımlanan “A Unique Drachm Coin of Shapur I” makelesinde Sâsânî sikkeleri üzerine yaptığı detaylı çalışmada I. Šābuhr dönemine ait gümüş sikkelerde bu unvanın yer aldığını tespit etmiştir (Yücel, 2017: 331-355; 2018: 257-264; Şekil 30).⁶²

Şekil 29: I. Šābuhr Dönemi Gümüş Drahmi

Kaynak: Gyselen, 2010: 81.

Şekil 30: Ērān ud Anērān İbaresinin Yer Aldığı Gümüş Drahmi

Kaynak: Yücel, 2018: 260.

I. Šābuhr’un bir altın sikkесinin ön yüzünde kendi tasviri yer alırken arka yüzünde ise ateş sunağı yerine *ZNE ZK AMTš prypws kycry AP hrwm’y PWN b’cy W OBDk YKAYMWN/HWEd ēn ān ka-š firipōs kēzar ud hrōmāy pad bāz ud bandag estād hēnd* “Bu, Caesar Philippus’u ve Romalıları haraca ve kulluğa bağladığı (zamandı)” ibaresi kullanılmıştır. Aynı zamanda sikkenin arka yüzünde

⁶² I. Šābuhr’un drahmilerinin gümüş oranı babası I. Ardašīr’in drahmilerinin bile üzerindedir. Zira, I. Šābuhr döneminde drahimler artık %94 civarında bir inceliğe ulaşmıştır. Bu rakamı bir bağlama oturtmak gerekirse, bir Roma imparatorunun Sâsânî drahmisiyle yaklaşık aynı ağırlıkta olan *antoninianisi* sadece %45 gümüş oranına sahipti. I. Šābuhr Sâsânî İmparatorluğu’nun zenginliğini antik Yakın Doğu’ya göstermek ve dolayısıyla yönetimine güven aşılamayı amaçlamıştır (Alram 2008: 22; Sivrioğlu, 2023: 109).

Roma İmparatoru Philippus atı üzerinde oturan I. Šābuhr'un önünde ayakta dururken tasvir edilmiştir (Shavarebi, 2015: 52; Şekil 31). I. Šābuhr bu özel sikkeyi, ele geçirdiği ülkeleri kabartmalar ve yazıtlar üzerinde *haraçgüzar* olarak tasvir eden Pers kralları gibi güçlü bir kral olduğunun propagandasını yapmak için bastırmış olmalıdır. I. Šābuhr kendi meşruiyet algısına o kadar güveniyordu ki, Merv krallarının kontrollü bir şekilde kendi sikkelerini basmalarına izin vermiştir. Ancak Merv krallarının basmasına izin verilen sikke türü sadece bronzdu. I. Šābuhr döneminde Merv darphanesi aynı zamanda birçok özel tip sikkenin basıldığı yerd. Ana darphane ise Ctesiphon'da bulunmaktaydı (Alram, 2008: 25; Schindel 2013: 828).

Şekil 31: I. Šābuhr ve Roma İmparatoru Philippus'un Tasvir Edildiği Dinar

Kaynak: Alram vd., 2007: 19.

I. Šābuhr'dan sonra sikkelerdeki propaganda faaliyetleri kralların kendi meşruiyetini kanıtlama çabasıyla şekillenmiştir. Nitekim I. Šābuhr'un ölümüyle birlikte Roma'ya karşı yürütülen saldırgan politikaların yerini iç istikrarsızlık ve krallık tahtındaki mücadeleler almıştır. Bu süreçte, Sâsânî tahtına çıkan her kral iktidarını sağlamlaştırmak ve rakiplerini saf dışı bırakmak amacıyla ideolojik söylemini güçlendirme yoluna gitmiştir. Devletin ideolojik temsili büyük ölçüde hanedanın kurucuları ve onların zaferleri üzerinden şekillenirken bu kargaşa döneminde krallar kendi yönetimlerini meşrulaştırma çabalarına daha fazla ağırlık vermiştir.

I. Šābuhr'un oğlu I. Ohrmazd döneminde basılan sikkeler önemli değişikliklere uğramamış yalnızca birkaç yenilik yapılmıştır. Sikkelerin ön yüzünde *İranlıların ve İranlı olmayanların Krallar Kralı* ibaresi yer alırken arka yüzünde bir takdis sahnesi tasvir edilmiştir (Şekil 32). Ateş sunağının sol tarafında duran I. Ohrmazd sağ elini, ateş sunağının sağında bulunan Mithra'ya bir saygı işareti olarak havaya kaldırmıştır. Mithra ise ışıklardan oluşan bir taçla I. Ohrmazd'a egemenlik diademini sunarken betimlenmiştir. İkinci bir tip sikkenin arka yüzünde I. Ohrmazd'ın elinde bir asa tuttuğu, sunağın sağ tarafında tıpkı kral gibi asa tutan ve tanrıça Anahita olarak tanımlanan bir kadın figürün yer aldığı görülmektedir (Şekil 33). Bu asalar muhtemelen Zerdüş ritüellerinde kullanılan *barsom* demetleridir. Gümüş drahminin arka yüzündeki görüntü, sikkeyi gören herkese I. Ohrmazd'ın ilahi bir yönetme hakkının olduğunu açıkça ifade etmektedir. I. Ohrmazd'ın kayda değer başarılar yakalamamış olsa bile krallık gücünü ilahi temellere dayandırarak meşruiyetini güçlendirmeye

çalıştığı ve bu doğrultuda sikkelerini bir propaganda aracı kullandığı söylenebilir (Chegini ve Nikitin, 1996: 67; Alram, 2008: 24).

Şekil 32: I. Ohrmazd'ın Mithra'dan Egemenlik Diademini Alması

Kaynak: Alram, 2008: 24.

Şekil 33: I. Ohrmazd ve tanrıça Anahita

Kaynak: Alram, 2008: 25.

I. Šābuhr'un oğlu II. Wāhram farklı sikke tasarımları ile Sâsâni kralları arasında sikkeler üzerinde en çok değişiklik yapan kraldır. Özellikle kralın, kraliçenin ve üçüncü bir kişinin büstlerinin yer aldığı sikkelerinin ön yüz tasarımı benzersizdir. II. Wāhram'ın kraliçesi Šābuhrduxtag ile birlikte yer aldığı bir sikkede karşılarında elinde diadem olan sakalsız genç bir figür görülmektedir (Şekil 34). Bir başka sikke tipinde ise II. Wāhram ve kraliçesi Šābuhrduxtag'ın karşısında bu kez elinde diadem olmayan sakalsız bir genç figür tasvir edilmiştir (Alram, 2008: 25-26; Vollgraaff, 2016: 172; Şekil 35). Geleneklere göre sikkelerdeki genç erkek veliaht prens olarak tanımlanmaktadır. Ancak Choksy (1989: 124-135) elinde diadem olan gencin veliaht prens olamayacağını çünkü diademin yalnızca tanrı ya da tanrıça tarafından verilebileceğini söyleyerek bu figürün Anahita veya İran zafer tanrısı Verethragna olduğunu iddia etmektedir. Muhtemelen II. Wāhram yönetiminin tanrılar tarafından onaylandığını göstererek meşru bir kral olduğunun propagandasını yapmak istemiştir.

Şekil 34: II. Wāhram, kraliçe Šābuhrduxtag ve Elinde Diadem Tutan Bir Figür

Kaynak: Alram, 2008: 26.

Şekil 35: II. Wāhram, Kraliçesi Šābuhrduxtag ve Genç Bir Figür

Kaynak: Alram, 2008: 26.

Narseh ile birlikte Sâsani sikkelerinde önemli bir değişiklik yaşanmıştır. Zira Narseh sikkelerinde iki farklı taç ile betimlenmiştir. Geleneklere göre krallığı gasp veya esaret nedeniyle kesintiye uğrayan her hükümdar yeni bir taç giymek zorundaydı. Çünkü taç her hükümdarın ilahi aurasını sembolize etmekteydi. Narseh ilk bastırdığı sikkelerde lamelli ve dalları olan bir taç ile tasvir edilmiştir (Şekil 36). Narseh'in saltanatının sonuna doğru bastırdığı sikkelerde ise yeni bir taç kullandığı görülmektedir (Şekil 37). Ayrıca ilk basılan sikkeler ikinci tip sikkelere kıyasla daha büyüktür. Sikkelerin boyutunda küçültmeye gidildiği gibi lejantlardan *anērān* ibaresi de çıkarılmıştır. Romalılar karşısında alınan ağır yenilginin Narseh'in propagandası üzerinde derin bir etkisi olmuş gibi görünmektedir (Alram, 2008: 27-28; Yücel 2013: 10; Vollgraaff: 2016: 174).

Şekil 36: Narseh'in İlk Taç Tipinin Yer Aldığı Gümüş Drahmi

Kaynak: Alram, 2008: 27.

Şekil 37: Narseh'in İkinci Taç Tipinin Yer Aldığı Gümüş Drahmi

Kaynak: Alram, 2008: 27.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Parthları devirerek İran topraklarında hâkimiyet kuran Sâsânîler, köklü bir mirası sahiplenerek tarih sahnesine çıkmışlardır. Sâsânî hanedanının kurucusu I. Ardaşîr, İran'ı Persler dönemindeki ihtişamına kavuşturmak için geniş çaplı askerî harekâtlar başlatmış ve merkezi otoriteyi tesis etmeye çalışmıştır. Şüphesiz ki Parthların son dönemlerinde yaşadığı iç karışıklıklar I. Ardaşîr'in kısa sürede İran coğrafyasına hâkim olmasında bir avantaj sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda I. Ardaşîr'in iç kitleye karşı meşru kral olduğunun propagandasını yapmasına da fırsat vermiştir. Parthların, İran tarihinin karanlık bir dönemi olarak tasvir edilmesi Sâsânîler tarafından yüzyıllar boyunca sürdürülen bir propaganda unsuru olmuştur. Nitekim Sâsânîlerin erken dönemlerine dair mevcut kaynaklarda Parthlara dair sınırlı bilgilerin verilmesi veya *Kārnamag* gibi bazı eserlerde Parth karşıtlığının yapılması Sâsânîlerin hafızasında bu karanlık dönemin diri kaldığını göstermektedir.

I. Ardaşîr iç kitesine meşru kral olduğunun propagandasını bir zamanlar Perslerin kutsal mekânı olan Nakş-ı Rüstem'de somutlaştırmıştır. Kaya kabartmalarında Ahura Mazda tarafından ilahi olarak seçildiğinin mesajını veren I. Ardaşîr bu kabartmaları Pers krallarının kaya mezarlarının hemen altına yerleştirerek tebaasına görsel bir hafıza sağlamıştır. Aynı zamanda I. Ardaşîr bastırdığı sikkelerde de Zerdüşti unsurlar ve unvanlarla krallığının ilahi olarak desteklendiğinin propagandasını yapmıştır. I. Ardaşîr'in sikkelerinde *tanrıların soyundan gelen* ibaresini kullanması krallık ideolojisinde yeni bir ideolojiyi temsil etmiştir. Bu söylem Perslerin tanrı inancındaki görüşleriyle çelişmektedir çünkü Persler tanrısallık iddiasında bulunmamışlardır. Elbette kaya kabartmaları gibi sikkeler de siyasi mesajları iletmek için kullanılan propaganda araçlarıydı. Bu nedenle kesin bir çıkarım yapmak zor olsa da I. Ardaşîr'in gücünü ve ihtişamını vurgulamak için tanrılarla özdeşleştirilme çabasında bulunmuş olduğu söylenebilir.

İç kitesini başarıyla yeni yönetime entegre eden I. Ardaşîr atalarının sahip olduğu toprakları geri alma düşüncesiyle Roma'ya karşı başlattığı seferlerle politik propagandasını askeri başarılar üzerinde yürütmeye çalışmıştır. Perslerin sahip olduğu toprakları ele geçirme düşüncesi Sâsânîlerin Romalılarla ilişkilerinin şekillenmesinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Nitekim Roma İmparatorluğu, I. Ardaşîr'in saldırgan politikalarına karşı doğu sınırlarını on yılı aşkın bir süre kontrol altında tutmayı başarmış olsa da I. Ardaşîr'in ölümünün ardından çok daha güçlü bir rakiple yüz yüze gelmiştir. I. Ardaşîr'in oğlu ve halefi I. Şābuhr, Romalıları doğu sınırında aynı ideolojik iddialarla saldırgan politikalarına devam etmiştir.

Politik olarak zaman zaman kendilerini İskender'in mirasçıları olarak gören Romalılara karşı duyulan intikam arzusu, iki imparatorluk arasında barışçıl bir ilişkiye olanak tanımamıştır. Sâsânîlerin ve Romalıların karşıt ideolojileri, aralarındaki askeri rekabetin yoğunlaşmasına ve düşmanlığın süreklilik kazanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, Sâsânî-Roma etkileşimi barıştan ziyade çatışmayla şekillenmiştir. Roma İmparatorluğu'nun III. ve IV. yüzyıllarda Sâsânîlerin dış politikasında özel bir yer tutması, Sâsânîlerin Roma karşıtı propagandalarında açıkça görülmektedir. Nitekim I. Šābuhr Nakş-ı Rüstem'deki yazıtında, sefer yaptığı tüm toprakları sıralarken Roma ile yaptığı savaşları özel olarak vurgulaması, bu düşmanlığın ideolojik boyutunu yansıtmaktadır. I. Šābuhr, Romalı imparatorlara karşı kazandığı zaferlerin propagandasını, onları boyun eğmiş bir şekilde betimleyen kaya aracılığıyla yapmıştır. Düşmanları yenmiş bir kral ve Ahura Mazda'dan egemenlik yetkisinin alınmasını içeren sahnelerle mutlak bir otoriteye sahip olduğunu göstermiştir. I. Šābuhr'un zafer kabartmaları ve bu kabartmalardaki sahnelerin metinsel bir örneği olarak değerlendirebileceğimiz üç dilli yazıtını Perslerin görkemli bölgelerine yerleştirerek Pers krallarıyla kültürel ve siyasi bir bağ kurmaya çalışmıştır. Her ne kadar Sâsânîlerin Persleri hatırlamadıkları iddia edilse de bu çalışmada ele alınan arkeolojik verilerin tesadüf sayılamayacak kadar benzerlikler içerdiği saptanmıştır. Aynı zamanda kendisini *İranlıların ve İranlı olmayanların Krallar Kralı* olarak tanımlayan I. Šābuhr'un bu unvan üzerinden yürüttüğü siyasi propagandayı daha çok yazıtlar ve kabartmalar üzerinde işlemiş olduğu sonucuna varılmıştır.

I. Šābuhr'un Romalılar üzerinde hâkimiyetle kurmasından sonra sınır kavramı yalnızca fiziksel bir engel olmaktan çıkmış aynı zamanda ideolojik ve kültürel bir ayrımı da ifade etmeye başlamıştır. Romalılardan talep edilen topraklar *anērān* şeklinde etiketlenerek dışlanırken Zerdüşti olmayanlar da *anērān* kategorisine dâhil edilmiş böylece hem keskin hem de kırılğan sınırlar yaratılmıştır. I. Šābuhr'un ölümüyle otorite boşluğunu doldurmaya çalışan kralların taht mücadeleleri, iç isyanlar ve giderek güçlenen Zerdüşti din adamlarının yönetime katılması İran'ı çalkantılı bir sürece sürüklerken, dış politikada pasif tutum sergilenmiştir. Ancak ilginç bir şekilde kayda değer askeri başarıların gösterilmediği bir döneme rağmen II. Wahrām, Sâsânî kralları içinde en fazla kaya kabartmasına sahip olan kraldır. II. Wahrām, Pers saraylarını süsleyen motifleri kaya kabartmalarında sıkça işlemesine rağmen bu motifler Pers ihtişamını hatırlatmak için değil meşruiyetinin propagandasını yapmak amacıyla kullanmıştır. Narseh ise iktidar mücadelesinde Pers yazıtlarını örnek almıştır. Zira Narseh *Paikuli Yazıtları*'nda I. Dārius'un *Behistun Yazıtları*'ndaki yalan ve hakikat temasını kullanarak kendi meşruiyetini güçlendirmeye çalışmıştır.

II. Šābuhr ile yeni bir döneme giren Sâsânîler kendilerini Romalılar ile tekrar şiddetli bir çatışmanın içerisinde bulmuşlardır. Uzun süren kuşatmalar hem Sâsânîleri hem de Romalıları ekonomik ve psikolojik olarak yıpratmıştır. Tanrı kimin yanındaydı? Hristiyanlaşmaya başlayan Romalıların mı yoksa, katı Zerdüştiler olmaya doğru giden Sâsânîlerin mi? Bu sorunun cevabını vermek mümkün olmasa da dinin etkisinin arttığı bu dönemin savaşların ideolojisini etkilediği kesindir. Zira I. Constantinus'un II. Šābuhr'a gönderdiği mektubunda Sâsânî topraklarında yaşayan

Hristiyanların kötü muamele görmemelerine dair ifadeleri açıkça tehdit niteliği taşıyordu. Sâsânî topraklarında yaşayan Hristiyanların kaderi iki düşman arasındaki ideolojinin arasında sıkışmıştır. Akamenid dönemindeki dini hoşgörü gözardı edilerek dışlayıcı bir politika benimsenmiştir.

Akamenidler giderek unutulmaya başlansa da II. Šābuhr'un II. Constantius'a gönderdiği mektup kadim mirası yeniden dile getirilmiştir. Ancak II. Šābuhr için bu sadece bir stratejiydi. Zira II. Šābuhr yalnızca Armenia ve Mezopotamya'yı geri istemiştir. İlginçtir ki Sâsânîler Akamenidleri unutmaya başlarken bir düşman onlara Persli olduğunu hatırlatmıştır. Iulianus, İskender'in ateşli bir destekçisiydi ve Persleri yenmenin hayali ile II. Šābuhr'un barış isteğini reddetmiştir. İskender'in izlediği rotayı takip ederek Sâsânîlerin başkentine ulaşsa da İskender'e öykünmesi bir mızrakla darbe almıştır. *Utañ Verici* bir barış antlaşmasıyla Romalılar Fırat'ın gerisine çekilirken Sâsânîler de mevcut sınırlarını tahkim etmeye yönelmişlerdir. Bu durum Mezopotamya'da V. yüzyıla kadar süren bir istikrar döneminin başlamasına zemin hazırlamıştır. Sâsânî ideolojisi İran'ın tarihi ve mitolojik kralları olarak kabul edilen Keyânîlerle bağ kurmaya yönelik bir anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. Roma, Sâsânîler için elbette öteki bir dünya olmaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Alfödy, Géza (1973), “Der heilige Cyprian und die Krise des römischen Reiches”, **Historia** 22, 479-501.
- _____ (2003), “The Crisis of the Third Century as Seen by Contemporaries”, **Roman Greek and Byzantine Studies**, 15/1, 89-111.
- Alıcı, Mehmet (2019), “İslam Öncesi İran’da Düşünce Tarihi”, Hakkı Uygur ve Abdulla Rexhepi (Eds.), içinde (13-87), **İran Düşünce Tarihi**, İram Yayınları, Ankara.
- _____ (2022), “Aryanem Vaejah’tan İran’a: Zerdüş’ten Erken İslamî Döneme Bir Kavramın Etimolojik ve Tarihsel Serüveni”, **Bilimname**, 48, 69-109.
- Almagor, Eran (2021), “The Horse and the Lion in Achaemenid Persia: Representations of a Duality”, **Arts**, 10(3), 41.
- Aram, Michael ve Gyselen, Rika (2003), **Sylloge Nummorum Sasanidarum, Band I: Ardashir I. - Shapur I.**, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.
- Aram, Michael vd. (2007), “Shapur, King of Kings of Iranians and non-Iranians”, Rika Gyselen (Ed.), **Des Indo-Grecs aux Sassanides: Donnees Pour L’histoire et la Geographie Historique (Res Orientales XVII)**, içinde (11-40), Groupe pour l’étude de la civilisation du Moyen-Orient, Bures-sur-Yvette.
- Aram, Michael (2008), “Early Sasanian Coinage”, Vesta Sarkhosh Curtis ve Sarah Stewart (Eds.), **The Sasanian Era: The Idea of Iran**, Vol. III, içinde (17-30), I.B. Tauris, London.
- _____ (2015), “The Cultural Impact of Sasanian Persia along the Silk Road – Aspects of Continuity”, **e-Sasanika** 14, 1-25.
- Altaweel, Mark ve Squitieri, Andrea (2018), **Revolutionizing a World: From Small States to Universalism in the Pre-Islamic Near East**, UCL Press, London.
- Arjomand, Saïd Amir (1998), “Artaxerxes, Ardašīr, and Bahman”, **Journal of the American Oriental Society**, 118 (2), 245-248.
- _____ (2019), **Revolution: Structure and Meaning in World History**, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Askari, Nasrin (2013), **The Medieval Reception of Firdausī’s Shāhnāma: The Ardashīr Cycle as a Mirror for Princes**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Toronto.

- Athanassiadi, Polymnia (1981), **Julian and Hellenism: An Intellectual Biography**, Oxford University Press, Oxford.
- Aurell, Jaume (2020), **Medieval Self-Coronations: The History and Symbolism of a Ritual**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Avilagh, Khadijah H. ve Ghaemi, Farzad (2017), “Are Bahman, Son of Esfandiar Rountain, and Longimanus Artaxerxes the Same Person?”, **Man in India**, Vol. 99, 65-82.
- Babadi, Amin ve Rasouli, Arezoo (2021), “Haxāmaneshiān dar shāhname va ravāyāt-e melli”, **Pazhohesh nameye Adab-e Hamāsi**, 17(1), 89-122.
- Beckwith, Christopher I. (2023), **The Scythian Empire**, Princeton University Press, New Jersey.
- Benedetti, Giacomo (2023), “The Meaning and Etymology of ārya”, **Bhasha**, 2(1), 123-142.
- Bivar, Adrian David H. (1972), “Cavalry Equipment and Tactics on the Euphrates Frontier”, **Dumbarton Oaks Papers** 26, 271-291.
- Blockley, Roger C. (1984), “The Romano-Persian Peace Treaties of A.D. 299 and 363”, **Florilegium** 6, 28-49.
- Blois, Lukas (2001), “The Crisis of the Third Century A.D. in The Roman Empire: A Modern Myth?”, Lukas Blois ve John Richard (Eds.), **The Transformation of Economic Life Under the Roman Empire**, içinde (204-217), Brill, Nottingham.
- Boyce, Maria (1982), **A History of Zoroastrianism**, Vol. 2, Brill, Leiden.
- _____ (1988), “The Religion of Cyrus the Great”, Amélie Khurt ve Heleen Sancisi-Weerdenburg (Eds.), **Achaemenid History III: Method and Theory**, içinde (15-31), Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden.
- _____ (2011), “Apām Napāt”, **EnIr**, Vol. II, Fasc. 2, <https://www.iranicaonline.org/articles/apam-napat> (16.06.2024).
- Boyce, Maria vd. (2011), “Anāhīd”, **EnIr**, C. I, Fasc. 9, <https://iranicaonline.org/articles/anahid> (16.05.2024).
- Brent, Allen (2009), **A Political History of Early Christianity**, T&T Clark, London.
- Briant, Pierre (2002), **From Cyrus to Alexander**, (Çev. Peter T. Daniels), Eisenbrauns, Winona Lake.
- Brosius, Maria (2021), **A History of Ancient Persia: The Achaemenid Empire**, Wiley-Blackwell, Hoboken, New Jersey.
- Brunner, Christopher J. (1978), **Sasanian Stamp Seals in The Metropolitan Museum of Art**, The Metropolitan Museum of Art, New York.

- Callieri, Pierfrancesco (2017), "Cultural Contacts Between Rome and Persia at the Time of Ardashir I (c. AD 224-40)", Eberhad W. Sauer (Ed.), **Sasanian Persia: Between Rome and the Steppes of Eurasia**, içinde (221-238), Edinburg University Press, Edinburg.
- Canepa, P. Matthew (2009), **The Two Eyes of the East: Art and Ritual of Kingship between Rome and Sasanian Iran**, University of California Press, Berkeley.
- _____ (2013), "Sasanian Rock Reliefs", Daniel D. Potts (Ed.), **The Oxford Handbook of Ancient Iran**, içinde (856-877), Oxford University Press, Oxford.
- _____ (2015), "Inscriptions, Royal, Spaces and Iranian Identity: Epigraphic Practices in Persia and the Ancient Iranian World", Antony Eastmond (Ed.), **Viewing Inscriptions in the Late Antique Medieval World**, içinde (10-35), Cambridge University Press, Cambridge.
- _____ (2017), "Rival Images of Iranian Kingship and Persian Identity in Post-Achaemenid Western Asia", **Persianism in Antiquity**, içinde (201-222), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- _____ (2018), **The Iran Expanse: Transforming Royal Identity Through Architecture, Landscape, and the Built Environment, 550 BCE-642 CE**, University of California Press, Oakland, California.
- _____ (2021), "Sculpting in Time: Rock Reliefs, Inscriptions and the Transformation of Iranian Memory and Identity", Jonathan Ben-Dov ve Felipe Rojas (Eds.), **Afterlives of Ancient Rock-Cut Monuments in the Near East**, içinde (221-271), Brill, Leiden.
- Cereti, Carlo G. (2021), "Narseh, Armenia, and the Paikuli Inscription", **Electrum**, Vol. 28, 69-87.
- Chauvot, Alain (1992), "Parthes et Perses dans les sources du IVe siècle", Michel Christol et al. (Eds), **Institutions, société et vie politique dans l'empire romain au IVe siècle ap. J.-C.** içinde (115-125), École Française de Rome, Rome.
- Chegini, Naser N. ve Nikitin, A. V. (1996), "Sasanian Iran-Economy, Society, Arts and Crafts", B. A. Litvinsky, Zhang Guan-da R. Shabani Samghabadi (Eds.), **History of Civilizations of Central Asia: A.D. 250 to 750**, Vol. III, içinde (35-77), UNESCO Publishing, Paris.
- Chen, Anne H. (2025), "The Sasanian Empire and Its Art", Rubina Raja (Ed.), **The Oxford Handbook of The Hellenistic and Roman Near East**, içinde (163-182), Oxford University Press, New York.
- Choksy, J.K (1989), "A Sasanian Monarch, His Queen, Crown Prince, and Deities: The Coinage of Wahram II", **American Journal of Numismatics**, 1, 117-135.
- Christensen, Arthur (1936), **L'Iran Sous les Sassanides**, Levin & Munksgaard, Copenhagen.
- Cinemre, İlhami T. (2018), **Geç Antik Çağda Romalılar ve Sâsânîler arasında Armenia (224-451)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

- Comfort, Anthony (2023), **The Roman Frontier with Persia in North-Eastern Mesopotamia: Fortresses and Roads Around Singara**, Archaeopress, Oxford.
- Colledge, Malcolm A.R. (1967), **The Parthians**, Praeger Publishers, New York.
- Daryaee, Touraj (1995), "National History or Keyanid History? : The Nature of Sasanid Zoroastrian Historiography", **Iranian Studies**, Vol. 28, Numbers 3-4, 129-141.
- _____ (2002), **Šahrestānīhā ī Ērānšahr: A Middle Persian Textle on Late Antique Geography, Epic, and History**, Mazda Publishers, Costa Mesa, California.
- _____ (2005), "Sasanians and Their Ancestors", Antonio Panaino ve Andrea Piras (Eds.), **Proceedings of the 5th Conference of the Societas Iranologica Europaea held in Ravenna, 6-11 October 2003**, Vol. I, *içinde* (387–393), Mimesis, Milano.
- _____ (2009), **Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire**, I.B. Tauris, London.
- _____ (2010), "Ardaxšīr and the Sasanian's Rise to Power", **Anabasis; Studia Classica et Orientalia**, (1), (236-255).
- _____ (2017), "The Idea of the Sacred Land of Ērānšahr", Rolf Strootman and Miguel John Versluys (Eds.), **Persianism in Antiquity**, *içinde* (393-399), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- _____ Daryaee, Touraj (2021), "Armenia and Iran: The Birth of Two Nations in Late Antiquity", **Electrum**, Vol. 28, 59-67, www.ejournals.eu/electrum.
- Daryaee, Touraj ve Rezakhani, Khodadad (2017), "The Sasanian Empire", Touraj Daryaee (Ed.), **King of the Seven Climes: A History of the Ancient Iranian World (3000 BC- 651 CE)**, *içinde* (155-197), Jordan Center for Persian Studies, Irvine.
- Dehpahlavan, Mostafa ve Qanavati Hendigani, Mohamad (2015), "Ta'amoli dar barkhi naghsh-māyehā-ye namādīn-e heyvānī bar mohrhā va gel-mohrā-ye Sāsānī (nemūnehā-ye mowred-e pazhūheash: mohrhā va gel-mohrā-ye Sāsānī-ye mūzeh-ye Moghaddam)", **Motale'āt-e bāstānshenāsī**, 7(2), 47-67.
- Dezhamkhooy, Maryam ve Papoli-Yazdi, Leila (2018), **The Politics of the Past: The Representation of the Ancient Empires by Iran's Modern States**, Archaeopress, Oxford.
- Dignas, Beate ve Winter, Engelbert (2007), **Rome and Persia in Late Antiquity**, Cambridge University Press, New York.
- Dodgeon, Michael H. ve Lieu, Samuel N.C. (1994), **The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (226-363 A.D.)**, Routledge, London and New York.
- Doležal, Stanislav (2020), **The Reign of Constantine, 306–337: Continuity and Change in the Late Roman Empire**, Palgrave Macmillan, Switzerland.

- Drinkwater, John (2008), "Maximinus to Diocletian and the 'Crisis'", Alan K. Bowman, Peter Garnsey ve Averil Cameron (Eds.), **The Cambridge Ancient History**, Vol. XII, *içinde* (28-66), Cambridge University Press, Cambridge.
- Drijvers, Jan Willem (2011), "The Limits of Empire in the Res Gestae of Ammianus Marcellinus", Olivier Hekster ve Ted Kaizer (Eds.), **Frontiers in the Roman World: Proceedings of the Ninth Workshop of the International Network Impact of Empires**, Vol.13, *içinde* (13-29), Brill, Leiden ve Boston.
- Edwell, Peter (2008), **Between Rome and Persia: The Middle Euphrates, Mesopotamia and Palmyra under Roman Control**, Routledge, London.
- _____ (2013), "Sasanian Interactions with Rome and Byzantium", Daniel D. Potts (Ed.), **The Oxford Handbook of Ancient Iran**, *içinde* (840-856), Oxford University Press, New York.
- _____ (2021), **Rome and Persia at War: Imperial Competition and Contact, 193-363 CE**, Routledge, New York.
- Frakes, Robert M. (2006), "The Dynasty of Constantine Down to 363", Noel Lenski (Ed.), **The Cambridge Companion to the Age of Constantine**, *içinde* (91-107), Cambridge University Press, Cambridge.
- Frye, N. Richard (1962), **The Heritage of Persia**, Weidenfeld and Nicolson, London.
- _____ (1984), **The History of Ancient Iran**, C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- Gall, H. Von (2008), "New Perspectives on Sasanian Rock Reliefs", Derek Kennet ve Paul Luft (Eds.), **Current Research in Sasanian Archaeology, Art and History (British Archaeological Reports International Series 1810)**, *içinde* (149-161), Archaeopress, Oxford.
- Gariboldi, Andrea (2016), "The Birth of the Sasanian Monarchy in Western Sources", Vesta Sarkhosh Curtis, Elizabeth J. Pendleton, Michael Alram ve Touraj Daryaee (Eds.), **The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion, Proceedings of a Conference held in Vienna, 14-16 June 2012**, *içinde* (47-52), Oxbow Books, Oxford.
- Gerd, Gropp (2012), "Ka'ba-ye Zardošt", **EnIr**, Vol. XV, Fasc. 2, <https://iranicaonline.org/articles/kaba-ye-zardost> (08.06.2024).
- Geus, Klaus (2017), "'Alexander' and 'Caesar' in an Middle Persian Text: Interpreting Some Names in the Šahrestānāha i Erānšahr", Andreas Külzer ve Mihailo St. Popović (Eds.), **Landscapes and Settlements in Byzantium: Studies in Historical Geography of the Eastern Mediterranean, Presented to Johannes Koder**, *içinde* (131-143), Vienna - Novi Sad.
- Ghasemi, Parsa (2022), "Two Sasanian rock reliefs of the combatting a lion", **Historia i Świat**, 11, 49-70.

- Gignoux, Philippe (2011), “Anērān”, **EnIr**, Vol. II, Fasc. 1, <https://www.iranicaonline.org/articles/aneran> (30.05.2024).
- Gnoli, Gherardo (2012), “Iranian Identity II. Pre-Islamic Period”, **EnIr**, Vol. XIII, Fasc. 5, <https://iranicaonline.org/articles/iranian-identity-ii-pre-islamic-period> (30.05.2024).
- Gradoni, Mark K. (2017), **Construction of Identity and Legitimacy in Early Sasanian Iran: Historical, Religious, and Legendary Contexts and Motivations for Statecraft in the First Century of the Dynasty**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Maryland-Baltimore County.
- Gregory, Timothy E. (2010), **A History of Byzantium**, Wiley-Blackwell, Oxford.
- Gyselen, Rika (2010), “Romans and Sasanians in the Third Century: Propaganda warfare and ambiguous imagery”, Henning Börm ve Josef Wiesehöfer (Eds.), **Commutatio et Contentio, içinde** (71-87), Wellem Verlag, Düsseldorf.
- Halsall, Guy (2007), **Barbarian Migrations and the Roman West 376-568**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Harper, Prudence Oliver (2006), **In search of a Cultural Identity: Monuments and Artifacts of the Sasanian Near East, 3rd to 7th Century A.D.**, Bibliotheca Persica, New York.
- Hartmann, Udo (2006), “Mareades - Ein sasanidischer Quisling?”, Josef Wiesehöfer ve Philip Huyse (Eds.), **Ērān ud Anērān: Studien zu den Beziehungen zwischen dem Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt (Oriens et Occidens 13), içinde** (105-142), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Herzfeld, Ernest Emil (1941), **Iran in the Ancient East**, Oxford University Press, London.
- Herrmann, Georgina (1989), “The Sasanian Rock Reliefs at Naqsh-e Rostem”, **Iranische Denkmäler, Lfg. 13, Reihe 2**, Dietrich Reimer Verlag, Berlin.
- Huff, Dietrich (2012), “Fīrūzābād”, **EnIr**, Vol. IX, Fasc 6, <https://iranicaonline.org/articles/firuzabad> (20.06.2024).
- Huyse, Philip (2006), “Die Sasanidische Königstitulatur: Eine Gegenüberstellung der Quellen”, Josef Wiesehöfer ve Philip Huyse (Eds.), **Ērān ud Anērān: Studien zu den Beziehungen zwischen dem Sasanidenreich und der Mittelmeerwelt, Oriens et Occidens 13, içinde** (181-201), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Jackson Bonner, Michael Richard (2020), **The Last Empire of Iran**, Gorgias Press LLC, Piscataway, New Jersey.
- Jalil, Doostkhah (2012), “Homāy Čehrzād”, **EnIr**, Vol. XII, Fasc. 4, <https://iranicaonline.org/articles/homay-cehrzad> (07.11.2023).
- Jalil, Shahram (2010), “Sāsān Xvadāy: Čehre-yē Tārīkī yā Afsāne-yē?”, **Tārīkh-i Īrān**, 2(4), 27-54.

- Kaçar, Turhan (2009), “Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar, MS 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz”, **Tarih Dergisi**, 47, 1-22.
- Kanga, Maneck F. (1988), “Barsom”, **EnIr**, Vol. III, Fasc. 8, <https://www.iranicaonline.org/articles/barsom-av> (28.12.2024).
- Keall, Edward J. (1989), “Bīšāpūr”, **EnIr**, V. IV, Fasc. 3, <https://iranicaonline.org/articles/bisapur-town> (28.12.2024).
- Khaleghi-Motlagh, Djalal (2011), “Bahman son of Esfandīār”, **EnIr**, Vol. III, Fasc. 5, <https://www.iranicaonline.org/articles/bahman-son-of-esfandiar> (07.11.2023).
- Khatchadourian, Lori (2016), **Imperial Matter: Ancient Persia and the Archaeology of Empires**, University of California Press, Oakland.
- Kia, Mehrard (2016), **The Persian Empire: A Historical Encyclopedia**, Vol. I, ABC-CLIO, California.
- Konuk, Süha (2022), **Roma-Sâsânî Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası’nın Tarihî Coğrafyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Konstantakos, Ioannis M. (2016), “Cambyses and the Sacred Bull (Hdt. 3.27-29 and 3.64): History and Legend”, Vasileios Liotsakis and Scott Farrington (Eds.), **The Art of History: Literary Perspectives on Greek and Roman Historiography**, Vol. 41, içinde (37-72), Walter de Gruyter, Berlin-Boston.
- Kreyenbroek, G. Philip (2008), “How Pious Shapur I?: Religion, Church and Propaganda Under the Early Sasanians”, Vesta Sarkhos ve Sarah Stewart (Eds.), **The Sasanian Era**, Vol. III, içinde (7-16), I.B. Tauris, London.
- Kulikowski, Michael (2016), **The Tragedy of Empire: From Constantine to the Destruction of Roman Italy**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Lacey, James (2022), **Rome: Strategy of Empire**, Oxford University Press, New York.
- Lang, David M. (1983), “Iran, Armenia and Georgia”, Ehsan Yarshater (Ed.), **The Cambridge History of Iran**, 3(1), içinde (505-536), Cambridge University Press, Cambridge.
- Lieu, Samuel N.C. (1985), **Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China: A Historical Survey**, Manchester University Press, Manchester.
- Lightfoot, Chris S. (1988), “Facts and Fiction: The Third Siege of Nisibis (A.D. 350)”, **Historia** 37, 105-125.
- Leen, Anne (2023), **All Things Ancient Rome: An Encyclopedia of the Roman World**, Vol. I-II, Bloomsbury Publishing, New York.

- Lewit-Tawil, Dalia (1992), "The Sasanian Rock Relief at Darabgird-A Re-Evaluation", **Journal of Near Eastern Studies**, 51(3), 161-180.
- Livshits, V.A. (1977), "New Parthian Documents from South Turkemenistan", **Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae** 25, 157-185.
- Luschey, Heinz (2011), "Ardašīr I ii. Rock reliefs", **EnIr**, V. II, Fasc. 4, <https://www.iranicaonline.org/articles/ardasir-ii> (23.09.2024).
- MacKenzie, David N. (2011), "Dura Europos", **EnIr**, Vol. III, Fasc. 6, <https://www.iranicaonline.org/articles/dura-europos> (27.05.2024).
- _____ (2011a), Ērān, Ērānšahr", **EnIr**, Cilt VIII, Fasc. 5, <https://iranicaonline.org/articles/eran-eransah> (07.05.2024).
- Mackintosh, Marjorie C. (1973), "Roman Influences on the Victory Reliefs of Shapur I of Persia", **California Studies in Classical Antiquity**, Vol. 6, 181-203.
- Macuch, Maria (2010), "Legal Constructions of Identity in the Sasanian Period", Carlo G. Cereti (Ed.), **Iranian Identity in the Course of History: Proceedings of the Conference Held in Rome, 21-24 September 2005**, içinde (193-212), Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente, Rome.
- Maksymiuk, Katarzyna (2012), "Datacja reliefów Szapura I. Zarys problematyki", **Historia i Świat**, 1, 13-43.
- _____ (2019), "Alexander of Macedon in the Memory of Sasanian Iran", Balbuza Katarzyna, Musielak Maria ve Królczyk Krzysztof (Eds.), **Meministine? : Memory and Oblivion in the Ancient World - the Ancient World in the Memory and Oblivion**, Vol. 1, içinde (103-112), Adam Mickiewicz University, Poznań.
- _____ (2024), "Early Sasanian Expansion and Military Institutions", John Hyland ve Khodadad Rezakhani (Eds.), **Brill's Companion to War in the Ancient Iranian Empires**, içinde (435-475), Brill, Leiden.
- Maroufi, Hossein (2020), "Urban planning in ancient cities of Iran: understanding the meaning of urban form in the Sasanian city of Ardašīr-Xwarrah", **Planning Perspectives**, 35(6), 1055-1080.
- Mashayekh, Sara (2010), **Epic of Kārnāmag ī Ardaxšīr ī Pābagān, and the late Sasanian period**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of California.
- Meadows, Andrew R. (2005), "The Administration of the Achaemenid Empire", John Curtis ve Nigel Tellis (Eds.), **Forgotten Empire: The world of Ancient Persia**, içinde (181-209), The British Museum Press, London.

- Morley, Craig (2015), **Rome and the Sasanian Empire in the Fifth Century A.D: A Necessary Peace**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Liverpool.
- Moser, Muriel (2018), **Emperor and Senators in the Reign of Constantius II: Maintaining Imperial Rule Between Rome and Constantinople in the Fourth Century AD**, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mousavi, Ali (2012), **Persepolis: Discovery and Afterlife of a World Wonder**, De Gruyter, Boston.
- Nabel, Jake (2018), "Alexander between Rome and Persia: Politics, Ideology, and History", Kenneth Royce Moore (Ed.), **Brill's Companion to the Reception of Alexander the Great**, Vol. 14, içinde (197-232), Brill, Leiden.
- Nöldeke, Theodor (1879), **Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sasaniden. Aus der arabischen Chronik des Tabari**, Brill, Leiden.
- Olbrycht, Marek Jan (2009), "Mithridates VI Eupator and Iran", Jakop Munk Højte (Ed.), **Mithridates VI and The Pontic Kingdom**, içinde (163-190), Aarhus University Press, Aarhus.
- _____ (2016), "Dynastic Connections in the Arsacid Empire and the Origins of the House of Sāsān", Vesta Sarkhosh Curtis, Vesta, Elizabeth J. Pendleton, Michael Alram ve Touraj Daryaee (Eds.), **The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and Expansion**, içinde (23-35), Oxbow Book, Oxford.
- _____ (2016a), "The Sacral Kingship of the Early Arsacids. Fire Cult and Kingly Glory", **Anabasis; Studia Classica et Orientalia** 7, 91-106.
- Overlaet, Bruno (2009), "A Roman emperor at Bishapur and Darabgird: Uranius Antoninus and the Black Stone of Emesa", **Iranica Antiqua**, Vol. XLIV, 461-530.
- _____ (2013), "And Man Created God? Kings, Priests and Gods on Sasanians Investiture Reliefs", **Iranica Antiqua**, Vol. XLVIII, 313-354.
- _____ (2022), "Sasanian royalty at Naqsh-e Rostam: Documenting and interpreting rock reliefs", Dirk Wicke ve John Curtis (Eds.), **Ivories, Rock Reliefs and Merv: Studies on the Ancient Near East in Honour of Georgina Herrmann**, içinde (365-386), Zaphon Verlag, Münster.
- Özmen, Recep ve Doğan, Ezgigül (2021), "Roma'nın Trakyalı İmparatoru: Maximinus Thrax", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 31(3), 1345-1353.
- Panaino, Antonio (2009), "The King and the Gods in the Sasanian Royal Ideology", Rika Gyselen (Ed.), **Sources Pour L'histoire et La Géographie du Monde Iranien (Res Orientales**

XVIII), içinde (209-256), Groupe pour l'Etude de la Civilisation du Moyen-Orient, Bures-sur-Yvette.

- _____ (2020), "Human History, Its Aim and Its End, according to the Zoroastrian Doctrine of Late Antiquity", Tilo Schabert ve John von Heyking (Eds.), **Wherefrom Does History Emerge? Inquiries in Political Cosmogony**, içinde (97-122), De Gruyter, Berlin.
- Paroda, Edith (1965), **The Art of Ancient Iran: Pre-Islamic Cultures**, Greystone Press, New York.
- Peighambari, Hamid Reza (2019), "Berresi-ye Mabāni-ye Īde'olūzhik-e Şāhneh-hā-ye Tāj-setānī az Īzādān dar Honar-e Īrān-e Bāstān", **Motale'āt-e bāstānshenāsī**, 11(2), 57-76.
- Peltonen, Jaakkojuhani (2019), **Alexander the Great in the Roman Empire, 150 BC to AD 600**, Routledge, London.
- Potts, David T. (1989), "Gundeşapur and the Gondeisos," **Iranica Antiqua**, 24, 323-335.
- Potter, David S. (2004), **The Roman Empire at Bay AD 180-395**, Routledge, London, New York.
- Pourshariati, Parvaneh (2008), **Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran**, I.B. Tauris, London.
- _____ (2007), "Hamzah al-Isfahānī and Sāsānid Historical Geography of Sinī Mulūk al-'Ardw'al-Anbīyā", Rika Gyselen (Ed.), **Des Indo-Grecs aux Sassanides données pour l'histoire et la géographie historique (Res Orientales XVII)**, içinde (111-138), Groupe pour l'étude de la civilisation du Moyen-Orient, Bures-sur-Yvette.
- Puschnigg, Gabriele (2006), **Ceramics of the Merv Oasis: Recycling the City**, Left Coast Press, Walnut Creek, California.
- Ranjbar, Parvin (2024), "Zohūr-e siyāsāt-e dīnī dar dowreh-ye Sāsāniān bā tekyeh bar naghsh-e Kartir", **Motale'āt-e bāstānshenāsī**, 4(1), 100-130.
- Rohrbacher, David (2002), **The Historians of Late Antiquity**, Routledge, London, New York.
- Rollinger, Robert (2021), "Empire, Borders, and Ideology", Bruno Jacobs ve Robert Rollinger (Eds.), **A Companion to the Achaemenid Persian Empire**, Vol. I, içinde (815-830), Wiley Blackwell, Hoboken-New Jersey.
- Rossi, Domiziana (2018), "A Road to Fīrūzābād", **Ex Novo: Journal of Archaeology**, Vol. 3, 79-100.
- Rubin, Zeev (2002), "Res Gestae Divi Saporis: Greek and Sasanian Anti-Roman Propaganda", J.N. Adams, Mark Janse ve Simon Swain (Eds.), **Bilingualism in Ancient Society: Language Contact and the Written Text**, içinde (267-297), Oxford University Press, Oxford.
- Schindel, Nikolaus (2013), "Sasanian Coinage", Daniel T. Potts (Ed.), **The Oxford Handbook of Ancient Iran**, içinde (814-840), Oxford University Press, New York.

- Schmitt, R. (2011), "Artaxerxes I", **EnIr**, Vol II, Fasc. 6, <https://www.iranicaonline.org/articles/artaxerxes-i> (08.11.2023).
- _____ (2013), "Bisotun iii. Darius's Inscriptions", **EnIr**, Vol. IV, Fasc. 3, <https://iranicaonline.org/articles/bisotun-iii> (08.11.2024).
- Schwartz, Martin (1996), "*Sasm, Sesen, St. Sisinnios, Sesengen Barpharangēs, and... "Semanglof", **Bulletin of the Asia Institute**, Vol. 10, 253-257.
- Shahbazi, A. Shapur (1983), "Studies in Sasanian Prosopography", **Archäologische Mitteilungen aus Iran** 16, 255-268.
- _____ (1990), Byzantine-Iranian Relations, **EnIr**, Vol. IV, Fasc. 6, <https://www.iranicaonline.org/articles/byzantine-iranian-relations> (10.11.2024).
- _____ (2001), "Early Sasanians' Claim to Achaemenid Heritage", **Nāme-ye Irān-e Bāstān**, 1(1), 61-73.
- _____ (2005), "The History of the Idea of Iran", **Birth of the Persian Empire**, Vesta Sarkhosh Curtis ve Sarah Stewart (Eds.), Vol. 1, içinde (100-111), I.B.Tauris, New York.
- Shahbakhsh, Azim (2022), "An Analysis of Manichaeism as the First Ideological Challenge During the Sasanian Dynasty", **Iranian Journal of Archaeological Studies**, 12(1), 123-132.
- Shayegan, M. Rahim (2004), "On the Rationale behind the Roman Wars of Šābuhr II the Great", **Bulletin of the Asia Institute**, Vol. 18, 111-133.
- _____ (2011), **Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenistic and Late Antique Persia**, Cambridge University Press, United Kingdom.
- _____ (2017), "Persianism: Or Achaemenid Reminiscences in the Iranian", **Persianism in Antiquity**, içinde (401-455), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Shaki, Mansour (1981), "The Dēnkard Account of the History of the Zoroastrian Scriptures," **Archiv Orientální** 49, 114-125.
- _____ (1990), "Sasan ke bud?", **Iranshenasi**, Vol. 2, No. 1, 78-80.
- Shavarebi, Ehsan (2019), "Sasanians, Arsacids, Aramaeans: Ibn al-Kalbī's Account of Ardashīr's Western Campaign", Pavel B. Lurje (Ed.), **Proceedings of the Eighth European Conference of Iranian Studies. Held on 14-19 September 2015 at the State Hermitage Museum and Institute of Oriental Manuscripts, Russian Academy of Sciences, in St Petersburg**, Vol. I, içinde (363-378), The State Hermitage Publishers, Saint Petesburg.
- Sivrioğlu, Ulaş T. (2018), "Sāsāniler Döneri İran'da Kaya Kabartmaları", **Arkeoloji ve Sanat**, C. 158, 47-76.
- _____ (2023), **Sāsāni Dönemi İran Arkeolojisi ve Sanatı**, Sakin Kitap, İzmir.

- Skjærvø, Prods Oktor (1985), “Thematic and Linguistic Parallels in the Achaemenian and Sassanian Inscriptions”, **Papers in Honour of Professor Mary Boyce II, Acta Iranica 25**, içinde (593-603), Brill, Leiden.
- _____ (2012), “Kartir”, **EnIr**, Vol. XV, Fasc. 6, <https://www.iranicaonline.org/articles/kartir> (22.06.2024).
- Smith, Rowland (2011), “The Casting of Julian the Apostate ‘In the Likeness’ of Alexander the Great: A Topos in Antique Historiography and Its Modern Echoes”, **Histos**, 5, 44-106.
- Soudavar, Abolala (2003), **The Aura of Kings: Legitimacy and Divine Sanction in Iranian Kingship**, Mazda Publishers, Costa Mesa, California.
- _____ (2006), “The Significance of AV. čidra, OP. čīça, MP. čīhr, and NP. čēhr, for the Iranian Cosmogony of Light”, **Iranica Antiqua**, Vol. XLI, 151-185.
- Sólyom, Márk (2022), “King of Kings Ardashir I as Xerxes in the Late Antique Latin Sources”, **Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis**, 58, 143-153.
- Summerer, Lâtife ve Lukpanova, Yana (2021), “The Wooden Comb of the ‘Golden Lady’: A New Battle Image from the Taksai-1 kurgan (western Kazakhstan)”, Svetlana V. Pankova ve St. J. Simpson (Eds.), **Masters of the Steppe: the Impact of the Scythians and Later Nomad Societies of Eurasia**, içinde (588-604), Archaeopress, Oxford.
- Stoneman, Richard (2015), **Xerxes: A Persian Life**, Yale University Press, New Heaven and London.
- Syvänne, Ilkka (2018), “Nation and Empire Building the Iranian Way. The Case of the Sasanian Empire in the 3rd Century”, **Historia i Świat**, 7, 71-86.
- Syvänne, Ilkka ve Maksymiuk, Katarzyna (2018), **The Military History of the Third Century Iran**, Scientific Publishing House of Siedlce University, Siedlce.
- Taqizadeh, Sayyed H. (1943), “The Early Sasanians: Some Chronological Points Which Possibly Call for Revision”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 11(1), 6-51.
- Teker, Filiz (2020), İran, Aniran ve İranşehr Kavramları Üzerine, **İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 3(5), 37-55.
- Thordarson, Firidik (1990), “Carus”, **EnIr**, Vol. V, Fasc. 1, <https://www.iranicaonline.org/articles/carus-imperator-caesar-marcus-aurelius-augustus-roman-emperor-i> (22.07.2024).
- Tipold, Marc (2023), “In the Shadow of Valerian: Galerius’ Persian Campaigns and the Communication Strategies of Tetrarchic Eastern Policy”, Filippo Carlà-Uhink ve Christian Rollinger (Eds.), **The Tetrarchy as Ideology: Reconfigurations and Representations of an Imperial Power**, içinde (267-288), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Tonybee, Jocelyn Mary C. (1978), **Roman Historical Portraits**, Thames & Hudson, London.

- Tougher, Shaun (1998), "In Praise of an Empress: Julian's Speech of Thanks to Eusebia", Mary Whitby (Ed.), **The Propaganda of Power, The Role of Panegyric in Late Antiquity**, *içinde* (105-123), Brill, Leiden, Boston, Köln.
- Tucker, W. Dennis (2014), **Constructing and Deconstructing Power in Psalms 107-150**, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Van Dam, Raymond (2011), **Remembering Constantine at the Milvian Bridge**, Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Vanderspoel, John (1954), **Themistius and the Imperial Court: Oratory, Civic Duty, and Paideia from Constantius to Theodosius**, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Vollgraaff, Stephanus (2016), "A Comparative Study of Early and Late Sassanian Coinage", **Journal for Semitics**, 25(1), 165-198.
- Walburg-Mosig, Karin (2004/2005), "Grundlagen und Zielsetzung der offensiven sasanidischen Politik gegenüber dem Römischen Reich unter Ardašīr I", **Iranistik** 6, 107-109.
- _____ (2006/2007), "Antike und frühmittelalterliche iranische Münzen aus der Geldgeschichtlichen Sammlung der Deutschen Bundesbank", **Iranistik**, 9/10, 57-123.
- Waugh, Daniel C. (2017), "Sasanian Bishapur and Its Rock Reliefs: A Photo Essay", **The Silk Road**, Vol. 15, 32-38.
- Weber, Ursula, Wiesehöfer, Josef (2010), "König Narsehs Herrschaftsverständnis", Henning Börm ve Josef Wiesehöfer (Eds.), **Commutatio et contentio: Studies in the Late Roman, Sasanian, and Early Islamic Near East. In memory of Zeev Rubin**, *içinde* (89-132), Wellem Verlag, Düsseldorf.
- Wiesehöfer, Josef (2011), "Ardašīr I", **EnIr**, Vol II, Fasc. 4, <https://www.iranicaonline.org/articles/ardasir-i> (08.11.2023).
- _____ (2017), "Ērān ud Anērān: Sasanian Patterns of Worldview", Rolf Strootman and Miguel John Versluys (Eds.), **Persianism in Antiquity**, *içinde* (381-391), Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Yarshater, Ehsan (1971), "Were the Sasanians Heirs to the Achaemenids?", **La Persia nel Medioevo, Atti del Convegno Internazionale (Roma, 31 Marzo-5 Aprile 1970)**, *içinde* (517-533), Academia Nazionale dei Lincei, Rome.
- _____ (1983), "Iranian National History", **The Cambridge History of Iran**, *içinde* (359-477), Vol. 3(1), Cambridge University Press, Cambridge.
- Yücel, Muhammet (2013), **Erken Dönem Sasani Tarihi ve Sikkeleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- _____ (2017), "A Unique Drachm Coin of Shapur I", **Iranian Studies**, 50(3), 331-344.

- _____ (2018), **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Pers Varlığı (M.S. 224-651)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- _____ (2021a), “İdeolojinin Coğrafi Tezahürü: Ērān ud Anērān”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 36(2), 797-824.
- _____ (2021b), “Religion, Conflict and Continuity in the Early Sasanian Period”, **Historia i Świat**, 10, 43-69.
- Zaehner, Robert C. (1955), “Postscript to Zurvān”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 17(2), 232-249.
- Zerrinkûb, Abdülhüseyin ve Zerrinkûb, Rûzbeh (2019), **Sâsânîlerin Siyasi Tarihi**, (Çev. Ali Hüseyin Toğay), Önsöz Yayıncılık, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Aynur ŞEN, ilk ve orta öğrenimini İskender Paşa Ortaokulu, lise öğrenimini Fatih Sultan Mehmet Anadolu Lisesi, lisans eğitimini ise Karadeniz Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. 2022 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.

ŞEN, bekar olup, iyi düzeyde İngilizce, orta düzeyde Portekizce bilmektedir.

